

The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)

ISSN: 2536-4510

Uluslararası Hakemli Dergi

Yıl: 2024/ Aralık

Cilt:9/ Sayı: 3

International Refereed Journal

Year: 2024 / Aralık

Volume: 9/ Number: 3

Editörler / Editors

Prof. Dr. Kamil Ali GIYNAŞ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DİNÇER	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ATASEVEN	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dil Editörü/ Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TÜRK	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
---------------------------	------------------------------------

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ziya AVŞAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. İdris Nebi UYSAL	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Tofiq ABDÜLHASANLI	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir ÇINAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk ÇOLAK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe DEMİR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Galip GÜNER	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Şahika KARACA	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Fatih KANTER	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Hüseyin AKSOY	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Onur AYKAÇ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir Can DİLBER	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal GÖZ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Okan Celal GÜNGÖR	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan MERMER	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mert ÖKSÜZ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan ÖZÇELİK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih ÖZDEMİR	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Orhan Fatih KUŞDEMİR	Amasya Üniversitesi

Hakemler / Referees

Doç. Dr. Selami ALAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa DERE	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Savaş ŞAHİN	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah GÖDEK ARSLAN	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail AYDOĞDU	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ÇELİK	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm SADIÇ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dergimizin Tarandığı İndeksler ve Veri Tabanları

EBSCO, MLA, INDEX COPERNICUS, DRJI, SCIENTIFIC INDEXING SERVICES, ACADEMIC KEYS, RESEARCHBIB, COSMOS IMPACT FACTOR, SYSTEMATIC IMPACT FACTOR, İSAM, ADVANCE SCIENCE INDEX, ROOT INDEXING, ASOS INDEX, GOOGLE SCHOLAR, JOURNAL FACTOR, EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX, CITEFACTOR, SCIENTIFIC WORLD INDEX, BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE (BASE), ROAD, CROSSREF, OPENAIRE, KAYNAKÇA.INFO, WORLCCAT, SOBİAD, SCIENCEGATE

The Journal of Turkic Language And Literature Surveys (TULLIS), yılda üç defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Park Sistemi bünyesinde hizmet vermektedir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of Turkic Language And Literature Surveys (TULLIS) is international refereed journal which is publishing triannual. The journal services in the TUBITAK ULAKBIM Academic Turkish Journal Park System. Responsibility of the publishing studies is concern writers.

ISSN: 2536-4510

İletişim / Correspondance

tullisjournal@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/tullis>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

EFE, KÜRŞAT

PEÇEVİ TARİHİNDE MAKAM VE KURUM ADLARI

NAMES OF INSTITUTIONS AND POSITIONS IN PEÇEVİ HISTORY 123-150

GÜRBÜZ, ADEM

MEHMET RAUF'UN EYLÜL ROMANINDA ÜÇGEN ARZU MODELİ

TRIANGULAR DESIRE MODEL IN MEHMET RAUF'S NOVEL EYLÜL 151-163

GÜVEN, ÖMER

SİVAS AĞZINDA YER ALAN İKİLEMELERDEKİ ARKAİK UNSURLAR

ARCHAIC ELEMENTS IN THE REDUPLICATIONS IN THE SIVAS DIALECT 164-185

ÖKSÜZ, MELTEM

YEL DEĞİRMENLERİNE KARŞI SAVAŞMAK: KARAMAN'DAKİ GELENEKSEL
MESLEKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

FIGHTING AGAINST WINDMILLS: A STUDY ON TRADITIONAL OCCUPATIONS IN
KARAMAN 186-198

PEÇEVÎ TARİHİNDE KURUM VE MAKAM ADLARI

Kürşat EFE*

Özet

İbrahim Peçevî, Macaristan'da doğan Osmanlı tarihçisidir. Macarlarca vakanüvis olarak bilinen İbrahim Macaristan'ın Pecs / Peçuy şehrinde doğmuştur, bu sebeple doğduğu ve yaşadığı bölgelerde Peçuyi, sonradan da Peçevî olarak anılmıştır. 17. yüzyıl ve öncesi olaylarının Osmanlı Devleti'ni merkeze alarak anlattığı kitabının adı eski adıyla "Târîh-i Peçevî", bugünkü bilindiği adıyla Peçevî Tarihi'dir. 17. yüzyıl ve öncesi Osmanlı coğrafyasında yaşanan olayları anlatan Peçevî Tarihi önemli tarih kaynaklarından birisidir. Kanuni döneminden IV. Murat'a kadar birçok gelişmeden bahseden eserdeki adlar hiç şüphesiz hem tarihî hem de dil bilimsel açıdan önemlidir. Eser içindeki adlar her iki bilim dalı için çeşitli verileri yansıtmaktadır. Ad bilimi, gösterilenin bağlandığı gösterenleri inceleyen dil bilimi dalıdır. Dil biliminin özellikle özel adları inceleyen bir alt dalı olan ad bilimi özel adlar yanında diğer tür adlarını da incelemektedir. Bu çalışmada; Peçevî Tarihi'nden hareketle 17. yüzyıl ve öncesinde kullanılan kurum ve makam adlarının özellikleri ele alınacaktır. Peçevî Tarihi'ndeki bu sözcükler belirlenerek sınıflandırılacak ve bu sözcüklerin karşıladığı kavramlar üzerinde durulacaktır. Böylelikle tarihî ad bilimcil birimlerin bilimsel açıdan farklı yönleri ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Peçevî Tarihi, 17. yüzyıl, Anadolu, Osmanlı Devleti, Adbilim, Kurum ve Makam Adları.*

NAMES OF INSTITUTIONS AND POSITIONS IN PEÇEVÎ HISTORY

Abstract

İbrahim Peçevi is an Ottoman historian born in Hungary. Known among Hungarians as a chronicler (vakanüvis), he was born in the city of Pecs/Peçuy in Hungary; therefore, he was referred to as Peçuyi in the regions where he was born and lived, and later became known as Peçevî. The title of his work, which narrates events from the 17th century and earlier with a focus on the Ottoman Empire, was originally Târîh-i Peçevî and is known today as Peçevî History. It is one of the significant historical sources. The names mentioned in the work, which discusses numerous developments from the reign of Suleiman the Magnificent to Murad IV, are undoubtedly significant from both historical and linguistic perspectives. The names within the work reflect various data relevant to both fields of study. Onomastics is a branch of linguistics that studies the signifiers associated with the signified. Onomastics, a subfield of linguistics that specifically examines proper nouns, also studies other types of names in addition to proper nouns. In this study, the characteristics of the names of institutions and positions used in the 17th century and earlier will be examined based on Peçevî History. The terms in Peçevî History will be identified and classified, and the concepts these terms represent will be analyzed. In this way, the various scientific aspects of historical onomastic units will be addressed.

Key words: *Peçevî History, 17th century, Anatolia, Ottoman Empire, Onomastics, Names of Institutions and Positions.*

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: kursat.efe@amasya.edu.tr ORCID: 0000-0002-3856-718X

Gönderilme Tarihi: 13 Aralık 2024

Kabul Tarihi: 26 Aralık 2024

Yayımlanma Tarihi: 31 Aralık 2024

Giriş

İki ciltlik Peçevî Tarihi (*Târih-i Peçevî*), Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl ve öncesini anlatan bir eserdir. İbrahim Peçevî, doğrudan doğruya başından geçen olayları anlatmıştır. Kanûnî'nin tahta çıkışı ile başlayan bu eser kafirlerin Estergon Kalesi'ni kuşatarak başarı kazanmalarının anlatıldığı bölümlerle başlamaktadır. Eserde padişahlara ait her bir dönem bir bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümlerde padişahların yaşadıkları dönemlerdeki olaylar ayrıntılarıyla yansız bir biçimde aktarılmıştır. Bunların yanı sıra padişahların kişilik özellikleri de anlatılmıştır. İbrahim Peçevî, anlatımlarda geriye dönerek yer yer Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinden de bahsetmiştir.

Birinci Ahmed Han zamanında hilat giydirilen İbrahim Peçevî, Osmanlı tarihçisi ve devlet adamıdır. Tarih kitabını yazmaya 1640'ta başlayan Peçevî, yazmayı bitirince kitabını Budin Beylerbeyi Kara Musa Paşa'ya sunmuştur. Macaristan'ın Osmanlı yönetimindeki tarihini ve bunların geçirdiği değişikliklerin anlatıldığı *Târih-i Peçevî* adlı eserini daha sonra genişleterek İstanbul'da Matbaa-ı Âmire'de 1864-1866 yıllarında bastırmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından IV. Murat'ın vefatına kadarki olayları anlatmıştır. Nitekim hazırladığı ilk bölümü 1640/41 yıllarında dönemin vezirlerinden Musa Paşa'ya sunduğunda gelen eleştirilerden dolayı Doğu ve Batı kaynaklarını gözden geçirerek eserini genişletir. Önceleri Kanûnî dönemindeki olaylarla sınırlı olan eser, daha sonra Kanûnî devrinden sonra gelişen olayları da ele alarak genişler. Peçevî'nin tarihçiliği araştırmacı ve karşılaştırmalı bir tarihçiliktir. Çok sayıda İslam tarihi kitabını incelemiştir. Günlük konuşma diline yakın sade bir dil kullanma gayretinde olan Peçevî, karşılaştırmalı tarihçiliğinin boyutlarını gerek İslam kaynaklarını gerekse Batılı tarihçilerin kaynaklarını inceleyerek göstermiştir. N. V. İstvanffy, Kaspar Heltai, H. Kozlemeyek, Szazadok gibi tarihçilerden de yararlanmıştır. Yer yer yabancı tarihlerle ilgili bilgiler vermiş, bunların yanında ansiklopedik ve tarihî bilgi ile tercümelemleri de eserine eklemiştir. Yanlı ve yorumcu bir tarihçilik anlayışından ziyade tarafsız bir aktarıcı olma gayretine girmiştir. Mevcut ulaşılabilen eserler, mektuplar, resmî belgeler yanında zamana zaman konuşup görüştüğü kişiler hakkında bilgilerden ve bireysel hatıralardan da yararlanmıştır. Peçevî, devlet görevlisi olarak çeşitli görevlerde çalıştığından dolayı birçok olayı gözlemlemiştir. Bu sebeple birinci ağızdan tanık olduğu olayları dinlemiş, olayların çoğuna bizzat tanıklık etmiştir. Bu kısımlarda ister istemez öznel anlatımlar da göze çarpmaktadır. Bu kısımlar her ne kadar öznel anlatımlara sahip olsalar da ilk ağızdan aktarılması bakımından değerli bilgi ve belgelerdir. Dönemindeki gelişmelerden ara ara bahseden Peçevî, âdeta okuru dinlendirerek bilgi aktarmaya devam etmiş, döneminin mimarî eserlerinden çeşitli yapılarına kadar bilgiler aktarmış, garip komik olayları aktarmış, duyduğu ve bildiği şiir ve menkıbeleri eklemiştir. Eleştirel bir bakış açısıyla kaleme aldığı ve aktardığı için bu kısımların hiçbiri onun yansız tarihçilik anlayışına zarar vermemiştir. 17. yüzyıl ve öncesindeki sadrazam, vezir, bilgin ve bazı din adamlarının biyografilerine ek olarak bunların yanında çeşitli anekdotları, kısa hikâyeleri ve Macar kroniklerinden alıp çevirdiği parçaları da dâhil etmiştir. (Bk. *Uzunçarşılı, 1998: 20; Babinger, 2000: 214; Derin- Çabuk,*

1980: VII; Baykal, 1982: C. I: XVIII; Hancz, 2007; Özcan, 2007; Pazan, 2023; Gürışık, 2005; Özbal, 2005; Akıllı, 2005; Dinç, 2008; Melek, 2006; Kayayurt, 2006; Şimşek, 2005; Gülakan, 2004) Peçevi Tarihi'nin, çok sayıda nüshası vardır. Bu çalışmada en azından birkaç nüshayı karşılaştırmalı olarak ele alıp makam ve kurum adları dil bilimsel açılardan ele alınacaktır. Daha önceki iki çalışmada önce kişi adları ve diğer özel adlar değerlendirilmiş (Efe, 2023); ardından eserdeki yer adları incelenmiştir (Efe, 2024). Bu çalışmada da makam ve kurum adları değerlendirilecektir. Peçevî Tarihi'nin 40'ı tam nüsha olmak üzere 83 adet tespit edilmiş yazma nüshası vardır. (Bk. Pazan, 2023) Târih-i Peçevî adıyla ilk baskısı yapılan eser giriş ve indeks ilavesiyle İstanbul'da basılmıştır (I-II, 1281-1283; 2. bs., I-II, İstanbul 1980). Bazı nüshalar 1058 (1648) yılına kadar gelen olayları da kapsamaktadır (Râgıb Paşa Ktp., nr. 981; Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2353). Árminus Vámbéry, Mohaç Muharebesi'nin bir bölümünü yayımlamıştır (1860: 31-36). Macar tarihçi József Thúry Mohaç Muharebesi hakkındaki bir bölümü (Kızılelma hikâyesini de dâhil ederek) yayımlamıştır (1892: 560-744). Târih-i Peçevî'nin 1939'da Mehmet Hancı tarafından Boşnakça versiyonu yayımlanmıştır. Murat Uraz (1969) ve Bekir Sıtkı Baykal (1992) tarafından sadeleştirilmiştir. Erika Hancz 2007'de hem sözlük maddesi yazmış hem de aynı yıl bu konuda bir makale yayımlamıştır. Hancz'ın belirttiğine göre Peçevî, daha sonraki dönemlerde birkaç zeyil yazmıştır. 1045-1061 (1635-1651) olaylarını eklediği bölümle (Tımişvar defterdarı Belgrâdî Mustafa b. Ahmed) 1050-1058 (1640-1648) arasındaki gelişmelerin yer aldığı ekler (Kahire, Hidiviyye Ktp., nr. 220) de vardır (2007: 218) Eserde I. Süleyman; II. Selim; III. Murat; III. Mehmet; I. Ahmet; I. Mustafa; I. Osman; IV. Murat dönemlerindeki olaylar anlatılmıştır. Zeyl (ek) kısmında da I. İbrahim ve IV. Mehmet dönemlerindeki olaylara yer verilmiştir. Marmara Üniversitesinde Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali danışmanlığında Gülakan, Gürışık, Özbal, Şimşek, Akıllı, Dinç, Melek ve Kayayurt tarafından 2005 ve 2008 yılları arasında yüksek lisans tezleri yazılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü (206), Revan Köşkü (1115) ve Veliyyüddin Efendi (2353) nüshalarının transkrip edilmiş biçimleri bu tezlerde yer almıştır. Bu çalışmada da bu tezlerden yararlanılmıştır.

Bulgular: Peçevi Tarihinde Kurum Ve Makam Adları Listesi¹

aga kapısı *T. i. Yeniçeri ağalarının görev yaptığı daire.* (G)

aga *T. Osmanlı askerî ve idari teşkilatında bazı mevki ve rütbe sâhiplerine verilen unvan.* (D) (E) (F) (G)

agayan *T. Far. ek. (Türk. ağa'nın Farsça kurala göre yapılmış çoğul şekli ağayân) tarih. Ağalar, saray teşkilatında ağa durumunda olanlar.* (E)

aga-yı bâbüs-sâ'ade *i. Zenci olmayan ve yaratılıştan erkeklikten yoksun bulunan haremağası.* (G)

¹ Açıklamaların çoğu Kubbealtı Lugati'nden alınmıştır.

- agalık / ağalık** *T. i. Saray memur ve mensupları olma durumu. (B) (D) (E) (F) (G)*
- akıncı** *Türk akıncı kuvvetlerinin kumandanı, uç beyi. (E)*
- alaca** *Eskiden alaca denen kumaşı dokuyan kimse: Alacacılar eski bedesten esnafından idi. Evliyâ Çelebi'nin kaydına göre, XVII. asır ortasında İstanbul'da 70 dükkânda 100 nefer alacacı vardı (Reşat E. Koçu). (D)*
- alay begi** *Eskiden jandarma alay kumandanına verilen isim. Zeamet sâhibi olan ve vilâyet sipahilerinin başı durumunda bulunan kimse. (B) (D)*
- alay** *Bir albayın komutası altında üç veya dört taburdan oluşan askerî birim. (D)*
- Arab ve Acem Defterdarlığı** *Eyaletlerin mâlî işlerine bakan daire, defterdar dairesi. (A)*
- arz kapusu** *Topkapı Saray'ında iç saray ile dış sarayı birbirinden ayıran kapı. (G)*
- ases** (*<Ar. 'āss "gece bekçisi"nin çoğul şekli 'ases*) [Kelime Türkçede tekil anlamında kullanılmıştır.] *Osmanlı Devleti'nde asayiş korumak için kol gezen gece devriyesi. (F)*
- ases başı** *i. Osmanlı Devleti'nde şehrin asayişle görevli olan teşkilatın başı. (F) (G)*
- askerkeş** (*Asker çeken*) *Asker başı. Askeri kumanda eden komutana verilen ünvan. (E)*
- aşaga bölük** *Aşağı bölük. Genellikle sancak muhafızlığı yapan bölüğe verilen ad. (F)*
- aşçı** *Aşçı. (A) (D)*
- aşçıbaşı** *tarih. Yemekle görevli yeniçeri subayı. (D)*
- atlubaşı** *Osmanlı ordusunun ağır süvari sınıfı askeri ve onların başı. (B)*
- âyan** *i. (<Ar. 'ayn' in çoğul şekli a'yān) Danışma meclisi niteliğindeki Âyan Meclisi üyeliği yapmış kimselerin her biri. [Bu anlamda tekil gibi kullanılır.]. (A)*
- azap** (*<Ar. 'azāb*) *Bekar olan yerli sınıf askerdir. (A)*
- baki kullık** *birl. i. tarih. Osmanlı Devleti'nde tahsisat ve vergi işlerine bakan memur, mâliye müfettişi. (F)*
- balatin / balatinos** *Bir vilayetin yöneticisine verilen ad. (A)*
- balyoz** *i. (<balyos Yun. bailos < İtalyanca. bailo.) Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı devleti nezdinde bulundurduğu elçilere verilen ünvan. (F) (G)*
- ban** (*<Mac. i.*) *Macaristan taraflarında küçük prenlere verilen isimdir. (A)*
- basbuk / bisbuk** (*<Mac. i.*) *Papazlıkta irşeklinin bir altındaki derecedir. krş. peşbuk / peşbük (A)*
- başbuğ / başubug** (*baş ve E. T. Türk. buğ "reis, komutan" ile*) *Başkumandan, başkan, reis, lider. (A) (E) (D)*

başçavuşluk *birl. i. Başçavuşun işi ve rütbesi.* (F)

başçı *Kelle aşçıları. Saray mutfağında kelle pişiren aşçılar.* (A) (D)

başdefterdâr *birl. i. tarih. Osmanlı Devleti'nde defterdarların başı durumunda olan ve mâlî işlere bakan en yüksek rütbeli memur [Başdefterdarlar daha sonra mâliye nâzırı adını almıştır.]* (A) (B) (D) (E) (F) (G)

başdefterdarlık *Defterdarın memuriyeti ve makamı. 2. İllerin mâlî işlerine bakan daire, defterdar dairesi.* (F)

başkapudan *i. Kaptanpaşadan, Kaptanıderyadan sonra gelen ve Beylerbeyi rütbesinde olan Mirî kalyonların birinci kaptanı.* (A) (B) (E) (G)

başvezir *Vezirlik görevini yürüten en kıdemli ve yetkili vezir.* (B)

bayrakdar (*<bayrak ve Far. dâr "sâhip olan, tutan" ile bayrak-dâr*) *Askerde bayrak taşımakla görevli kimse.* (D) (E)

beg *T. i. Küçük bir devletin veya beyliğin başında bulunan kimselere, devlet adamlarına verilen ünvan [Binbaşından albaya kadar olan askerler için Osmanlı Devleti'nde kullanılmıştır.]* (A) (B) (D) (E) (F) (G)

beglerbegi *T. b. i. Sancak beylerinin başı. Eyaletlerin başındaki askerî ve mülkî en büyük yönetici.* (A) (B) (C) (D) (E) (F) (G)

beglerbegilik *Bir beylerbeyinin yönetimi altındaki yer.* (A) (B) (C) (E) (F)

beglik *Bey olan kimsenin ünvanı.* (F)

begzade *Osmanlı hânedanının hânedandan olmayan erkeklerle evlenen hanımlarının oğulları için kullanılan tabir. Osmanlı yönetimindeki İstanbul Rumlarının, bilhassa tercüman olarak kullanılan okumuş yazmış sınıfı olan Fener beylerinden Eflâk-Buğdan Beyliği'ne tayin edilenlerinin oğullarına verilen ünvan.* (D) (E)

bekçi (*<Eski Türk. berk > bek "sağlam, muhkem" den bek+çi*) *Bir şeyi veya bir yeri bekleyip korumakla görevli kimse, kolcu.* (D)

biyade *bk. piyade.* (D)

bostancı *tarih. Osmanlılarda sarayın korunmasına ve şehrin güvenliğine bakmakla görevli olan erlerden her biri.* (C) (E) (G)

bostancıbaşı *birl. i. tarih. Osmanlı Devleti'nde Bostancı Ocağının başındaki kimse. Sorumlulukları; şehirdeki zâbita işleri, padişah sarayının korunması, katli emredilenlerin ölüm fermânını yerine getirmek olan kimse.* (D) (E) (F)(G)

bostancıbaşılık *i. Bostancı ocağı başkanlığı.* (E) (F)

bostaniyân *i. (bostan'dan bostâni ve çoğul ekiyle bostâniyân) Bostancılar. bk. bostancı.* (G)

boyar *i. (< Slav. bolyarin) Eskiden Rusya, Eflak, Buğdan ve Transilvanya'da (Erdel) asilzâdelere verilen ünvan.* (B)

bölük ağası *Yeniçeri ordusunda üst rütbeli bir görevli. Kapıkulu süvarilerinin her birinin başındaki komutan. 1908 yılından önce yüzbaşı rütbesinde olan bölük kumandanı yerine kullanılmıştır.* (B) (F)

bölük / bölig / bölüg *T. i. Takımlardan oluşan, üçü veya dördü bir tabur oluşturan ve öbür birliklerin temeli sayılan birlik.* (D) (G) (E)

bölükbaşı *birl. i. tarih. Yeniçeri teşkilatında ağa bölüklerinin kumandanı.* (D) (E)

cebeci ağası *birl. i. Cebeci ocağına âmirlik eden, ayrıca İstanbul'un Ayasofya, Hocapaşa, Ahırkapı ve saray dışındaki bölgelerinde güvenlikten sorumlu olan kimse.* (B)

cebeci *i. (<Moğ. cebe “donanım, silah, zırh” sözcüğünden Türkiye Türkçesi +çl ekiyle türetilmiştir.) Yeniçeri ordusunda silah yapan, onaran ve bakımı ile görevli bulunan, savaşta ordunun silah ve cephanesini ulaştıran yaya kapıkulu ocaklarından bir sınıf asker.*(A) (B) (D) (G)

cebecibaşı *birl. i. Cebeci ocağına âmirlik eden, ayrıca İstanbul'un Ayasofya, Hocapaşa, Ahırkapı ve saray dışındaki bölgelerinde güvenlikten sorumlu olan kimse.* (A) (B) (E) (F)

celali (<Celâl adından nispet eki -i ile Celâli) *Devlete karşı baş kaldıran kimse, âsî, serkeş, eşkiya. [İlk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde ortaya çıkıp devlete isyan eden Bozoklu Derviş Celâl'in adamlarına ve ondan yana olanlara, sonraları da ortaya çıkan eşkiyaya verilen ad.]* (E)

cellad (<Ar. celd “kırbaçlamak”tan cellād “çok kırbaç vuran kimse”) *1. İdam hükmünü yerine getirmekle görevli kimse.* (E)

general (<Alm. i. General) *i. (İtal. zenerá) [XIX. yüzyıl ortalarında gazete aracılığıyla Türkçeye geçmiştir.] eski. General.* (A)

cerrah *Osmanlı sarayında ve yeniçeri ocağında savaş zamanında orduya da katılan cerrah.* (E)

çasar / çasar (<Mac. császár < Lat. caesar) *Osmanlı döneminde Viyana'daki Alman Nemçe imparatorlarına verilen ünvan, kayser; çar.* (A) (B) (D) (E)

çaşnigir *i. (<Far. çāşni “tat, lezzet” ve -gir “tutan” ile çāşni-gir) Sofracı. Eskiden bazı İslâm devletlerinde hükümdar sofralarına nezaret edip yemekleri kontrol eden saray görevlisine verilen ad; çeşnigir, çeşnici.* (A)

çaşnigiran (<Far. çāşnî (lezzet) ve gîr (tutan) ile çoğul eki -ān) *Sofracılar.* (F)

çavuş *T. i. (<Eski Türk. çavuş “birlik komutanı”) Onbaşidan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan erbaş. Osmanlı Devleti teşkilatında çeşitli hizmetler yapan görevli. Osmanlı ordusunda üst komutanların buyruklarını ast komutanlara ulaştıran görevli. Önceleri idari işleri olan, elçilik yapan çavuşların zaman içerisinde görev alanları iyice daralmıştır. Padişaha ve paşalara yaverlik yaparak padişahın hizmetinde bulunmak ve divan-ı hümayunda hizmet etmek gibi görevlere sahip olmuşlardır.* (A) (B) (C) (D) (E) (F) (G)

çavuşan (<çoğul eki -ân ile zadegân) Çavuşlar. (A) (E) (F)

çavuşbaşı birl. i. tarih. Çavuşların âmiri olan padişah başyaveri. (A) (B) (D) (F)

çavuşlug / çavuşluk Çavuş olan kimsenin görevi. (E)

celebi Okumuş yazmış, ilmi ve irfanyla tanınmış kimselere verilen unvan. Yıldırım Bayezid'den Fâtih devrine kadar Osmanlı şehzâdelerine verilen ünvan. (A) (D) (F)

çorbacı i. Yeniçeri teşkilatında ve acemi ocağında bölüklerin bütün işlerinden sorumlu olan bölük kumandanlarına verilen isim. (Eskiden ticaret gemileri tayfalarının gemi sâhibine verdikleri isim. Gayrimüslimlerin ileri gelenlerine, patronlarına, özellikle Rum zenginlerine verilen unvan. İleri gelen esnaf ve işveren için “patron” anlamında kullanılır.) (D) (E) (F)(G) (*çorba < şorba, Far. şūr “tuzlu” ve ābā > bā “yiyecek” ile şūr-bā’dan; halk ağzında şurva şeklinde de geçer.)

çorbacılık Yeniçeri teşkilatında ve acemi ocağında bölüklerin bütün işlerinden sorumlu olan bölük komutanlığı. (F)

darüssaade agası birl.i. tarih. Osmanlı sarayının Harem ve Enderun kısmına bakmakla görevli olan ve rütbesi sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra gelen, diğer bütün ağaların âmiri durumundaki siyah hadım ağası, kızlar ağası. (E) (F)

defter kethüdası Defter tutmakla görevli kimse, defterî. Eskiden büyük devlet adamlarının, zenginlerin işlerini gören kimse, kâhya; defter kâhyası. (A)

defterdâr Ar. Far. b. i. (<Ar. i. defter + Far. -dâr) Osmanlılarda maliye örgütünün en büyük amirine verilen isim. (A) (B) (D) (E) (F) (G)

defterdârlık i. (<Ar. defterdar+T. lık) Osmanlı devletinde malî işleri yürüten kurum. (A) (C) (D) (F) (G)

defterhâne Ar. Far. b. i. (<Far. defter ve hâne “ev, yer” ile defter-hâne) tarih. Osmanlı Devleti sınırlarındaki bütün toprak kayıtlarını içine alan ana defterlerin bulunduğu ve bunlara özgü işlerin görüldüğü daire. (G)

değirmenci i. ve sıf. Un değirmeni işleten kimse. (E)

deli-başı i. Delilerin 50-60 kadarı bir “bayrak” sayılır ve bu birkaç bayrağın komutanına verilen isim. (G)

delü i. (<delil) tarih. XV – XVI. yüzyıllarda Rumeli’de ve daha sonra Anadolu’daki vezir ve Beylerbeyilerinin maiyetinde teşkil edilen süvari askeri. [Bunlara devlet dilinde **delil** denmiştir. Halk gözlerini budaktan sakınmayan, düsturları “yazılan gelir başa” olup fevkalâde cesur ve pervasız davranan bu askerlere delice cesaretlerinden ötürü “deli” demeye devam etmiştir.] (G)

dergah-ı ali çavuşları birl.i. tarih. Padişah kapısı çavuşları. (A)

derviş (<Far. derviş) Tarikata girip bir şeyhe bağlanan, onun izinden Hak yolunda yürüyüp nefsini ıslah eden, varlık iddiasından geçip Allah’ın birliğini bütün

kâinatta görerek kendini Hakk'a ve onun yarattıklarına adayan kimse, tarikat müntesibi. (E)

devlet (<Ar. devlet) *Belli bir toprakta bir hükûmet idaresi altında teşkilatlanmış bulunan bağımsız siyasi topluluk, milletin hukuki şahsiyet kazanmış şekli.* (D)

devletlü *sıf. Osmanlı Devleti'nde vezir, müşir gibi büyük rütbe sâhiplerine verilen ünvan.* (C)

dilci *Düşman hakkında bilgi alınabilecek tutsak yakalamakla görevli kimse.* (A)

divan 1. *Büyük meclis, yüksek meclis.* 2. *Osmanlı Devleti'nde birkaç köyden oluşan küçük birlik.* (B) (C) (D) (F)

dizdar *i. (<Far. diz "kale" ve dār "tutan, muhâfaza eden" ile diz-dār) Kale muhafızı.* (B) (D) (F)

donanma / tonanma dönüşlü *f. (< dona-n-ma, Eski Türk. tonan-ma < ton+a-n-ma < ton "elbise") Bir devletin deniz kuvvetleri.* (D)

efendi / efendü *i. (<Yun. Authentēs) Günümüzde bey ünvanından farklı olarak özel adlardan sonra kullanılan ikinci derecede bir ünvan.* (D) (E) (G)

elçi *bk. ilçi* (A) (E)

elçilig *Elçinin görevi ve makamı, sefirlik, sefaret.* (E)

el-mevli (*<mevâli'den <Ar. mevlā "efendi; köle"nin ve mevlā > molla'nın çoğul şekli mevâli) *Osmanlı devlet teşkilatında mevleviyet pâyesine erişmiş üst seviyedeki ilim adamları, mollalar, büyük kadılar.* (E)

el-vezir (<Ar. vezîr) *Osmanlılarda devletin bakanlık, valilik gibi yüksek görevlerinde bulunan ve paşa ünvanını taşıyan kimse; hidiv.* (E)

emîn (III) (<Ar. emn "korkusuz, güvenli olmak"tan emin) *Osmanlı'da çeşitli memurluklara mahsus bir ünvan. Osmanlı Devleti'nde bir işin başı ve sorumlusu durumunda olanlara verilen memuriyet ünvanı.* (D) (G)

emin-i tersane *Tersane emini. Tersane-i Amire'nin ve gemilerin gelir giderlerini temin eden gemilerin inşası, tamiri ve alım satım işlerine bakan görevliye verilen ünvanıdır.* (F)

emir *i. (<Ar. emr "emretmek"ten emir) Bir kavim veya memleketin başı, başkan, bey, reis.* (D) (E)

emir-i ahur *birl.i. tarih. Padişah ahırlarının yönetimiyle görevli kimse, imrahor, mîrâhur. (<Far. āhūr) Ahır.*

emîrû'l-mü'minîn (<Ar.b.i.) *İnananların önderi, İslâm halifesi.* (G)

enderûn (II) *i. (<Far.) Osmanlı Devleti'nde yetenekli devşirmelerin ve ileri gelenlerin çocuklarını eğiterek devleti yönetecek yüksek kadrolara hazırlayan saray okulu. [Sarayın üç bölümünden diğer ikisi bîrun ve harem-i hümayun'dur.]* (E) (G)

eşkinici / eşkünci *Sefere çıkan, savaşa giden sipahi askeri.* (D)

etmekçi *Ekmekçi.* (A)

fazîletlü *s.* [Ar. *fazîlet* + *T -lü*] (II) *sıf. Osmanlı yazı dilinde ilmiye sınıfından İstanbul ve Haremeyn pâyesini taşıyanlara verilen ünvan.* (G)

gâzi *Olağanüstü yararlıklar göstererek düşmanı yenen komutanlara devlet tarafından verilen onur ünvanı.* (A) (D) (E) (F)

gilmân-ı ‘acemîyân *bk. acem oğlanı.* (G)

giran / giray (<Moğ. ünvan) (A)

gorof *bk. graf (kont) (<Alm. Graf) Almanya, Avusturya, İsviçre ve İsveç’te kullanılmış olan bir asâlet unvânı [Fransızca baron karşılığıdır.]* (A)

guzat (<Ar. *gâzi*’nin çoğul şekli *guzât*) *Gâziler.* (E)

hâce *Dinî hizmetlerde görevli kimse, hoca, molla. Vezir veya yüksek rütbeli devlet adamı.* (D)

hacelik *Hocalık.* (D)

hâcib (Ar. *hicâb* “engel olmak, örtmek”ten *hâcib*) *Perdeci. Sadrazam, vezir, mabeyinci vb. devlet büyüklerine verilen ünvan.* (G)

hadim *i.* (<Ar. *hidmet* “hizmet etmek”ten *hâdim*) *Hizmet eden, yardımcı olan kimse.* (E) (F)

Haleb Defterdarlığı (A)

halife *i.* (Ar. *halîf* “birinden sonra gelmek”ten *halife*) (II.) *Hz. Muhammed’den (sav) sonra ümmet idaresinin başına geçen kimse.* (E) (F) (G)

han *Türklerde hakana bağlı devlet başkanlarına veya müstakil beyliklerin başkanlarına verilen isim, emir.* (A) (D) (E) (F)

hanlık *Bir hanın yönetimindeki ülke.* (D)

harem *i.* (<Ar. *hirmân* “yasaklamak”tan *harem*) (II.) *Saray ve konaklarda yalnız kadınlara ayrılan bölüm, ayrıca saray kadınlarının eğitildiği bir okul.* (B) (D) (G)

hâsakî / haseki (I) *i.* (< Ar. *hâşşa*’nın Fars. *mastariyet eki almış şekli hâşşagi*’den) *tarih. Küçük rütbeli subay. 1. Osmanlı Devleti’nde bir görevde eskimiş olanlara verilen ünvan. 2. Bostancı Ocağının küçük dereceli subayları. 3. Osmanlı sarayında karavaşlar arasından seçilen padişah gözdesi. hâsakî (G) haseki (küçük rütbeli subay) (F)*

hâssaki sultân *b.i. Hasekilerin çocuk doğuranlarına verilen isim.* (G) (* **haseki:** *Osmanlı padişahlarının cariyeler arasından seçtiği gözdelere verilen isim.*)

hazinebaşı / hazinedarbaşı *Osmanlı Devleti’nde Hazîne-i hümayunda görevli olanların başı durumundaki Enderun ağası.* (C) (E) (F)

hazînedâr (<Ar. *hazîne* + Far. *-dâr*) *Hazineyi yönetmek ve korumakla görevli kimse.* (C) (G)

hazret (<Ar. *huzūr* “hazır bulunmak, yakın olmak”tan *hazret*) Yüce kabul edilen kimselerin adlarının başına saygı, övme, yüceltme amacıyla getirilen unvan. (A) (D) (E)

hidmetkar / hizmetkar (<Ar. *hidmet* > *hizmet* ve *Far.* -*kār* ekiyle *hizmet-kār*) Hizmet eden kimse, hizmetçi [Daha çok erkekler için kullanılır.] (D) (E)

hoca (<*Far.* *hāce* “efendi”den *hōca*) *Dînî* hizmetlerde görevli kimse, din görevlisi. Birine bir hususta öğreticilik yapan kimse, usta, üstat. (E)

hocalık Hoca olan kimsenin durumu ve mesleği. (E)

hüdavendigâr (<*Far.* *hudāvendgār*) Hükümdar, sâhip, efendi [*Sultan I. Murad*’ın unvânı ve *Bursa* ilinin adı olarak da kullanılmıştır.]. (A)

hükema (<Ar. *hakim*’in çoğul şekli *hukemā*’) Hakîmler, filozoflar, ilim adamları. (E)

hükûmet (<Ar. *hukûmet*) Devlet yönetimi; beylik. (E)

hünkâr (<*Far.* *hudāvendgār*’dan) “Sultan, hükümdar” anlamında olup Osmanlı padişahları için kullanılırdı. (D) (E)

iç oğlanı *birl.i. tarih.* Saray hizmetine alınıp sıkı bir eğitimle devletin çeşitli makamları için yetiştirilen gençlerden her biri. (A) (B)

ilçilik / elçilik Elçinin yaptığı iş; sefirlik, sefaret. (A)

irşek i. (ruhban) (A) * Papaz, başpapaz, başpatrik, başruhban. “irşek piskopos (kastedilen Macarca ersek: kardinal) VI 8b34 irşekhâne (31 papas-hâne), 10a16 baş irşek yani İrim papadan üç mertebe aşağı olan papas, 14a7, 27a 18, 36a2, 66a33 baş irşek = baş müfti, 73b: 8, 91b2 millet i neşârâ-yi Nemsen İnbilâ-teşbih müftileri olan irşek nâm papas ki irim papadan bir tabaka aşağıdır, 94a20 irşekban ya’nî ser-çeşme-yi ruhban, 122b12, 146aZ-4 her irşek -> Hersek; Nemse ve Macar papaslarının irim papadan bir mertebe aşağı olan papalarına irşek derler. VII 68b5 (306), 75a10 (3.38), 87b32 (403) irşek = baş papas, 100a30 (469) irşek ser-kistsân olan patrik, VII 212b6 (103) 226b2 (157).” (Dankoff 2008: 155)

ka’im-makam (D) **kaimmakam** (F) (<Ar. *kā’im* “duran” ve *maḳām* “yer, mevki” *kā’im-i maḳām*’dan *kā’im-maḳām*) 1. Vekil olarak birinin yerine geçen kimse. 2. Kaymakam.

ka’im-makamlık (D) **kaimmakamlık** (E) (F) Kaymakamlık.

kadı / kazı (<Ar. *kadā*’ “hükmetmek”ten *kādi*) Osmanlı Devleti’nde kadılar Tanzimat’a kadar bütün davalara, Tanzimat’ın ilanından medenî kânunun kabulüne kadar ise sâdece boşanma, nafaka, mîras vb. davalara bakarlardı. kadı (B) / kazı (A) (D) bk. *kâdî*

kâdî asker / kadı-asiker / kadı-asiker / kadi asker / kadiasker / kazı asker / kazasker i. (<Ar. *kādi* “kadı” ve ‘asker ile *kāzi-i ‘asker*’den) Kazasker. (Ar. *kādi* “kadı” ve ‘asker ile *kāzi-i ‘asker*’den) Eskiden ilmiye sınıfının en yüksek

rütbelerinden biri. *kâdî asker* (G) *kadı-asker* (B) *kadı-asker* (C) *kadi asker* (E) *kadiasker* (F) *kazı asker / kazasker* (A) (D)

kâdî i. *Yargıç.* (G) bk. **kadı**

kalga i. (<kalga< kal-gay) *Kırım Hanlığı'nda veliahda verilen ünvan.* (F)

kapu aga (E) bk. **kapu agası**

kapu agası b.i. *Saraydaki ak ağaların başı, Enderun'un ve daire-i hümayunun yönetimiyle görevli kimse. Konak ve dairelerde kapıcıların başı.* (D) (E) (G)

kapuçı i. *Osmanlı devlet örgütünde saray kapılarını bekleyen görevli sınıfı.* (D) (E) (G)

kapuçıbaşı / kapıcıbaşı b. i. *Kapıcıların amirleri olup sarayın itibar edilen hizmetlilerindedir.* (A) (B) (D) (F) (G)

kapucular kethüdası birl. i. *tarih. Topkapı Sarayı'nda Bâbüssaâde'den başka bütün kapıları bekleyen kapıcıların, vezir konaklarında ise diğer kapıcıların âmiri durumundaki kimse.* (F)

kapudan (<İt.) i. [*capitan*] (*kaptan*) *1682 yılından sonra yayılmış bir tabir olup kaptan paşadan sonra gelen ve miri kalyonların başkaptanı olan kişi.* (A) (B) (C) (E) (F) (G) bk. **reis**, **kapudan paşa**

kapudan paşa i. (<İt. *capitano*) *Osmanlı bahriyesinde kaptanıderyadan sonra gelen amirale verilen ünvan.* (F)

kapudanlık *Başkaptanlık.* (E)

kapukulu / kapıkulu / kapukulu birl. i. *tarih. Osmanlılarda devlet merkezinde ve padişah emrinde bulunan yeniçerilerle sipahi bölüklerinin teşkil ettiği askeri kuvvet.* (B) (F) (D) (G) (A)

kara kullıkçı (D)

karaaga i. *haremağası.* (G)

karavul i. (<Moğ. *karagül*) E. T. *Türk. Türk ve Moğol kültüründe ordunun öncü gözcü birimlerine verilen ad. [Karagül da denirdi, bugün karakol şeklini almıştır.].* (G)

karavulcu *Nöbetçi asker.* (D) bk. **karavul**

kâtib i. (<Ar. *ketb – kitābet* “yazmak”tan *kātib*) *Devlet kurumlarında yazıcı olarak görev yapan memur.* (G)

kethüdâ / kethud / kethüda (<Far. *ked* > *ket* “ev” ve *hudā* “sâhip” ile *ked-hudā*) i. *Osmanlı devlet teşkilatında üst düzeydeki yöneticiler ve zenginler adına onların temsilcisi olarak yetki alanlarına giren işlere bakan, yöneten kimselere verilen ad.* (G) *kethud* (D) *kethüda* (A) (C) (D) (E) (F)

kethüda yeri birl.i. *tarih. Yeniçeri ağasının yanında bütün ocağın kapı çuhadarı durumunda olan yeniçeri zâbitinin mekanı.* (F)

kethüdabeg *birl.i. tarih. 1. Osmanlılarda sadrazamın yardımcısı, devletin iç işlerine bakan kimse. 2. Yeniçeri ağasının yardımcısı durumunda olan yeniçeri zâbiti.* (F)

kethüdâlık *i. Kethüdanın yaptığı iş.* (F) (G)

kışlak *i. (< kışla-k) Eskiden orduların kışın barınmak üzere çekildikleri yer.* (E)

kızlaragası *b.i. dariüssaade ağası. Haremağalarının başı.* (E)

kilercibaşı *birl. i. Saray kilercilerinin başı durumunda olan, padişahın sofrasını hazırlamak, yemeğinin verilmesine nezâret etmekle görevli kimse.* (C)

kitabeta (<Ar. kitâbet) *Kâtiplik. Eskiden kâtiplerin bulunduğu daire.* (E)

korıcı *tarih. Sarayı, yeşil alanları ve su yollarını koruyan, aynı zamanda sefer işlerini yürüten görevli kişi.* (A)

kral *i. (<Sırp. kral) [Frank hükümdarı Carolus'un (Karl) adından.] Bütün yetkileri elinde bulunduran devlet başkanı.* (A) (D) (E)

kul kethüdâsı *birl.i. tarih. Yeniçeri ağasının yardımcısı durumundaki yeniçeri zabiti, kethüdâ bey.* (G)

kulagası *birl.i. tarih. Yeniçeri ağası.* (D)

kuloğlu *birl.i. tarih. Asker olarak yetiştirilen yeniçeri çocuğu.* (D)

lala *i. (<Far. lâlâ) [Aslı olan lâlâ şekli eski metinlerde kullanılmıştır.] tarih. Sadrazamlar için atabek karşılığı kullanılan söz ve padişahların sadrazamlarına hitap sözü. Şehzâdelerin özel eğitimiyle meşgul olan, valilikleri esnasında yardımcıları durumunda olup idari işlere bakan kimse.* (B) (D) (E)

levend *i. (<İt. levantino "şarklı asker"den) [Farsçada levend "tembel, boş gezen" vb. anlamlarda kullanılır; İtalyanca levantino'nun aslının da bu kelime olması muhtemeldir.] Osmanlı donanmasında ve kıyılarında görev yapan asker sınıfı.* (A) (D)

levendat *i. (<İt. levend + Ar. +ât çokluk eki ile) tarih. Leventler.* (D)

liva *i. (<Ar. livâ') Bayrak. Sancak. Tugay. Mirliva, tuğgeneral.* (B)

mataracı *i. (<Ar. miṭhere "temizlik kabı"ndan mathere > mathara, "h" düşmesiyle matara) Matracı. Savaşlarda ve törenlerde padişahın ve devlet büyüklerinin mataralarını taşımak, ayrıca onların buyruklarının iletmekle görevli kimse.* (D) (G)

meclis *i. (<Ar. culūs "oturmak"tan meclis) Bir konuyu konuşmak, görüşmek için yapılan toplantı, içtimâ. Bir başkan ve belli sayıdaki üyelerden meydana gelen resmî heyet, kurul.* (E)

medaris *i. (<Ar. medrese'nin çoğul şekli medâris) Medreseler. * medâris-i kebîre: birl.i. "Büyük medreseler" Fâtiḥ Sultan Mehmed'in yaptırdığı sekiz medrese, sahn-ı seman medreseleri, medâris-i sahn-ı semâniyye.* (E)

mehterhane i. (<Far. *mihter* > *mehter* ve *hâne* “yer, ev” ile *mehter-hâne*) Bu takımın görev yaptığı yer. (D)

melik i. (<Ar. *mulk* “mâlik olmak, hükmetmek”ten *melik – melik*) Hükümdar, padişah, hakan. “Mülkün gerçek sâhibi ve kâinâtın mutlak hükümdârı” anlamında *esmâ-i hüsnâdan* (Allah’ın en güzel isimlerinden)dir. (D)

memur i. (<Ar. *emr* “buyurmak, emretmek”ten *me’mûr* “emredilen, emir altında olan kimse”) Devlet hizmetinde çalışan maaşlı kimse. (E)

menzilci *Menzil emîni*. Uzak yerlere menzil beygiriyle giden posta tatarı. (E)

mimar i. (<Ar. *i’mâr* “mâmur kılmak”tan *mi’mâr*) Binaların projesini hazırlayan, planını çizen ve plana göre güzel bir biçimde yapılması için gerekli her türlü işi yapan kimse. (E)

mir i. (<Far. *mir*) Baş, başkan, reis, âmir, emîr, bey. (A) (B) (D) (E) (F)

mîrâhûr / mîr-i âhûr / mîrahor (Far. b. i.) *İmrahor*. Ahır müdürü. Hasahırın en büyük amiri, sarayda at işlerine bakan ahır müdürü, imrahor. Saray ahırından sorumlu olan kimse. (A) (B) (D) (F) (G)

mir-ahurluk Padişah ahırlarının yönetimiyle görevli kimse, emîr-i âhur, imrahor, mirâhur. (C)

miran (Far. i.) *Beyler, emirler, komutanlar*. (A) (B) (D) (E) (F)

mir-i cedid *Yeni beylik*. (D)

mîr-i hezâr i. *Cengizhan ordusunda yüzbaşı rütbesine sahip komutan*. (G)

mir-i miran / mîr-i mîran i. (<Far. *mir* “bey” ve *mirân* “beyler” ile *mir-i mirân*) [Türkçede türetilmiştir] tarih. Osmanlı taşra teşkilâtında en büyük idarî birim olan eyaletin askerî ve idarî âmiri, beylerbeyi. (B) (D) (E) (G) krş. *beglerbegi*.

miri sıf. (<Far. *mir* “bey” ve nispet eki -i ile *miri*) [Türkçede türetilmiştir.] Devlete ait olan, devlet malı olan, beylik. Devlet hazinesi. Devletin aldığı vergi. (E)

mîr-i şad i. *Cengizhan ordusunda binbaşı rütbesine sahip komutan*. (G)

mirialem *Eskiden, saray memurlarının ileri gelenlerine verilen bir ünvan*. (F)

mirliya (<Far. *mir* “bey, emîr” ve Ar. *livâ* “sancak” ile *mir-i livâ* > *mir-livâ* <*mir-i liva*) *Sancak beylerinin eski adıdır*. (B) (D) (E)

mirza (<Far. *mir* “bey” ve *zâde* “doğmuş, oğul” ile *mir-zâde* > *mir-zâ*) Bazı Türk topluluklarında ve İran’da kullanılan bir soyluluk sanı. [İsimlerin sonunda “şehzâde”, başında ise “bey, ağa, efendi, beyefendi” vb. anlamlara gelir.] (A) (E) (F)

molla i. (<Ar. *mevlâ* “efendi”den *mülâ* > *molla*) [Eski metinlerde *monla* şeklinde de kullanılmıştır.] *Büyük kadı. Medrese öğrencisi*. (D) (E)

muhzır aga i. *Yeniçeri ağa bölümünde belirli bir odaya bağlı olmayan, seferde veziriazamın maiyetinde bulunmak, sadrazama muhafızlık etmek, davası olan*

yeniçerileri veziriazamla görüştürmek, veziriazam kol gezerken yanında bulunmak vb. işlerle görevli olan bölük kumandanı. (G)

mumcı / mumcu i. *Yeniçeriliğin ilk kuruluşunda yeniçeri ağasının emir çavuşları durumunda olan küçük rütbeli on iki subaydan her biri. (A) (G)*

mutasarrıf s. *(Ar. taşarruf “idâre etmek”ten muteşarrıf) Vilayetten küçük olan sancağın en büyük idare âmiri. Osmanlı devlet teşkilatında kaza ve vilayet arasında kalan sancak yahut livanın en büyük mülkî amiri, sancak beyi. (A) (E) (F) (G)*

müfti / müftî Ar. s. ve i. *Fetva veren. bk. şeyhü'l-İslâm. (<Ar. iftâ’ “fetvâ vermek” > mufti'den ses uyumu ile müftü) Din görevlilerinin amiri olan ve dinî konularda fetva verme yetkisi bulunan devlet memuru. Şeyhülislâm sözü yaygınlaşmadan ondan önce kullanılan terim. (A) (E) (G)*

müftilig *Müftünün işi ve makamı. (E)*

müftü'l-enam *Şeyhülislam (A)*

mülâzemet i. *(<Ar. luzûm “ayrılmamak, gerekli olmak”tan mulâzemet) Osmanlı ilmiye teşkilatında müderris olabilmek için medreseden mezun olduktan sonra belli bir süre (önceleri yedi yıl) yapılan staj. Aynı zamanda müderris olmak için icazet alan danişment. (G)*

mülâzım i. *(<Ar.) İlmiyede Medres tahsilini bitirip icazet alan. bk. mülâzemet. (E) (G)*

müluk i. *(<Ar. melik'in çoğul şekli mulûk) Hükümdarlar, padişahlar, melikler. (E)*

müneccimbaşı *birli. i. Osmanlılarda, önemli bir işe girilirken gök bilimi hesaplarına dayanarak uğurlu vakti seçmekle, takvim ve yıllık düzenlemekle uğraşan saray görevlisi. (F)*

müteferrika *(Ar.i.) Padişah, vezir gibi devlet büyüklerinin yanında, türlü hizmetlerde çalışan kimse. (F) (G)*

mütesellim s.ve i. *(<Ar.) 1. Vergi tahsildarı. 2. Eskiden mülkî teşkilatta kaymakam. (G)*

nakîbü'l-eşrâf i. *(<Ar.) (Ar. nakîb, harf-i târif el- ve eşrâf ile nakîbü'l-eşrâf) Peygamber soyundan gelen kişilerle ilgilenen teşkilattan sorumlu olan kişi. (F) (G)*

nişâncı i. *Padişah divanı üyesi olan, antlaşma, berat, menşur, name ve fermanların başına tuğra çeken görevli; tevkici, tuğrakeş. (B) (E) (G)*

odabaşı *T.b.i. Yeniçeri ocağında alaylardaki selâm merasimini düzenleyen ve yöneten, bölüğün düzeniyle de ilgilenen subay. (E) (F) (G)*

ordu i. *(<Eski Türk. ordu “karargâh, hâkânın oturduğu şehir” < Moğ. orda) Bir devletin silahlı kuvvetlerinin bütünü. (E)*

ortaçavuş *Başçavuşun hizmetinde namzetleriyle birlikte bulunan çavuş. Başına iki sorguçlu “üsküf” giyip arkasına geniş kollu bir cübbe, bunun altına da sarı entari, bacağına kırmızı şalvar, ayağına kırmızı çizme giyerdi. (F)*

özengi agaları *birl. i. tarih Padişahın atının üzengisini tutarak yanında yürüyen saray memurları, rikâbdar. (A) bk. üzengü ağası*

padişah (<Far. *şâh-ı pād* > *pād-şâh* “taht sâhibi” veya *pād-i şâh* “büyük koruyucu” dan *pâdişâh*) Osmanlı Devleti’nde hükümdarlara verilen ünvan, sultan. (A) (B) (C) (D) (E) (F)

padişahlık *Padişah olma durumu, saltanat, hükümdarlık. Padişah yönetimi. (D)*

papa (<Yun.) *i. (<İt. papa < Yun.) Katolik kilisesinin başı, Katoliklerin Vatikan’da oturan en büyük din adamı. (A) (E)*

papas *i. (<Yun. papas) Papaz kelimesinin eski metinlerde rastlanan asıl şekli. (A) (B)*

paşa *i. (Kökü kesin olarak belli değildir; Türk. beşe “ağabey”den, baş ağa’dan veya Far. pây-i şâh “şâhın ayağı, şâhın sağ kolu” tamlamasından gelmiş olabileceği ileri sürülmüştü.) Osmanlı Devleti zamanında yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen ünvan. (A) (B) (C) (D) (E) (F) (G)*

paşalı *i. Eskiden bir paşanın hizmetinde olan kimse. (E)*

paşazade *i. (<paşa ve Far. zâde “oğul” ile paşa-zâde) Paşa oğlu. (C)*

peşbuk / peşbük / peşbuk (B) **pişbuk** (<Mac.) *Papazlıkta bir derece. (A) krş. basbuk / bisbuk*

piyade (<Far. bk. yaya) (A) (D)

reis (<Ar. *ri’âset* “baş olmak”tan *re’is*) [*Günlük dilde reyis şeklinde söylenir (deniz ümerası) Osmanlı donanmasında gemi kaptanı. (A)*

reisü’l-küttab *Eskiden Osmanlı hariciye vekillerinin ünvanı. (E) (F)*

rûz-nâmecî *b.i. (<Far. rûz “gün” ve nâme “yazılı şey” ile rûz-nâme+ci) Ruznâme tutan kimse, ruznameci. Günlük hesapların yazıldığı gelir ve gider defterini, yevmiye defterini tutan kimse. (E) (F) (G)*

sa’âdetlü / saadetlüğ (II) (<Ar. *i. sa’âdet T. -lü .)* *sıf. Osmanlı döneminde korgeneral ile albay arasındaki rütbeli subaylara ve bu derecedeki vezirlere verilen ünvan. [Tanzimat’tan önce Osmanlı padişahları için kullanılmıştır.]. (G) (E)*

sadâret (<Ar. *şadr* “baş, ön, reis”ten *şadâret*) [*Türkçede türetilmiştir.*] *Osmanlı Devleti’nde sadrâzamlık makamı, sadrâzâmın işi ve makamı (C) (E) (G)*

sadr-ı a’zam / sadrazam / sadriazam *b. i. (<Ar.) [<Ar. *sadr* + Ar. *azam*] Baş vezir. (A) (C) (D) (E) (F) (G)*

sadrîali *b.i. (<Ar. *şadr* “baş, başkan” + Ar. ‘uluwv “yüce olmak”tan ‘ali) Baş, başkan, reis. Sadr-ı âlî: Yüce reis, sadrâzam. (E)*

sahn-ı osmâniyye i. (<Ar. *şahn* “düz yer”den) [XIX. yüzyılda Fr. *scène* karşılığı olarak Türkçede türetilmiştir.] Fatih camisi çevresindeki yükseköğretim kurumlarına verilen isim. (G)

saka i. (<Ar. *sakı* > *sakkā* “insanlara su taşıyan”dan) tarih. Yeniçeri ocağının su ihtiyacını sağlayan kimselerden her biri. (E)

salтанat i. (<Ar. *salţanet* “sultan yapmak”tan *salţanat*) Hükümdarlık, sultanlık. (E)

sancak begi *birl. i. tarih. T. i. Tanzimat’a kadar Osmanlı yönetim teşkilatında sancakların yöneticisi; mutasarrıf.* (A) (B) (E) (G)

sancak (II) *T. i.* (<Eski Türk. *sānç-mak* “saplamak”tan *sanç-ğak* > *sanç-ak* > *sancak*) Osmanlı yönetim teşkilatında ilden küçük, ilçeden büyük olan, bir beyin veya hanedan mensubunun idaresine verilen yönetim birimi; mutasarrıflık, liva. (B) (G)

saruca i. tarih. Eskiden eyaletlerde valilerin emrindeki kapı kulu halkının meydana getirdiği başı bozuk bir nevi asker. (G)

seccadenişin *sıf.* (<Far. *nişesten* “oturmak”tan *nişin*) Seccadede oturan, imam. (E)

segbân / sek-ban i. (<Far. *seg* “köpek” ve *-bân* ekiyle *seg-bân* “köpek bakıcısı”ndan) i. 1. Osmanlılarda, sınır boylarında görev yapan bir asker sınıfı. 2. Eyalet paşaları ve sancak beylerine bağlı olarak görev yapan bir asker sınıfı. (D) (G)

segbânbaşı / sekbanbaşı i. *Segbanların komutanı olup rütbesi yeniçeri ağasından sonra gelir.* (A) (B) (D)

sekbanbaşılık *birl. i. tarih. Osmanlı ordusunda yeniçeri ocağına bağlı sekban bölüklerinin kumandanı olan ve rütbe itibariyle yeniçeri ağasından hemen sonra gelen kimse.* (E)

sek-banlık i. (<Far. *seg-bân* “köpek bakıcısı”ndan) Yeniçeri ocağının ayrıldığı üç kısımdan birini oluşturan otuz dört ortaya verilen isim. (D)

selatin i. (<Ar. *sulţān*’ın çoğul şekli *selātin*) Sultanlar, padişahlar. (E)

ser-‘asker / serasker (Far. Ar. b. i.) [Far.*ser*+Ar.*asker* komutan] Sadrazam dışında, orduyu kumanda eden vezire verilen ünvan. (A) (E) (G) bk. *serleşker*

ser-‘askerlik i. Başkomutanlık. (G)

serdar (Far. *ser* “baş” ve *dār* “tutan” ile *ser-dār*) Kumandan, başkumandan. (A) (C) (D) (E) (F)

ser-darlık i.1. Serdar olma durumu. 2. Serdarın ünvanı ve görevi. (D) (E)

serdefter i. (<Far. *ser* “baş” ve Ar. *defter* ile *ser-defter*)En başta bulunan, önder, başkan, reis. (E)

serleşker b.i. (<Far. ser+ leşker) Orduyu kumanda eden vezir veya ordu kumandanı. (E) bk. serasker

silahdâr Ar. Far. b. i. (<Ar. silah. + Far. -dâr) Osmanlılar döneminde padişah, sadrazam, vezir vb. devlet büyüklerini korumakla, onların silahlarının bakımını muhafaza etmekle görevli kimse. (D) (E) (G)

sipâh i. (<Far.) i. Kapıkulu süvarilerinin birinci bölüğü. Kapıkulu süvarilerinin birinci bölüğüne verilen ad. (A) (D) (G)

sipâh oğlamı Sipahioğlu. Osmanlı ordusunda bir sınıf süvâri askerlerinin askerlik hakkına sahip çocukları. (G)

sipâhî (<Far. i. asker) Osmanlılarda kapı kulu teşkilatındaki atlı asker. (A) (D) (E) (G)

sipahsalar i. (Far. sipeh < sipâh “asker, ordu” ve sâlâr “reis” ile sipeh-sâlâr < sipâh-sâlâr) Başkomutan, serasker. (A) (C) (D) (E)

solak sıf. ve i. (< sol+ak) (Yeniçeri ocağında bölük.) Solaklar arasından seçilen özel muhafız birliği. (A)

subaşı (II) birl. i. (<Eski Türk. sü “asker”den sü başı, ses uyumuyla su başı) tarih. Osmanlılarda kapıkulu askerleri içinden savaş zamanında güvenliği sağlayan, barış zamanında da vergi toplayan görevli kişi. (E) (F)

subaşı kethüdası Subaşılardan âmiri durumundaki kimse (F)

sufi i. (Ar. < Yun.) Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Tanrı'ya adanmış kimse; İslam gizemcisi, sufi. (E)

sultân s. (<Ar.) 1. Hükümdar, padişah. 2. Padişahın çocukları ile anne ve eşlerine verilen ünvan. (D) (E) (F) (G)

sultanlık Sultanlık makamı. (C)

suvârî mukâbelecisi b.i. Kapı kulu süvarilerinin maaş defterleri ile saray ağalarının maaş defterlerinin kontrol edildiği kalemde çalışan memur. (G)

süvari i. (<Far. suvâr'dan suvâri) Ata binmiş kimse, atlı. Atlı asker. (A) (E)

şah i. (<Far. şāh – şeh) Padişah, hükümdar. (Far.) (A) (C) (D) (E)

şehzade i. (<Far. şeh “pâdişah” ve zâde “doğmuş, oğul” ile şeh-zâde) Padişah oğlu veya padişah âilesinden olan erkek çocuk. (A) (E)

şehzadegan i. (<Far. şehzâde'nin çoğul eki -ân almış şekli şehzâdegân) Şehzâdeler. (E)

şehzadelik i. Şehzâde olma durumu. (C)

şeyh i. (<Ar. şeyhūhat “yaşlanmak, ihtiyarlamak”tan şeyh “yaşlı kimse”) 1. Tarikat kurucusu, bir tarikatta en yüksek dereceye ulaşmış olan kimse. 2. Tarikat büyüğü veya tarikat kollarından birinin başında bulunan kimse. 3. Arap kabile ve

aşireti başkanı. 4. Ahi teşkilatında ve loncalarda bir esnaf birliğinin başı durumundaki kimse. (E)

şeyhü'l-islam *birl.i. (<Ar. şeyh “reis, baş”, harf-i târif el- ve İslâm ile şeyhu'l-İslâm) Osmanlı Devleti'nde, II. Mahmut döneminden önce fetva verme yetkisine sahip, sonrasında ise kabinede sadrazamdan sonra yer alan ve genellikle din işlerinden sorumlu olan kimse. (A) (C) (D) (E) (F) (G)*

şeyhü'l-islamlık *Şeyhülislamın makamı; meşihat. (F)*

şihne *i. (<Ar. şihne) İnzibat memuru, şehir zabıtası. Sübaşı. Kentlerin güvenlik işlerine bakan görevlilerin başı. (G)*

şikk-ı sâni *i. (<Ar.) 1. Anadolu defterdarı. 2. Başdefterdar yardımcısı olarak da kullanılır. Piskopos Kalemi ismiyle de anılan bu kalem önemli olmayan gelirini denetlerdi. bk. defterdâr. (G).*

tabur *i. (Kökü kesin olarak belli değildir; Mac. tabór arasında bir ilişki kurulur.] Dört bölükten kurulan askerî birlik. (E)*

tabya *i. (<Ar. ta'biye “askeri hazırlamak”tan) Bir bölgeyi savunmak için yapılan ve silahlarla güçlendirilen yapı; tabiye. (E)*

taht *i. (<Far. taht) Hükümdarların üzerine oturdukları koltuk. Hükümdarlık makamı, hükümdarlık. (E)*

tavaşi *i. (<Ar. tavâşi < Far.) 1. Hadım edilmiş, enenmiş erkek. 2. Osmanlı Devleti'nde sarayda görevli olan hadımlara verilen ad, harem ağası, hadım ağası. (D)*

teberdâr *b. s. (Far. teber “balta” ve -dâr ekiyle teber-dâr) (Yeniçeri teşkilatında) Baltacı. Yeniçerilerin içinde Solak Sınıfı ve Baltacı da denilen asker sınıfı. Bunlar ordunun önünde gidip yürüyüşe engel olan şeyleri ortadan kaldırırlar, ihtiyaç olduğunda çadır kurarlardı. (G)*

terceman *i. (<Ar. tercemân < Akat.) 1. Tercüman. 2. Alevîlerde ve Bektaşîlerde herhangi bir günlük iş yapılırken okunan manzum veya mensur dualara ve bir nevi özür dileme duasına verilen isim [Çok az da olsa diğer bazı tarıklara âit tercemanlar da vardır.] (E)*

tersane *i. (<İt. tersana < Ar. dâru's-şinâ'a “sanat evi”) [Kelime Türkçeden Arapça ve Yunancaya da geçmiştir.] 1. Gemi yapılan yer. 2. Eskiden denizcilikle ilgili işlerin yönetildiği makam. (E)*

tezkereci *i. (<Ar. tezkire+ci) Osmanlı Devleti'nde sadrazam ve vezirlerin özel kalem müdürü durumunda olan görevli. (G)*

topcu *T. i. Topların kullanılması, bakımı, ikmali ve taşınması ile uğraşan asker sınıfı. (G)*

topçibaşı *birl. i. Yeniçeri topçu ocağının başı. (E)*

turnacıbaşı *Tazılara bakan, turna kuşları besleyen kumandan. Yeniçerilerin 68. ortası olan turnacı ortasının en büyük kumandanı. (F)*

tüfengci / tüfenkçi (*Far. tufeng + T. ek*) *i. Tüfek kullanan muharip sınıf. (E) (G)*

tüfengciler agası *Osmanlı sarayında tüfek, tabanca vb. silâhların bakımı ile görevli olan saray tüfekçilerinin başı durumundaki kimse. (F)*

tüfenkciyan / tüfenkçi (*<Far. çoğul eki -ān ile*) *Saray muhafızı, saraylarda vazife gören silahlı memur, tüfengî. (A)*

ulak *i. (< ula-k) [Kelime Moğolcaya, Kafkas ve Balkan dillerine de geçmiştir.] Haberci, haber götüren kimse, tatar. (A)*

ulemâ *Ar. i. c. Eskiden kendilerine mahsus bir kıyafetleri olan müderris, müftü, kadı, vâiz vb. ilmiye sınıfı mensupları, din bilginleri. (E) (G)*

ümerâ *i. (<Ar. emir'in çoğul şekli umerā') 1. Emirler, beyler, sancak beyleri. 2. Eskiden miralay, kaymakam, binbaşı gibi paşa unvânını almamış büyük subaylar. (E)*

üzengü ağası *bird. i. tarih Padişahın atının üzengisini tutarak yanında yürüyen saray memuru, rikâbdar. (B) bk. özengi ağaları*

vaiz *i. (<Ar. va 'z "öğüt vermek"ten vâ'iz) İbadethanelerde kalpleri yumuşatacak, sevaba, tâata, güzel ahlâka, iyiliğe, nefsi islahaya sevk edecek, kötülüklerden tövbe ettirecek şekilde dinî konuşma yapan, nasihat veren kimse. (E)*

vali / vâlî *i. (Ar. vilâyet "yönetmek"ten vâli) Bir ilde devleti temsil eden en büyük mülkî âmir. (A) (E) (G)*

vezaret *i. (<Ar. vezâret) Vezirlik, vezirlik rütbesi. (D) (E)*

vezîr *i. (<Ar.) Osmanlı Devleti'nde askerî ve idârî yetkisi olan en yüksek rütbedeki devlet memuru, vezirlik rütbesine sâhip kimse. (A) (B) (D) (E) (F) (G)*

vezîr-i a'zam *i. (<Ar.) Başvezir. Bugünkü başbakan yerinde kullanılan bir tabirdir. (A) (F) (G)*

veziriazamlık *Sadrızamlık. * i. (Ar. vezir ve a'zam "en büyük" ile vezir-i a'zam) Osmanlı Devleti'nde devlet işlerini yürütmekle görevli vezirlerin başı olan başbakan durumundaki kimse, sadrâzam. (F)*

vezir-zade *Vezir oğlu. (D)*

voyra *i. (<Slav.) ? Osmanlı'da Eflak-Boğdan yöneticilerine ve 17. yy.dan sonra kazalarda vezirler adına vergi toplayan görevlilere verilen voyvoda sözcüğüyle aynı ifade olabilir. (D) bk. vovyoda * Sırpça vôiina "asker, ordu" ve Sırpça voda sözcükleriyle Rusça vóiny "asker", voiná "ordu" ve vodíty "kumanda etmek" sözcükleriyle ilgili olabilir.*

voyvoda / voyoda *i. (<Sırp. voivoda) Osmanlı Devleti'nde Eflak, Boğdan ve Erdel beylerine verilen ünvan. 2. isim Osmanlı Devleti'nde bazı bölgelerin gelirlerini toplamaya memur edilen görevli. Sırpça voivoda "kumandan" sözcüğünden*

alıntıdır. Bu sözcük Sırpça vöina “asker, ordu” ve Sırpça voda “kumanda etmek, yönetmek” sözcüklerinin bileşiğidir. (A) (B) (D) (F) (G) (E: voyoda)

voyvodalık *1. Voyvoda olma durumu. 2. Voyvodanın görevi. 3. Bir voyvodanın hâkimiyetinde olan ülke. (F)*

vükelâ *i. c. (<Ar. i. vekiller.) Dîvân-ı Hümayun azaları, vekiller. (A) (G)*

vüzera (<Ar. i. vezirler) (A) (B) (E)

yasakçı *T.i. Elçi, konsolos vb.nin muhafızı, kavas. Bir devlet adamının önünden gidip ona yaklaşılmasını önleyen görevli. Polis. Bekçi, muhafız. (G) (E) (F)*

yaya (*asker*) *Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Türklerden oluşturulan ulûfeli piyade askeri. (A) (D) (E)*

yaya aga *Serdar, piyade komutanı. (A) bk. yayabaşı*

yayabaşı *T.i. Yaya ocaklarının başı durumunda olan subay. Serdar, piyade komutanı. (A) (G) bk. yaya aga, yayabegi*

yayabegi *Piyadelerin başı. (F)*

yayan *Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Türklerden oluşturulan ulûfeli piyade askeri. (D)*

yeniçeri agası *T. b. i. Yeniçeri ocağının en büyük âmiri. (A) (B) (D) (E) (F) (G)*

yeniçeri birl. *i. (<Türk. çeri “asker” ile) Osmanlı Devleti ordusunun XIV. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve II. Mahmud zamanında 1826'da kaldırılan piyâde sınıfına verilen isim. (A) (B) (D) (E) (F) (G)*

yeniçeri ocağı *T. b. i. Bugünkü bölük dengi askerî örgüt. (D) (G)*

yeniçeriyân *i.c. Yeniçeriler. (D) (G)*

yirlükulu *birl. i. tarih. Kale muhafızı olan dizdarların maiyetindeki muhafız asker sınıfı, serhat kulu. (F)*

yirlüyenіçerisi *Yerli muhafız asker sınıfı. bk. yirlükulu (F)*

zâbit *Subay. i. (<Ar. zabt “korumak; yakalamak, tutmak”tan zâbiṭ) Eskiden orduda rütbesi teğmeden binbaşıya kadar olan subay. Ticaret gemilerinde kumandan. (G)*

zagarcıbaşı *i. Kethüdâdan sonra yeniçeri ocağının en yüksek rütbeli ağalarından olan altmış dördüncü yeniçeri ortasının kumandanı. (F) * i. tarih. Padişaha mahsus av köpeklerini yetiştiren kimse. * zağar: i. Macarcadan veya Güney Slav dillerinden alındığı ileri sürülmektedir) [Kelime Türkçeden Arapçaya da geçmiştir. Bir av köpeği cinsi.*

zeamet *i. (<Ar. ze ‘âmet) tarih. Osmanlı Devleti'nde fetih sırasında elde edilen ve arâzi-i emîriyye denen yerlerden savaşanlara, bir kısım devlet ve saray erkânına kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen beytûmal hissesi, tumarın büyüğü. (E)*

zu'amâ s.c. (<Ar. zuama < za'im'in çoğul şekli zu'amâ') Büyük tımar sahipleri.
(E) (G)

Bulgular: Yapı Bakımından Peçevi Tarihinde Kurum Ve Makam Adları

1. Basit Sözcükler

aga	derviş	kâdî	saka
alay	devlet	kapudan	sipâh
azap	divan	karavul	sufi
balatin / balatinos	efendi <i>efendü</i>	kral	sultân
balyoz	emîn	lala	şah
ban	emir	levend	şeyh
basbuk / bisbuk	enderûn	liva	şihne
beg	gazi	mevli	tabur
biyade	giran / giray	mir	tabya
boyar	gorof	ordu	taht
cellad	hâce	padişah	terceman
ceneral	hâci	papa	vaiz
cerrah	han	papas	vâlî
çasar <i>çaşar</i>	hoca	paşa	vezîr
çavuş	hünkâr	peşbuk / peşbük / peşpuk / <i>pişbuk</i>	voyra voyvoda yaya
çelebi	inam		
delü	irşek		
	kadı / <i>kazı</i>	piyade	

2. Türemiş Sözcükler

ağalık / ağalık	beglerbegilik	çavuşlug / çavuşluk
akıncı	beglik	çorbacı
alaca	bekçi	çorbacılık
aşçı	bostancı	defterdârlık
başçavuşluk	bostancıbaşılık	değirmenci
başçı	bölük <i>bölig</i> / <i>bölüg</i>	devletlü
başdefterdarlık	cebeci	dilci

donanma <i>tonanma</i>	kethüdâlık	sek-banlık
elçi	kışlak	ser-‘askerlik
elçilig	korıcı	ser-darlık
eşkinci / eşkünci	mataracı	solak
etmekçi	menzilci	sultanlık
fazîletlü	mir-ahurluk	şehzadelik
hacelik	mumcu / mumcu	tezkereci
hanlık	müftilicilik	topcu
hocalık	nişâncı	tüfengci / tüfenkçi
ilçilik / elçilik	padişahlık	ulak
ka’im-makamlık / <i>kaimmakamlık</i>	paşalu	veziriazamlık
kalga	rûz-nâmeci	voyvodalık
kapucu	sa’âdetlü	yasakçı
kapudanlık	sancak	yayan
karavulcu	saruca	
	sekbanbaşılık	

3. Belirtisiz İsim Tamlaması

aga kapusu	darüssaade agası	kethüda yeri
alay begi	defter kethüdası	kızlaragası
Arave Acem	deli-başı	kilercibaşı
Defterdarlığı	Halep Defterdarlığı	kul kethüdâsı
arz kapusu	hazinebaşı /	kulagası
ases başı	hazinedarbaşı	kuloğlu
aşçıbaşı	iç oğlanı	müneccimbaşı
atlubası	kapu aga (<i>sı düşmüş</i>)	odabaşı
beglerbegi	kapu agası	özengi agaları
bostancıbaşı	kapucibaşı / <i>kapıcıbaşı</i>	sancak begi
bölük ağası	kapucular kethüdası	segbânbaşı /
bölükbaşı	kapukulu <i>kapukulu</i> /	sekbanbaşı
cebeci ağası	<i>kapıkulu</i>	sipâh oğlanı
cebecibaşı	kethüda beg (<i>i</i>	subaşı
çavuşbaşı	<i>düşmüş</i>)	subaşı kethüdası

suvârî mukâbelecisi

topçıbaşı

turnacıbaşı

tüfengciler agası

üzengü ağası

yayabaşı

yayabegi

yeniçeri agası

yeniçeri ocacı

yirlükülü

yirlüeniçerisi

zagarcıbaşı

4. Sıfat Tamlaması

aşaga bölük

baki kullık

başbuğ / başbug

başdefterdâr

başkapudan

başvezir

hâssaki sultân

kapudan paşa

kara kullıkçı

karaaga

muhzır aga

ortaçavuş

yaya aga

yeniçeri

5. Arapça Çokluk

ases

ayan

guzat

hükema

levendat

medaris

selatin

ulemâ

ümera

vükelâ

vüzera

zu'amâ

6. Arapça Tamlama

emîrû'l-mü'minîn

müftiü'l-enam

nakîbü'l-eşrâf

reisü'l-küttab

şeyhü'l-islam

* tersane (*İtal. tersana* <*Ar. dāru's-şinā'a* "sanat evi"nden?)**7. Arapça Nispet i'si ile**

celalî

hâsakî

mirî

sipâhî

süvarî

tavaşî

8. Arapça Türemiş Sözcük

hadım

halîfe

harem

hazret

hükûmet

kâtib

kitabet

meclis

melik

memur

mimar

molla

mutasarıf

müfti / müftî

mülâzemet

mülâzım

müluk

müteferrika

mütesellim	saltanat	zeamet
reis	vezaret	
sadâret	zâbit	

9. Farsça Tamlama

aga-yı bâbüs-sâ'ade	mîr-i mîran
dergâh-ı ali çavuşları	mîr-i şad
emin-i tersane	mîr-i âlem/ mirialem
emir-i ahur	sadr-ı a'zâm
gılmân-ı 'acemîyân	sadrıali
mîrâhûr / mîr-i âhûr / mîrahor	sahn-ı osmâniyye
mîr -i cedid	şikk-ı sâni
mîr-i hezâr	vezîr-i a'zâm
mîr -i mirân	

10.Farsça çokluk eki ile

agayân	mirân
bostaniyân	şehzadegân
çaşnigirân	tüfenkiyân
çavuşân	yeniçeriyân

11.Farsça Ekle Türemiş Sözcük

bayrakdâr	hidmetkar / hizmetkâr
çaşnigîr	hüdavendigâr
defterdâr	serdâr
dizdâr	segbân / sek-bân
hazînedâr	silahdâr
	teberdâr

12. Farsça izâfet-i mâktû' (Kesik tamlama)

kâdî asker / kadı-asker / kadı-asker/ kadi asker/ kadiasker/ kazı asker / kazasker < kâzi-i 'asker'den

ka'im-makam (kaimmakam kâ'im-i maqâm'dan kâ'im-maqâm)

mehterhane (<hane-i mehter'den)

mirliva mir-i livâ > mir-livâ'dan kısaltma

padişah (pād-i şāh)

ser-'asker

ser-defter

ser-leşker

13. Farsça Birleşik Sıfat

askerkeş (<Far. keşiden “çekmek”ten “keş”, sonuna geldiği kelimelere “çeken, çekici” anlamı katarak Farsça usulüyle birleşik sıfatlar yapar.)

mirza (<mir+zade) kısaltılmış

paşazade. (paşa ve Fars. zāde “oğul” ile paşa-zāde)

seccadenişin (<Ar. secde'den seccāde + Far. nişesten “oturmak”tan “nişin” sonuna geldiği sözcüklere “oturan” anlamı katarak Farsça usulüyle birleşik sıfatlar yapar.)

14. Farsça Birleşik İsim

sipahsalar (<Far. sipeh < sipāh “asker, ordu” ve sālār “reis” ile sipeh-sālār < sipāh-sālār) (Başkomutan, serasker)

kethüdâ / kethud / kethüda (<Far. ked > ket “ev” ve hudā “sâhip” ile ked-hudâ)

Sonuç

Türkçenin genel söz dizimi yapısına uygun adların yer aldığı görülmüştür. Belirtisiz isim tamlaması ve sıfat tamlaması biçiminde türetilen (kullanılan) adlar epey fazla yer almıştır. Bunların yanında basit ve türemiş adlar da kullanılmıştır. 295 benzer olmayan madde başı belirlenmiş, çok şekilli toplam 301 madde başı incelenmiştir. Gerek dönemin dil özelliklerine gerekse siyasi – sosyal – kültürel duruma göre çok sayıda Arapça ve Farsça sözcük kullanılmıştır. Arapça ve Farsça tamlamaların çok sayıda kullanılması önemli bir ayrıntıdır. 67 Arapça sözcük yanında 36 Farsça sözcük tespit edilmiştir. İtalyanca 3, Macarca 5, Moğolca 4, Sırpça 2, Slavca 2 ve Yunanca 5 sözcük yer almıştır. Farsça eklerle türetilen 24 sözcük yanında Arapça eklerle türetilen 27 sözcük bulunmaktadır. Arapça çoğul olmasına rağmen Türkçede tekil olarak kullanılan ‘ases’ ve ‘âyan’ sözcükleri, Farsçada ve Arapçada olmayan Türkçede türetilen ‘sadaret’, ‘mirî’ ve mirân’ sözcükleri dikkat çekicidir. Türkçe ‘baş’ ve Farsça ‘ser’ sözcüklerinin terim yapmada kullanıldığı görülmüştür. Adların genellikle devlet yönetimiyle (siyaset-bürokrasi) ilgili olduğu, bunlara ek olarak ardından askeri terimlerin bulunduğu, ardından maliye ile ilgili terimlerin adlandırmalarda etkili olmuştur. Her türlü sosyal kültürel etkilere rağmen Türkçe sözcüklerin de çokça yer alması eserin bir diğer dikkat çekici özelliğidir. ‘Sefaret, sefirlik’ gibi sözcükler de Türkçeye girmişken o dönemde elçilik (elçilig / elçilik / ilçilik) gibi sözcüğün tercih edilmesi; ‘polis, bekçi, muhafız’ anlamındaki ‘yasakçı’ sözcüğünün kullanılması; aga, beg, çavuş, han, yaya gibi sözcüklerin kullanılmaya devam edilmesi önemli bir işarettir. Peçevi Tarihi’nde yer alan kurum ve makam adları gerek dönemin sosyo-kültürel yapısını göstermesi bakımından gerekse

Türkiye Türkçesinin tarihi dönemindeki (17. yüzyıldaki) kullanımının gözler önüne serilmesi bakımından son derece önemli bir eserdir.

Kısaltmalar

birl.	Birleşik
E. T.	Eski Türkçe
i.	İsim
İt.	İtalyanca
Mac.	Macarca
Moğ.	Moğolca
sıf.	Sıfat
Sırp.	Sırpça
Slav.	Slavca
<i>Türk.</i> / T.	Türkçe
Yun.	Yunanca

(A) Bağdat Köşkü 206 numaralı yazma nüshasının 1b-20b Metin arasındaki varakları

(B) Bağdat Köşkü 206 numaralı yazma nüshasının 46/b – 80/a arasındaki varakları

(C) Bağdat Köşkü 206 numaralı yazma nüshasının 80b -114a arasındaki varakları

(D) Bağdat Köşkü 206 numaralı yazma nüshasının 184b -218a arasındaki varakları

(E) Bağdat Köşkü 206 numaralı yazma nüshasının 250b -284a arasındaki varakları

(F) Bağdat Köşkü 206 numaralı nüshanın 284b-318a arasındaki kısmının transkrip edilmiş metni

(G) Bağdat Köşkü 206 numaralı yazma nüshasının 317b -351a arasındaki varakları diğer iki nüshası

(H) Bağdat Köşkü 206 numaralı yazma nüshasının 355b-364b arasındaki varakları Zeyl 365a-393a

Kaynakça

Akıllı, Kadir (2005). Peçevî Tarihi (184b -218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Babinger, Franz (2000). Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. Çeviren: Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Baykal, Bekir Sıtkı (1992). Târih-i Peçevî. 2 cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Dankoff, Robert (2008). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*. Çeviren: Semih Tezcan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Derin, Fahri Ç.- Çabuk (1980). “Peçuyulu İbrahim Efendi’nin Hayatı ve Eseri Hakkında Birkaç Söz”. Târih-i Peçevî (içinde), İstanbul: Enderun Kitabevi.

Diñç, Beyhan (2008). Peçevî Tarihi (250b -284a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Efe, Kürşat (2023). Peçevi Tarihinde Özel Adlar (Kişi Adları). III. Uluslararası Adbilim Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı. Uzbekistan: Namangan: Namangan State University, (26-28 Ekim),162-198.

Efe, Kürşat (2024). Peçevi Tarihinde Yer Adları. Ad Bilimi Araştırmaları 2. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 125-154.

Gülakan, Sevda (2004). Peçevî Tarihi (Yazma Nüshaların Tanıtımı, 1b-20b Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Gürışık, Bihter (2005). Peçevî Tarihi (46b -80a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Hanciç, Mehmet (1939). Ibrahim Alajbegović Pečevija. (Historija 1520-1576, 1059/1649). Sarajevo: Islamska Dionička Štamparija.

Hancz, Erika (2007). “İbrahim Peçevi kêt leirása a mohácsi csatáról”, Szakdolgozat, Szeged. In: A küzdelemnek vége, s még sincs vége. Dunaszerdahely.

Hancz, Erika (2007). Ibrahim Peçuyulu - török nyelvű szócikk, DIA Islam Ansiklopedisi 34: 216-218. (“Peçuyulu İbrâhim maddesi”. TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları:34. Cilt: 216-218.

Kayayurt, Zuhâl (2006). Peçevî Tarihi (317b -351a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Kubbealtı Lugatı, <https://lugatim.com/>. (Erişim tarihi: 10.10.2024)

Melek, Metin (2006). Peçevî Tarihi (250b -284a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Özbal, Mustafa (2005). Peçevî Tarihi (80b -114a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Özcan, Emine (2007). İbrahim Peçevî Efendi'nin Hayatı ve Peçevî Tarihinde Yer Alan Bazı Sosyo-Kültürel Kavramlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pazan, İbrahim. (2023). "Peçevî Tarihi'nin Yazma Nüshaları ve Zeyilleri", Kadim 6 (Ekim 2023), 49-75.

Şimşek, Hamdi (2005). Peçevî Tarihi (355b-364b , Zeyl 365a-393a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Thúry, József (1892). "Pecsevi viszonya a magyar történetírás", Századok, XXVI, Budapest, 560-744.

Uraz, Murat (1969). Târih-i Peçevî I-II. İstanbul: Neşriyat Yurdu Yeni Şark Yayınları.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988). Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Vámbéry, Árminus (1860). A mohácsi ütközet Pecsevi török író után, X, Budapest, s. 31-36.

MEHMET RAUF'UN *EYLÜL* ROMANINDA ÜÇGEN ARZU MODELİ

Adem GÜRBÜZ*

Özet

Üçgen arzu modeli, 20. yüzyılda Fransız eleştirmen René Girard'ın ortaya koyduğu bir kuramdır. Edebi eserin gizil yönlerini irdelemeye çalışan bu yöntemde arzuların kaynağı bireyin kendisinde değil; onu güdüleyen unsurlarda aranır. Bu modele göre arzu, arzulayan özne ile arzulanan nesne arasında düz bir çizgi şeklinde oluşmaz, bunun yerine bir tür üçgen oluşturmak suretiyle meydana gelir. Buna göre arzu duyan özne, üçgenin diğer ucundaki dolayımlayıcının tesiriyle arzu duymaya başlar. Girard düz bir çizgi şeklinde oluşan arzuyu romantik ve gerçek dışı, üçgen şeklinde oluşan arzuyu ise romansal ve hakikate daha yakın olarak vasıflandırır. Temel olarak insanda (özne) doğan arzunun kaynağının kendiliğinden doğmadığını; özne ortaya çıkan haset, kıskançlık, meyletme, karşılaştırma vb. duyguların onun arzularını da belirlediğini savunur.

Bu çalışma, Mehmet Rauf'un *Eylül* romanında üçgen arzu modelinin yansımalarını irdelemeyi amaçlamaktadır. İncelemede üçlü aşk ilişkisi üzerine kurulan *Eylül*'de roman kişilerinin hangi etkenlerle arzu duymaya başladığı saptanacaktır. Çalışma neticesinde romandaki aşk ilişkilerinin, basit bir tensel arzu olarak ortaya çıkmadığı, arzuların kaynağının sadece fizyolojik olmadığı, öznenin arzusunu tetikleyen dolayımlayıcıların da olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda eser Girard'ın modeline göre değerlendirildiğinde arzunun kaynağının dolayımlayıcıdan kaynaklanmasından dolayı (üçgen arzu) romantik bir eser olarak değil, roman kurallarına daha uygun ve hakikate daha yakın bir eser olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Rauf, *Eylül*, üçgen arzu, René Girard

TRIANGULAR DESIRE MODEL IN MEHMET RAUF'S NOVEL *EYLÜL*

Abstract

The triangular desire model is a theory put forward by the French critic René Girard in the 20th century. In this method, which tries to analyze the hidden aspects of the literary work, the source of desires is sought not in the individual himself but in the elements that motivate him. According to this model, desire does not occur in a straight line between the desiring subject and the desired object, but instead occurs by forming a kind of triangle. Accordingly, the desiring subject begins to desire through the influence of the mediator at the other end of the triangle. Girard characterizes the desire formed in the form of a straight line as romantic and unreal, and the desire formed in the form of a triangle as novelistic and closer to reality. Basically, he argues that the source of desire in human beings (the subject) does not arise spontaneously; emotions such as envy, jealousy, inclination, comparison, etc. that arise in the subject also determine his desires.

This study aims to examine the reflections of the triangular desire model in Mehmet Rauf's novel *Eylül*. In the analysis, the factors that lead the novel's characters to feel desire in *Eylül*, which is based on a three-way love relationship, will be analyzed. As a result of the study, it has been determined that the love relationships in the novel do not emerge as a simple sensual desire, that the source of desires is not only physiological, and that the mediators that trigger the subject's desire attract attention. In this context, when the work is evaluated according to Girard's model, it can be

* Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: ademgurbuz@bingol.edu.tr ORCID: 0000-0001-6212-1500

Gönderilme Tarihi: 12 Eylül 2024
Kabul Tarihi: 23 Ekim 2024
Yayımlanma Tarihi: 31 Aralık 2024

evaluated not as a romantic work, but a work that is more in line with the rules of the novel and closer to the truth, since the source of desire originates from the mediator (triangle desire).

Key Words: Mehmet Rauf, *Eylül*, triangular desire, René Girard

Giriş

Üçgen arzu modeli, Fransız eleştirmen René Girard'ın ortaya attığı ve sistemleştirmeye çalıştığı bir kavramdır. Girard'ın 1961 yılında yayımladığı *Romansal Yalan ve Romansal Hakikat: Edebi Yapıda Ben ve Öteki* adlı kitap, oluşturduğu üçgen arzu modeliyle yazın alanında büyük ilgi görür. Yazarın bu kitapta vurgulamaya veya ön plana çıkarmaya çalıştığı şey, özne'nin arzularını ortaya çıkaran şeylerin sadece ondan kaynaklandığı anlayışıdır. Girard, bu tür bir anlayışı fazlaca saf ve romantik olarak görür. Çünkü ona göre arzunun kaynağı, öznenin kendisi değil; onu yönlendiren, kışkırtan, haset duygularına yönelten bir dolayımlayıcıdır. Bu bağlamda özne, “bir başkası tarafından arzulandığı için arzuluyordur nesnesini; ona arzusunun veren, o arzuyu ‘dölleyen’ ve kışkırtan (başka bir deyişle dolayımlayan) başka biri vardır hep. Bu başkası, arzusunun modelini verir özneye” (Girard, 2013: s.10). Bu bağlamda Girard'a göre toplumsal yaşamdaki özne, arzularını başka bir dolayımlayıcının bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yönlendirmesiyle belirler. Bunun dışındaki tutum ise (kişinin arzularını kendisinin belirlediği anlayış) fazlasıyla romantiktir ve gerçeklikten uzaktır. Bu bağlamda Girard, “romantik deyimini dolayımlayıcının varlığını asla açığa vurmaktan yansıtın yapıtlar için..., romansal deyiminiyse dolayımın varlığını ortaya çıkaran yapıtlar için” (Girard, 2013: s.34) kullanır.

Girard, temel olarak insanda (özne) doğan arzunun kaynağının kendiliğinden olmadığını; özne ortaya çıkan haset, kıskançlık, meyletme, karşılaştırma vb. duyguların onun arzularını da belirlediğini savunur. Bu sava göre özne, herhangi bir kişiye veya nesneye ilgi duyduğunda bunun arkasında özneyi bu arzuya yönelten başka etkenler bulunmalıdır. Girard'ın “dolayımlayıcı” olarak nitelediği bu etkenler, öznenin arzu duyduğu nesneye sahiptir veya sahip olmaya çalışır ve bu durum özneyi de aynı arzuya meylettirir. Bir kadın tarafından beğenilmiş bir erkeğin başka kadınlar tarafından da ilgi görmeye başlaması, bir çocuk tarafından beğenilen bir oyuncuğun başka çocuklar tarafından da arzulaması gibi.

Girard, üçgen arzu kuramını tasarlarken edebi yapıtlara “romantik” ve “romansal” olmak üzere iki bakış açısıyla yaklaşır. “Romantik yapıt, öznenin özerkliğini ve arzusunun kendiliğindenliğini yücelten yapıttır; romansal yapıt da bu yüceltimi kurcalayan ve deşen, aldanişın mekânizmalarını gösteren ve böylece arzusunun dolayımlanmış niteliğini açığa çıkartan yapıt” (Girard, 2013: s.10) şeklinde tarif edilebilir. Buna göre özne, dışarıdan herhangi bir figür olmaksızın bir nesneye karşı arzu duyuyorsa bu durum romantik; herhangi bir dolayımlayıcı sayesinde (rakibin ortaya çıkması, bir başkasının aynı nesneye sahip olması ve bu durumun özneyi arzuya itmesi vb.) arzu ortaya çıkıyorsa bu durum romansal olarak nitelendirilebilir.

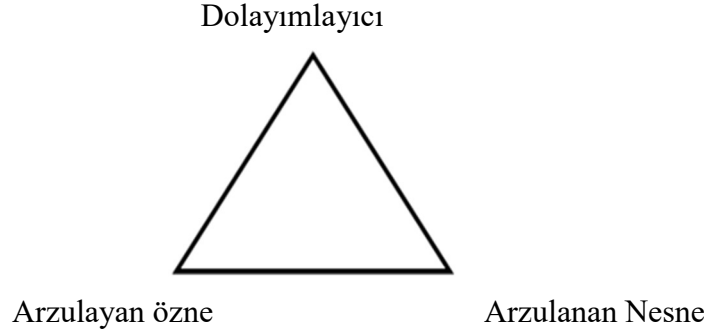
Arzunun kendiliğinden ortaya çıktığı anlayışa karşı çıkan Girard, savını dünya edebiyatının önemli romanlarından biri olan *Don Kişot* ile destekler. Ona göre Don Kişot'un şövalye olma arzusu kendiliğinden ortaya çıkan bir arzu değil, dolayımlyacı konumundaki Amadis'in yönlendirmesiyle oluşmuş bir arzudur. Bu bağlamda Don Kişot'un arzusu öykünmeci ve taklitçi bir arzudur. Çünkü "şövalyelere özgü tutku Ötekiye göre bir arzuyu tanımlar, bu arzu çoğumuzun duymaktan övündüğü kendimize göre arzunun tersidir. Don Kişot ve Sanço öyle temel, öyle özgün bir hareketle Öteki'nden arzularını ödünç alırlar ki bunu tümüyle kendileri olma iradesiyle karıştırırlar" (Girard, 2013: s.25). Bu bağlamda ilk bakışta arzunun kaynağı Don Kişot ve Sanço'nun kendisi gibi görünse de onları bu arzuya yönlendiren şey, ötekinin arzularından ibarettir. Aslında Don Kişot, okuduğu şövalye hikâyelerinden, Sanço ise Don Kişot'tan hareketle arzularını belirlemekte ve her iki kahraman da ötekinin yaklaşımıyla/telkiniyle belirli nesnelere (arzulara) yönelmektedir.

Girard, arzunun ortaya çıkmasını öznenin kendi özelliklerine bağlayan yaklaşımı romantik, başkalarının tetiklenmesine bağlayanları ise romansal olarak değerlendirmişti. Bu bağlamda yazar, roman türünün arzuların ortaya çıkmasında baskılanmış/gizlenmiş unsurları gün yüzüne çıkarma işlevine dikkat çeker. Çünkü ona göre "romancı, kişilerin harekete geçip konuşmalarına izin verir; sonra, bir anda dolayımlyacıyı gösterir bize" (Girard, 2013: s.33). Romanlarda iç monolog, iç çözümleme, bilinç akışı vb. tekniklerle roman kahramanlarının hem iç dünyası ortaya konur hem de davranışlarının arkasındaki giz'lere işaret edilir. Böylece roman kişilerinin arzularının oluşumundaki etkenler de açığa çıkarılmış olur. Girard'ın bu noktadaki temel yaklaşımı, özne'de meydana gelen tüm arzuların başka dolayımlyacılar vesilesiyle ortaya çıktığı şeklindedir.

Girard'ın üçgen arzu modeliyle yapmak istediği şey, edebiyata dönük bir tür sistem oluşturmak ve edebiyatın toplum yaşamındaki önemine dikkat çekmektir. Çünkü genelde edebiyat ve özelde roman, başkalarının yaşamını anlatırken toplumsal yaşama dönük mesajlar da üretir ve gizil olan unsurları şeffaflaştırır. Girard, edebiyatın bu işlevini "Edebi yorum da sistematik olmalıdır, çünkü edebiyatın devamıdır. Örtük olanı ya da daha en baştan yarı yarıya belirtikleşmiş olanı, açığa çıkarıp biçimselleştirmelidir yorum" (Girard, 2013: s.24) sözleriyle ifade eder. Buna göre edebiyata üçgen arzu modeli bağlamında yaklaşıldığında bu modelin özne'nin arzularının ortaya çıkmasındaki öykünmeci yaklaşımı gözler önüne sermesi yönüyle önemli işlevler üstlendiği söylenebilir.

Girard, öznedeki arzunun oluşumunu düz bir çizgi şeklinde oluşan bir arzu olarak değerlendirmez. Bunun yerine arzunun ortaya çıkışını; özne, arzulanan nesne ve dolayımlyacıdan oluşan bir tür üçgen olarak tarif eder. Bu durumda özne, arzuladığı nesneye direkt olarak ulaşmak yerine üçgenin diğer köşesindeki dolayımlyacı üzerinden ulaşmaya çalışır. Girard'ın deyimiyle "arzunun doğumunda, başka bir deyişle özneliğin kaynağında, muzaffer bir edayla yerleşmiş Öteki'ni buluruz hep. 'Dönüşümün' kaynağının içimizde olduğu doğrudur, ama kaynağın suyunun fışkırması için dolayımlyacının sihirli değneğiyle kayaya

dokunması gerekir” (Girard, 2013: s.45). Bu bağlamda öznedeki ortaya çıkan arzu, aslında dolayımlayıcının dokunuşuyla/varlığıyla gün yüzüne çıkmış olur. Bu durum şu şekilde bir üçgenle şematize edilebilir:

Şekildeki üçgende görüldüğü gibi Girard’ın yaklaşımında arzulayan özne ile arzulanan nesne arasındaki ilişki dolayımlayıcının varlığına bağlıdır. Arzulanan nesneye ilgi duyan veya sahip olan dolayımlayıcı, bu tutumuyla farkında olmaksızın arzulayan özneyi güdüler. Bunda arzulayan özne’nin dolayımlayıcıya duyduğu saygı, hayranlık, kıskançlık vb. duygular da etkilidir. Dolayısıyla arzulayan özne, aslında dolayımlayıcının arzularını taklit eden bir konumdadır. Bu taklit beraberinde çatışma, rekabet, intikam, aldatma vb. unsurları da getirir.

Arzunun oluşumunda dolayımlayıcının işlevini bu perspektifle ortaya koyan Girard, içsel ve dışsal olmak üzere iki tür dolayımlayıcı tespit eder; içselliği ve dışsallığı, özne ile dolayımlayıcı arasındaki fiziksel uzaklığa/yakınlığa göre değil, ruhsallığa göre belirler. Buna göre arzulayan özne ile dolayımlayıcı arasındaki uzaklık fiziksel alanla ölçülmemelidir. Coğrafi uzaklık bir etken olabilmesine karşın ikisi arasındaki mesafe her şeyden önce ruhsaldır. Örneğin Don Kişot ile Sanço, fiziksel olarak her zaman birbirlerine yakındır; ama onları ayıran sosyal ve zihinsel mesafe aşılamaz olarak kalır. Dolayısıyla Sanço’nun arzuya yönelimi dışsal dolayım olarak değerlendirilebilir. Dışsal dolayımın kahramanı, arzusunun gerçek niteliğini gizlemez ve yüksek sesle açıklar. Örnek aldığı kişiyi açıkça kutsar ve onun müridi olduğunu ilan eder (Girard, 2013: s.29). Böylece arzulayan özne, kendisini arzulanan nesneye götüren dolayımlayıcısını gizlememiş ve yüceltmiş olur. İçsel dolayım ise özne, dolayımlayıcıyı kutsadığını ve taklit ettiğini gizler ve dışsal dolayımın tam tersine bu durumu ötelemeye çalışır. Burada nesneye yönelen dürtü, aslında dolayımlayıcıya yönelen dürtüdür; içsel dolayım bu dürtü bizzat dolayımlayıcı tarafından engellenir, çünkü o da aynı nesneyi arzu etmektedir ya da zaten o nesneye sahiptir. Bu bağlamda içsel dolayım özne ile dolayımlayıcı arasında bir müddet sonra kıskanma, fesatlık, rekabet vb. duygular oluşur. İçsel dolayım nefret duyan kişi, bu nefrette saklı olan hayranlık nedeniyle önce kendinden nefret eder. Bu çılgın hayranlığını başkalarından ve kendisinden saklamak için dolayımlayıcısını yalnızca bir engel olarak görmek ister. Bu yüzden dolayımlayıcısının ikincil rolü ilk plana geçer ve kutsal bir biçimde taklit edilen örnek rolünü, yani asıl rolünü gizler (Girard, 2013: s.29).

Bu çalışma, Türk edebiyatının önemli eserlerinden biri olan *Eylül* romanını René Girard'ın üçgen arzu modeline göre irdelemeyi amaçlamaktadır. Mehmet Rauf bu eserinde üçlü bir aşkı işlemiş ve bu aşkı işlerken arzu duyan özne ile arzulanan nesnenin arasına dolayımlayıcı yerleştirmiştir. Böylece *Eylül* romanı, Girard'ın tasnifine göre romantik bir eser olmaktan çıkarak romansal bir eser özelliği kazanmıştır.

1901 yılında yayımlanan *Eylül*, Türk edebiyatının ciddi manada yazılmış ilk psikolojik romanı olarak kabul edilir (Belge, 2014: s. 344). Eserde karakterlerin ruh dünyaları, geçmiş yaşantıları, duygu ve düşünceleri ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir ve böylece roman kişilerinin eylemlerinin arka planı açık bir şekilde okuyucuya gösterilir.

Eylül'de olay örgüsü roman karakterlerinden Süreyya'nın can sıkıntısıyla başlar. Suad'la beş yıldır evli olan Süreyya; babası, annesi, kız kardeşi Hacer ve eniştesi Fatin ile birlikte geniş bir aile ortamında İstanbul'dan Bakırköy'de bağ evinde yaşamaktadır. Denize büyük hayranlık duyan Süreyya, vaktiyle atalarının böylesine bir bağ evine yerleşip kalmasını büyük bir talihsizlik olarak görür ve "Allah'ın kırı" olarak nitelediği bu yaşamdan kurtulabilmenin çarelerini arar; fakat bulamaz. Bu süreçte kocasını mutlu etmek ve aile yaşamını renklendirmek isteyen Suad, babasından maddi yardım talebinde bulunur ve kocasının çok arzuladığı yalıtı tutabilmek için gerekli parayı temin eder. Böylece Süreyya'nın en büyük hayali gerçekleşmiş olur.

Süreyya'nın bu dönemdeki en büyük yardımcısı halasının oğlu Necib'tir. Haz peşinde koşan bir delikanlı olan Necib, günlerini Beyoğlu otellerinde ve çeşitli eğlence mekânlarında geçiren, müzikten hoşlanan, hovarda bir yaşam sürdüren, evlilik kurumuna ve kadınların sadakatine inanmayan, çapkın bir kişiliğe sahiptir. Çünkü hep aldatan kadınlarla karşılaşmış ve onların safiyetine olan inancını yitirmiştir. Süreyya'nın hayalini kurduğu yalıtı kiralamasına yardımcı olan Necib, Suad ve Süreyya çiftinin büyük teveccühüne mazhar olur ve her fırsatta yeni kiralanan yalıtı misafir edilir. Bu süreçte Suad ve Süreyya çiftini yakından tanıma imkânı bulur ve çiftin mutlu evliliğine büyük hayranlık duyar. Bu hayranlık, başlangıçta sadece bir takdir ve imrenme boyutunda iken zamanla kıskançlık boyutuna evrilir ve Necib, Suad'a karşılıksız bir aşk hissetmeye başlar. Necib'in bu hisse kapılmasında Suad ve Süreyya çiftinin birbirlerine olan aşklarını aleni bir şekilde ortaya koymaları, Suad'ın her fırsatta mükemmel bir eş rolü çizmeye çalışması, eşine şuh hareketlerde bulunması ve bunu Necib'ten gizleme ihtiyacı duymaması da etkilidir. Bu süreçte önceleri hiçbir şeyin farkında olmayan Suad, Necib'in arzuladığı kadını, "sizin gibi olsun" (Rauf, 1999: s. 82). diye itiraf etmesiyle dikkatini ona yöneltir. Necib'le kocası Süreyya'yı karşılaştırır ve Necib'i her yönden kocasından üstün bulur. Çünkü Süreyya bencil, sadece kendini düşünen, sanattan ve musikiden hoşlanmayan, kaba bir profil çizmektedir. Hatta Suad, kocasını yakından tanıdıkça, "Ben onu bilmiyordum, bütün bütün başka bir adammış" (Rauf, 1999: s.114) şeklinde serzenişlerde bulunmak suretiyle yanlış bir

evlilik yaptığını düşünür. Bundaki temel etken Necib'in Suad'a olan arzusu, aşkı, ilgisi ve buna karşın Süreyya'nın ilgisizliğidir.

İkili arasındaki gizli aşk, zamanla büyür. Fakat bu aşkın bir nihayete veya mutlu sona ulaşmayacağı da aşikârdır; çünkü her ikisi de Süreyya'ya karşı saygı duymakta ve onu aldatmayı düşünmemektedir. Bu dönemde Necib, bir gün Suad'a olan ilgisini gizleyemeyerek onun bir eldivenini hatıra olarak yanına alır. Böylece Suad'ın kokusunu duyabilecektir. Bir müddet sonra Necib tifoya yakalanır ve Necib'in bu eldivene tutunmak suretiyle hayata sarıldığı dedikodusu yayılır. Bu duruma Suad da şahit olur, onun kendisine olan ilgisini somut bir şekilde görür ve şaşırtıcı bir şekilde bu durumdan memnuniyet duyar.

Suad ile Necib arasındaki yasak ve samimi ilişki, bir müddet sonra çevre tarafından da duyulur ve dedikodu malzemesi haline getirilir. Bunun üzerine Süreyya, kışı da yalıda geçirmeyi planlamış olmasına rağmen bağ evine geri dönmeye karar verir ve bu konuda eşiyile tartışır. Çünkü Suad, bağ evine geri dönüldüğünde Necib'le bir daha baş başa kalma imkânı bulamayacağını farkındadır. Fakat Süreyya bu konuda oldukça inatçı ve kaba bir tutum takınarak kararında diretir ve eşiyile birlikte bağ evine geri döner. Suad, bu aşamada Necib'le görüşme imkânı bulamadığı ve kocasının kabalıklarının daha yakından tanıma imkânı bulduğu için oldukça mutsuz bir profil çizmektedir. Aciz ve zavallı bir konumdadır; hem sürdürdüğü yaşantıdan memnuniyet duymaz hem de bu yaşamı değiştirecek aksiyonları almaktan uzak durur. Görümcesi Hacer'in yoğun baskısı altında kalır. Hacer, bulduğu her fırsatta Necib'in yalıda Suad'la yalnız kalmasına göndermelerde bulunur ve ikili arasında yasak bir aşkın olduğunu ima eder. Suad ile Necib arasındaki ilişkinin çıkmaza girdiği bu dönemde bağ evinde bir yangın çıkar ve Suad evden dışarı çıkamaz. Bu arada Süreyya, şaşkın bir şekilde feryatlar koparır. Necib ise Suad'ı kurtarmak için yangının içine dalar ve tam bu esnada tavan çöker. Böylece iki âşık, feci bir şekilde can verir.

1. Mehmet Rauf'un *Eylül* Romanında Üçgen Arzu Modeli

Üçlü bir aşk hikâyesinin konu edildiği *Eylül*, temel olarak yasak bir aşkı işler. Romanda vaka oldukça basit ve sade, karakterler ise iki elin parmağını geçmeyecek kadar azdır. “Vakanın basitliği ve şahısların azlığı yazara şahısların psikolojik hallerini en ince teferruatına kadar işleme imkânı vermiştir. Öyle ki, şahısların çeşitli ruh halleri, onların duygu ve düşünceleri, hayalleri, tasarıları, ümit ve ümitsizlikleri çok canlı bir şekilde anlatılmıştır” (Özbalcı, 2015: s.181). Bu durum, roman kahramanlarının iç dünyalarının somut bir şekilde ortaya konmasına, aşkın basit bir cinsel yönelim veya aşk olmaktan çıkarak tedrici olarak gelişmesine hizmet eder. Böylece Girard'ın üçgen arzu modelinin temel unsurlarından biri olan roman kahramanlarının eylemlerinin gerekçesinin ayrıntılı bir şekilde ortaya konması sağlanmış olur.

Eylül romanına Girard'ın modeliyle yaklaşıldığında ilk olarak üçgen şu şekilde ortaya çıkar: Necib: arzulayan özne, Suad: arzulanan nesne, Süreyya:

dolayımlayıcı. Bu denklem, romanın başında yoktur; başlangıçta Suad ile Süreyya çifti arasında düz bir çizgi şeklinde oluşan bir ilişki vardır. Karı koca, arada herhangi başka bir figür olmaksızın birbirini sevmiş, evlenmiş ve anlatı zamanına kadar mutlu sayılabilecek bir evlilik sürdürmüştür. Bu durumda eserin başlangıcında arzulayan özne (Süreyya) ile arzulanan nesne (Suad) arasında herhangi bir rakip, yönlendirici veya engel bulunmamaktadır. Fakat kurguya Necib'in eklemesiyle ikili arasındaki düz çizgi bir tür üçgene evrilir, aynı nesneyi (Suad'ı) isteyen ikinci bir arzulayan özne türer ve böylece Girard'ın üçgen arzu modeli kurulmuş olur.

Kurguda arzulayan özne olarak ortaya çıkan Necib, romanın başından sonuna kadar dönüşüm geçiren yuvarlak bir karakterdir. Haz peşinde koşan, gününü gün eden, kadınların sadakatine güvenmeyen, evlilik kurumuna saygı duymayan bir karakter olan Necib; Suad'ı tanıdıktan sonra tutum değiştirir ve aşka/evliliğe inanan birine dönüşür. Bu durum, romantik eserlerde olduğu gibi ani bir şekilde değil, tedrici olarak gelişir. Evlilik kurumuna karşı olan Necib, Suad ile Süreyya arasındaki mutlu ilişkiyi gördükçe tutum değiştirmeye ve Suad'a karşı büyük bir hayranlık duymaya başlar. Anlatıcı, Necib'in ruh dünyasını şu sözlerle açığa çıkarır:

Ve Necib son dakikalarda garip bir hüzün içine gömülerek bu mesut karı kocaya bakıyor, eğer evli olmak bu ise hiç fena bir şey olmadığını görüyordu... Evlenmemek hakkındaki kesin kararı ara sıra zaafa uğradı; şimdi yine o zaaf zamanında idi. Bu karı koca arasında şahit olduğu anlaşma ve yakınlık, bu hararet, bu birinin küçük bir emeli için öbürünün hayatını verecek derecede istekleri, bu sakin ve mesut muhabbet onu harap ediyordu (Rauf, 1999: s.29-30).

Necib, Suad ve Süreyya çiftinin mutluluğunu gördükçe evlilik kurumuna ve kadınlara saygı/hayranlık duymaya başlar. Bu durum, başlangıçta genel bir değişim ve dönüşüm gibi görünür; fakat aslında o, evliliğe veya kadınlara değil, Suad'ın kendisine hayranlık duymaya başlamıştır. Bunun gerekçesi ise romanda Suad'ın çok ideal bir kadın olarak ortaya konulması ve Suad-Süreyya çiftinin evliliğinin yüceltilmesidir. Böylesine ideal bir kadın ve evlilik örneği gören Necib, önce kadınlar ve evlilik hakkında tutum değiştirir, daha sonra kendisinde tutum değişikliği oluşturan kişiyi (Suad'ı) arzulamaya başlar. Böylece Suad ile Süreyya arasındaki aşka, arzulayan özne konumunda üçüncü bir kişi olarak eklenir. Suad, Necib için önceleri saygı duyulan bir akrabasının karısı (dolayımlayıcının sahip olduğu nesne), daha sonra idealize edilmiş bir hanımefendi ve en sonunda arzulanan nesne konumuna evrilir. Bu bağlamda Necib, başlangıçta Suad'a sadece idealize edildiği için hayrandır ve böyle bir eşe sahip olduğu için dolayımlayıcı konumundaki Süreyya'yı şanslı bulmaktadır: "Bilir misin nefis kadınlar hangileridir? Temiz ruhlular! Sana cidden söylüyorum Süreyya, saadetinin kıymetini bil (Rauf, 1999: s.47). Görüldüğü gibi Necib, Suad'ı bir anda arzulamaya başlamaz, öncelikle çiftin evliliklerindeki huzur ve mutluluğu görerek evlilik ve kadınlar konusundaki fikrini değiştirir. Kendi yaşamı ile Suad ve Süreyya çiftinin yaşamını karşılaştırır ve kendi hayatını çok daha sönük bulur. Anlatıcı, Necib'in bu duygularını şu sözlerle ifade eder: "Evet, böyle bir bakışla insan dünyanın öbür ucuna gider, diye düşündü; çöllere gider, dağlara gider. Onun şimdi terk etmek

istemediği hayat, bir çölden başka ne idi? Gölgesiz, susuz, vahasız, hatta serapsız bir çöl” (Rauf, 1999: s.51).

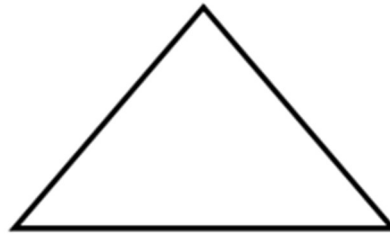
Necib, başlangıçta Suad’a ilgi duyduğunu kendisine bile itiraf edemez. Çünkü o, Suad’a değil, onun karakterine ilgi duyduğunu sanır. Bu bağlamda Suad’ı tanıdıktan sonra kadınlar ve evlilik konusundaki tutumunu değiştirir ve Suad gibi birini bulup bulamayacağını düşünmeye başlar: “Asıl mesele onun gibi bir eş bulmaktı; tereddüt ediyordu. ‘Nasıl, bu mümkün olur mu acaba?’ Onun gibi biri, kendi şüphelerini, elan tedavi edilemeyen bütün yaralarını ipek elleriyle saracak, onları iyi edecek, temiz ve sakin bir hayat içinde güzel kokular bürüyecek, bir kadın?” (Rauf, 1999: s.81). Başlangıçta Suad gibi birini arzuladığını ifade eden Necib, bir müddet sonra gerçek arzularının hayalini kurar ve Suad’ı elde etmesi durumunda yaşayacağı mutluluğu düşünmeye başlar: “Ah, o benim olsa ölürdüm!” (Rauf, 1999: s.93). Görüldüğü gibi Necib, başlangıçta akrabasının karısı olan Suad’a ilgi duyduğunu kendine bile itiraf edememiş, çeşitli dolambaçlı yollarla önce Suad’ın özelliklerine sahip herhangi bir kadını arzuladığını sanmış, en sonunda asıl arzusunun Suad olduğunu kendine ve Suad’a itiraf etmiştir.

Necib, Suad’ı arzulamaya başladıktan sonra Süreyya’yı kendisi için bir engel olarak görmeye başlar. Çünkü hayalini kurduğu dünyayı yaşayan kişi, Süreyya’nın ta kendisidir. Girard’a göre “Başka bir arzuyu kopya eden arzusunun kaçınılmaz sonuçları bellidir: haset, kıskançlık ve iktidarsız nefret” (Girard, 2013: s.52). Necib de Süreyya’nın arzusunu taklit eder ve onun sahip olduğu nesne konumundaki Suad’ı arzular. Çünkü “taklitçi arzu her zaman öteki olma arzusudur” (Girard, 2013: s.82). Necib, Süreyya’yı kıskanır ve onun yerinde olmayı arzular. Bu durumda Süreyya, Necib için dolayımlyıcı konumuna evrilir ve Necib’te saygı ile karışık kin, nefret ve kıskançlık duyguları uyandırır:

Bazen Suad’ı böyle ezilmiş tutan bilinmez sebebe karşı öfkeyle bulaşık bir kıskançlıkla yoruluyordu. Bu kendisini her şeyden çok yıkıyor, ateşli bir kin içinde zehirleyerek can çekişir halde bırakıyordu. Bazen de Süreyya’ya bakarak ona sade Suad’ın kocası olduğu için değil derin ve ateşli olmayan tabiatı için de kıskanıyordu (Rauf, 1999: s.105).

Böylece Necib, başkasının arzuladığı veya sahip olduğu nesneyi arzulamak/kıskanmak suretiyle eserde üçgen arzu modelini şu şekilde oluşturur:

Dolayımlyıcı (Süreyya)

Arzulayan özne (Necib)

Arzulanan Nesne (Suad)

Necip'in Suad'ı arzulamasında onun mükemmel bir kadın olarak resmedilmesinin yanı sıra Süreyya gibi saygın birinin eşi olmasının da tesiri vardır. Girard'a göre bir "kişiyi bir nesneyi arzulamaya ikna etmek için aynı nesnenin belli bir itibarı olan bir üçüncü kişi tarafından arzulanmış olması yeterlidir" (Girard, 2013: s.27). Bu bağlamda Necip, her yönden idealize edilen ve belli bir dolayımlayıcı (Süreyya) tarafından sahiplenilen bir nesne konumundaki Suad'a kolaylıkla yönelir ve Süreyya ile bir nevi rekabet kurmaya başlar. Bu noktada Necip, dolayımlayıcısı konumundaki Süreyya'nın bencilliğini ve eşine karşı ilgisiz kalışını kullanır. Süreyya, sadece kendi zevklerinin peşinde koşan, denize takıntılı bir şekilde düşkün olan, eşinin musiki konusundaki yeteneğine karşı ilgisiz kalan bir kişidir. Necip'le karşılaştırıldığında "Büyük tutkulara erişemez ve bu yüzden karısının karşısında hafif kalır. Tutkuyla sevme yeteneğine sahip Necip böylece daha baştan Suad gibi "muhteşem" bir kadının aşkına hak kazanır" (Belge, 1990: s.14). Necip, tam da bu noktada Süreyya ile bir nevi rekabet kurar ve Suad'la yakınlaşır. Öyle ki ikili, saatlerce baş başa musiki ile meşgul olur ve Süreyya bu duruma karşı kayıtsız kalmaya devam eder. Romanda musiki, "aşkın manevi planda kalmasını temin eden en önemli unsur" (Kerman, 1998: s.151) konumundadır. Arzunun ortaya çıkmasında "bir telkin oluşturur" (Arslan Yıldız, 2024: s. 81). Bu bağlamda Necip'in musikiye yönelişi sadece bir ilgi veya zevk değil, Süreyya'nın eksik olduğu bir alanda baskın çıkma ve bu yolla rakibinden (dolayımlayıcısından) üstün bir konuma evrilme arzusunun ifadesidir. Anlatıcı, bu durumu şu şekilde tasvir eder:

Aralarında Süreyya'nın katılmadığı yalnız bir musiki vardı... Demek ikisi de sade bir şeyi seviyorlardı ki onunla dünyayı, dünyanın her şeyini, hatta onu, Süreyya'yı unutuyorlardı. O zaman sade ikisinin ruhu yalnız, kucaklaşıyorlar, orada yalnız kalıyorlar, Süreyya bile oraya gelemiyordu. O zaman musiki ona başka manalar, başka vazifelerle görünmeye, ruhların kaynaştırıcısı, kalplerin melhemi gibi gelmeye başladı (Rauf, 1999: s.96).

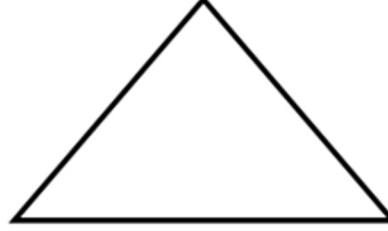
Görüldüğü gibi Necip, Süreyya'nın zayıf kaldığı noktalardan Suad'a yaklaşmış ve bu alanı kendileri için bir tür özel alana çevirmeye çalışmıştır. Nitekim "Necip'in yalıdan ayrılmasından sonra Suad'ın musikiyi ihmal etmesi, onun musiki zevkini Necip'le paylaşmaktan hoşlandığının bir göstergesidir. Necip ve Suad ortak bir yaşamsal kaygıyı musiki ile dışa vurmuşlardır" (Kanter, 2010: s.234). Bu bağlamda musiki, Suad ile Necip aşkının körükleyicisi ve mahrem alanı olarak değerlendirilebilir. Fakat ikilinin özgürlükleri bir müddet sonra zedelenir, eve sürekli olarak girip çıkan mahrem genç konumundaki Necip'in dedikodusu yapılmaya başlar ve Süreyya da bu durumu öğrenir. Arzuladığı/sahip olduğu nesneye bir rakibin çıktığını fark eden Süreyya, sert bir tepki gösterir ve bu yasak aşka imkân tanımayacak bir mekân olan bağ evine geri dönmeye karar verir. Çünkü Girard'a göre "rekabet sadece dolayımı şiddetlendirmekle kalır: dolayımlayıcının itibarını arttırır ve onu nesneye sahip olma hakkını ya da arzusunun açıkça ortaya koymaya zorlayarak aralarındaki bağı güçlendirir" (Girard, 2013: s.32). Böylece Süreyya, sahip olduğu nesneyi arzulayan kişi konumundaki Necip ile herhangi bir tartışmaya bile girmeksizin Suad üzerindeki kocalık vasfını kullanarak rakibini

bertaraf eder. Suad'ı kimseyle paylaşmak istemez ve bunu engellemek için gerekli bütün tedbirleri eşini kırmak pahasına bile olsa alır.

Necib ve Suad ikilisi yalnızlaşıp kendilerini toplumdan soyutladıkça kontrolsüz bir özgürlüğü kullanmaya başlar. Özgürlük imkânları kısıtlı olduğu için yasak aşkın köşkte ya da bağ evinde gerçekleşmesi mümkün değildir (Kolcu, 2013: s.355). Bunun bilincinde olan Süreyya, Necib ile Suad arasındaki yaklaşmanın dedikodusunu duyduğunda eşinin özgürlük ortamını kısıtlar ve böylece ona manevra alanı bırakmaz. Girard'a göre, "Nesneye yönelen dürtü aslında dolayımlyıcıya yönelen dürtüdür; içsel dolayımnda bu dürtü bizzat dolayımlyıcı tarafından engellenir, çünkü o da aynı nesneyi arzu etmektedir ya da zaten o nesneye sahiptir (Girard, 2013: s.29). Bu bağlamda dolayımlyıcı konumundaki Süreyya, arzulanan nesne konumundaki Suad'a zaten sahiptir ve başka bir özneye (Necib'le) herhangi bir rekabet içerisine dahi girmek istemez. Eşi üzerinde gerekli baskıyı kurar, mekân değişikliği oluşturur ve böylece arzulayan özne (Necib) ile arzulanan nesnenin (Suad) ilişki kurmalarını engeller.

Necib'in arzusu, öteki özneye göre belirlenmiş/türemiş bir arzudur. Aşk, kıskançlıkla ve rakiple birlikte olgunlaşmış ve gün yüzüne çıkmıştır. Benzer bir durum Suad için de geçerlidir. Romanın başında idealize bir karakter olarak sunulan ve eşine tam bir sadakatle/arzuyla bağlı olan Suad, Necib'le karşılaştıktan sonra tutum değiştirmeye başlar. Çünkü Necib, "Suad'ın Süreyya tarafından köreltilen kadınlığını ve sanatkârane ruhunu uyandıran bir kimlik olarak karşımıza çıkar" (Kanter, 2010: s.235). Necib'le eşini karşılaştıran ve bunun sonucunda kocasını her yönden zayıf bulan Suad, önceleri Süreyya'yı yeterince tatmin edemediğinden muzdariptir. Çünkü Süreyya, bencil bir profil çizmekte, Suad'la ilgilenmemekte ve tıpkı bir çocuk gibi elindeki objelerden bir müddet sonra sıkılmaktadır. Bu olgu, Suad'ı zaman zaman telaşa düşürür ve evliliklerinin geleceği konusunda endişeli düşüncelere sevk eder. Yazar, bu durumu iç monolog tekniğiyle şu sözlerle somutlaştırır: "Ah niçin ona yetmiyordu? Niçin ona her şeyi unutturamıyordu? Erkek kalbi kadınların kalbinden çok talep etmesi bir haksızlık değil mi idi? (Rauf, 1999: s.72). Süreyya'nın arzularına cevap vermekte zorlanan Suad, buna karşın Necib'in kendisine hayranlık duyan ve onu yücelten tutumuna kayıtsız kalamaz ve aynı tutumu kocasından da bekler. İçinden "Süreyya'da böyle görse, böyle düşünse" (Rauf, 1999: s.83) şeklinde düşünceler geçirir. Bütün bunlar, Suad'ın kendisine ilgi gösteren iki erkeği karşılaştırmasına zemin hazırlar ve kocasıyla düz çizgi şeklinde gelişen aşkının üçgen bir arzuya dönüşmesine neden olur. Suad'ın aşk üçgeni, yeni düzlemde şu şekilde belirginleşir:

Dolayımlayıcı (Süreyya)

Arzulayan özne(Suad)

Arzulanan Nesne (Necib)

Görüldüğü gibi eşi tarafından yeterince ilgi görmeyen Suad; daha genç, romantik ve ideal bir özne tarafından arzulanmaya başladıktan sonra tutum değiştirmeye başlamış ve kocasıyla olan düz çizgisini bozarak Girard'ın üçgen modelini oluşturmuş ve yeni özneyi arzulamaya başlamıştır. “Başlangıçta Suad için Süreyya sevgili ve koca; Necib dosttur; sonradan bu figürün yerini ilişkinin boyutları aynı olmamakla birlikte Necib alır; Süreyya Necib'in yerini alır” (Kolcu, 2013: s.359). Suad'ın davranış değişikliği oluşturmasında olaya Necib'in dâhil edilmesinin yanı sıra Süreyya'nın bencil kimliğinin yeni yeni ortaya konması da etkindir. Suad, yıllarca kocasının bencil yanını fark etmemiş ve ona tam bir aşkla bağlanmıştır. Fakat Süreyya'nın gerçek kimliğini tanıdıktan sonra “Ben onu bilmiyordum, başka bir adammış. Nasıl yaşadım ya Rabbi, nasıl?” (Rauf, 1999: s.114) sözleriyle şaşkınlığını ve pişmanlığını ifade eder ve böylece Necib'e yönelişini bir nevi izah eder. Necib'in gerçek sevgisiyle karşılaşan Suad, kocası Süreyya için yıllarca cinsel bir obje ve oyuncak konumunda olduğunu düşünür ve gerçek anlamda hiçbir zaman sevilmediğini anlar. Anlatıcı, bu durumu şu sözlerle izah eder:

Bu ya çokça devam eden bir heves, yahut bir alışkanlıktı; ve kendisi bunu ciddi bir karı koca sevgisi zannetmişti; demek o sâde bir oyuncak, hem de onun bile gülünç bulduğu bir oyuncak olmuştu. Yalnız kendisi için, kadınlığı, güzelliği, kalbindeki sevgisi için! Hayır, bin kere hayır, onu bir dakika seven adam bu geceki hakareti yapmazdı. Sevse idi, Necib'in bakışları gibi bakışları, onun ruh hücumları gibi özlemlili ve düşkün bakışları olacaktı (Rauf, 1999: s.187).

Kocasının kabalığı ve bencilliğine karşın Necib'in romantikliği ve duygusallığıyla karşılaşan Suad, ruhsal olarak Necib'e meyleder. Fakat Necib ve Suad, Süreyya'ya karşı bir tür aldatma girişimi içerisine girmek istemez. Bunda Süreyya'nın (dolaylımlayıcının) kimliğinin büyük rolü vardır. Suad ve Necib, eserde fiziksel/cinsel bir birleşmenin peşinde olmak yerine birbirlerini ruhsal olarak sevmeyi/tamamlamayı yeterli bulur. Suad, yasak bir aşk yaşamayı Süreyya'ya yapılacak çok büyük bir fenalık olarak görür ve Necib'e söylediği şu sözlerle aşkını içine gömmeyi daha doğru bulur: “Hem her şeyi unutsam bile Süreyya var, bilsen ona ne kadar acıyorum Necib. Bile bile ona bu fenalığı etmek o kadar fena geliyor ki. Düşün, onun için bu ne acı bir hakaret olur değil mi?” (Rauf, 1999: s.245). Böylece Suad, ruhen başka birini sevmekle beraber bu durumu açığa vurmaya, eşinden boşanmayı veya eşini aldatmayı kendisi için uygun görmeyen bir kimliğe bürünmüş olur. Her şeye rağmen itaatkâr eş rolünü oynamaya devam eder, arzularını kalbine gömer ve yaşamını bu şekilde çile ile sürdürmeye azmeder.

Girard'a göre "arzu uğruna çilecilik üçgen arzusunun kaçınılmaz sonucudur" (Girard, 2013: s.135). Suad ve Necib ikilisi de dolayımlayıcı konumundaki Süreyya'yı incitmemek için kendilerini çileciliğe mahkûm eder. Fakat yazar, kurguda ani ve hızlı bir son oluşturur. Suad, bağ evinde çıkan bir yangın sırasında içerde kalır. Necib de sevdiğini kurtarmak için ateşe atılır ve ölür. Böylece dünyada birbirlerine kavuşamayan iki âşık, beraber ölecek bütünleşmiş olur.

Sonuç

Üçgen arzu modeli, görünenin arkasındaki görünmeyeni açığa çıkarmaya çalışan, arzuların kaynağını sadece bireyin kendisine değil, onda o duyguların oluşmasını sağlayan ikincil unsurlara (dolayımlayıcılara) bağlayan bir modeldir. Girard'ın geliştirdiği bu modele göre arzu, arzulayan özne ile arzulanan nesne arasında düz bir çizgi şeklinde oluşmaz, bunun yerine bir tür üçgen oluşturmak suretiyle meydana gelir. Buna göre arzu duyan özne, üçgenin diğer ucundaki dolayımlayıcının tesiriyle (gizli/açık veya bilinçli/bilinçsiz bir şekilde) arzu duymaya başlar. Girard düz bir çizgi şeklinde oluşan arzuyu romantik ve gerçek dışı, üçgen şeklinde oluşan arzuyu ise romansal ve hakikate daha yakın olarak vasıflandırır. Bu bağlamda Girard'ın modeline göre değerlendirildiğinde *Eylül* romanında ortaya çıkan üçlü aşk ilişkisi, basit bir tensel arzu olarak değil, bu arzuyu güdüleyen bir dolayımlayıcı tarafından oluştuğu için roman kurallarına daha uygun ve hakikate daha yakındır.

Romanda iki tür üçgen oluştuğu değerlendirilebilir. İlkinde arzulayan özne Necib, arzulanan nesne Suad ve bu arzuyu güdüleyen dolayımlayıcı ise Süreyya'dır. Necib'in arzusunun doğmasında Suad'ın idealize edilmiş kimliğinin yanı sıra Süreyya'nın saygın kimliği ve sürdürdüğü yüceltilmiş aile hayatı da etkindir. Dolayısıyla Necib, aslında Girard'ın modelindeki gibi dolayımlayıcıyı taklit etmekte yani Süreyya'nın yerine geçmeye öykünmektedir. O da tıpkı Süreyya gibi ideal bir kadına sahip olmayı ve bu yolla huzur ve mutluluğa erişmeyi amaçlar. Arzuladığı nesne konumundaki Suad'a meylederken aslında onu arzulayan veya ona sahip olan Süreyya'nın evlilik yaşamına öykünür ve onun sahip olduğu nesne konumundaki Suad'a sahip olmaya çalışır. Bu durumda Suad, hem arzulayan öznenin (Necib) hem de dolayımlayıcının (Süreyya) sahip olmaya çalıştığı bir nesne konumundadır. Necib'te meydana gelen arzu, düz bir çizgi şeklinde gelişmemiş; Süreyya ile Suad'ın mahrem sayılabilecek ilişkilerini herkesin gözü önünde yaşamaları ve her fırsatta mutlu bir çift görünümünde olmaları Necib üzerinde etki oluşturmuş ve onu güdülemiştir. Bu bağlamda Necib, Suad'a sadece onun kimliğinden dolayı değil, kocası konumundaki Süreyya'nın yaşadığı huzur ve hazdan dolayı da meyleder. Süreyya'nın mutlu ve dingin yaşantısı, Necib'in de böyle bir yaşantıyı arzulamasını tetikler. Dolayısıyla Necib'te oluşan arzu, kendiliğinden değil, dolayımlayıcının tesiriyle oluşmuş bir arzudur.

Eserdeki ikinci üçgen arzu ise Suad etrafında şekillenir. Bu durumda arzulayan özne Suad, arzulanan nesne Necib, dolayımlayıcı ise birinci üçgende olduğu gibi

Süreyya'dır. Bu denklemden Suad'ın Necib'e meyiletmesinin (arzu duymasının) tetikleyicisi, kocası Süreyya'dır. Suad, kendisini arzulayan iki özne konumundaki Süreyya ve Necib'i karşılaştırır ve bunun neticesinde kocasını her yönden eksik bulur. Eşinden yeterli ilgi görmediği için kendisini arzulayan/yücelten ve kadın ruhundan anlayan centilmen bir erkekle karşılaştığında kocasıyla olan düz çizgisini bozar ve bir üçgen oluşturarak Necib'e ulaşır. Böylece dolayımlyacı konumundaki Süreyya, (bencil ve yanlış davranışları yüzünden) kendisini arzulayan eşini incitmiş ve onu yeni arzulara sevk etmiştir. Bu bağlamda Suad'ın arzulayan özne konumunda olduğu yeni bir üçgen modelinin oluştuğu değerlendirilebilir.

Netice itibariyle Girard'ın üçgen arzu modeli, edebi eserlerdeki görünenin arkasındaki görünmeyene yönelme anlamında değerli bir modeldir. Okura roman kahramanlarının arzularını tetikleyen unsurlara yönelmeyi ve bu yolla roman kahramanını daha kapsamlı bir şekilde tahlil etme imkânı sunar. Roman karakterlerinin ruh dünyalarının ve davranışlarının arka planına odaklanan bu yaklaşım, anlatıya dayalı eserlerde ve özellikle romanlarda daha derin tahlillere ve saptamalara imkân tanyacaktır.

Kaynaklar

- Arslan Yıldız, A. (2024). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Üçgen Arzu Bağlamında Züppe Tipolojisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Belge, M. (1990). Mehmet Rauf'un Yapıtı, Edebiyatımızın İlk Psikolojik Romanı: Eylül". *Cumhuriyet Kitap*, 54, 14-16.
- Belge, M. (2014). *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İletişim Yayınları.
- Girard, R. (2013). *Romatik Yalan Ve Romansal Hakikat: Edebi Yapıda Ben Ve Öteki*. Metis Yayınları.
- Kanter, B. (2010). Eylül Romanında Estetize Edilmiş Kimlikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 231-243.
- Kerman, Z. (1998), *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*. Akçağ Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2013). *Türk Romanı El Kitabı*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Özbalcı, M. (2015). Mehmet Rauf ve Eylül Romanı Üzerine. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 9, 171-201.
- Rauf, M. (1999). *Eylül*. Arma Yayınları.

SİVAS AĞZINDA YER ALAN İKİLEMELERDEKİ ARKAİK UNSURLAR

Ömer GÜVEN*

Özet

Arkaik kavramı alanyazında genel olarak dilin geçmiş evrelerinde kullanılmış olup artık kullanılmayan, yani kullanımdan düşmüş, sözcük ya da dilbilgisi özelliği olarak tanımlanmaktadır. Standart Türkçede kullanımdan düşmüş birçok sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını sürdürdüğü görülür. Arkaik unsurlar dilin tarih boyunca geçirmiş olduğu değişim ve gelişmeleri göz önüne sermesi bakımından büyük önem taşıyan dil verileridir. Bu bakımdan arkaik unsurlar hem dilin hem söz varlığının hem de gramer yapısının tespitinde pek çok ipucu verir.

Anlamı kuvvetlendirmek ve zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak için başvurulan yöntemlerden biri olan ikilemeler, Türk dilinin önemli kalıplaşmış dil birimleridir. İkilemelerin yaygın olarak kullanıldığı alanlardan biri de Türkiye Türkçesi ağızlarıdır. Standart Türkçede olduğu gibi ağızlarda da ahenk unsurlarından biri olan ikilemelere sıklıkla başvurulmuştur. Bu çalışmada Sivas ağzında yer alan ikilemelerdeki arkaik unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Kaynak metin olarak başta Derleme Sözlüğü kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını içeren en önemli kaynakların başında gelen Derleme Sözlüğü taranarak Sivas kaydı olan ikilemeler tespit edilmiştir. Ardından Sivas ili ağızları üzerine yapılmış çalışmalar taranarak bu çalışmada var olup Derleme Sözlüğünde yer almayan ikilemeler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Belirlenen bu ikilemelerde yer alan arkaik söz varlığı tespit edilmiş ve bu söz varlığının tarihî metinlerdeki görünüşleri araştırılmıştır. Çalışmayla Sivas ağzındaki ikilemelerde saklı kalmış arkaik unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan çeşitli çalışmalarda Sivas ili ağızlarının oldukça zengin ağız verileri taşıdığı ortaya konulmuştur. Bu nedenle, çalışmada, örneklem olarak bu ağız bölgesi tercih edilmiştir. Yine bu ağız bölgesinin seçilmesindeki bir diğer etken ise Sivas ili ağızlarında kullanılan ikilemelerdeki arkaik unsurlar ile ilgili daha önce bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, Sivas ağzı, ikilemeler, arkaik unsurlar.

ARCHAIC ELEMENTS IN THE REDUPLICATIONS IN THE SIVAS DIALECT

Abstract

The archaic form is generally defined in the literature as “a word or grammar feature that was used in the past stages of the language but is no longer used, that is, it has fallen out of use”. It is seen that many words that have fallen out of use in Standard Turkish continue to exist in Turkish dialects of Turkey. Archaic elements are linguistic data that are of great importance in terms of revealing the changes and developments that the language has undergone throughout history. In this respect, archaic elements provide many clues in determining both the vocabulary and the grammatical structure of the language.

Reduplications, which are one of the methods used to strengthen and enrich the meaning and add harmony to the expression, are important formulaic language units of the Turkish language. One of the areas where reduplications are widely used is the Turkish dialects of Turkey. As in Standard Turkish, reduplications, which are one of the elements of harmony in dialects, have been frequently utilized as well. This study aims to identify the archaic elements present in the reduplications found in the Sivas dialect. The Compilation Dictionary was primarily used as the source text. By examining

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: omer.guven@amasya.edu.tr ORCID: 0000-0002-9376-3538

Gönderilme Tarihi: 12 Kasım 2024

Kabul Tarihi: 26 Aralık 2024

Yayımlanma Tarihi: 31 Aralık 2024

the Compilation Dictionary, one of the most important resources containing the lexicon of Turkish dialects, reduplications recorded under Sivas were identified. Then, the studies conducted on the dialects of Sivas province were scanned and the reduplications that were present in these studies but not in the Compilation Dictionary were also included in the study. The archaic vocabulary present in these identified reduplications was determined, and their appearances in historical texts were investigated. With this study, the archaic elements hidden in the reduplications in Sivas dialect were tried to determine. Various studies have demonstrated that the dialects of Sivas province possess a rich array of dialectal data. For this reason, this dialect region was chosen as the sample for the study. Another factor influencing the selection of this region is the lack of prior research specifically focused on the archaic elements in the reduplications used in the dialects of Sivas province. Various studies have demonstrated that the dialects of Sivas province possess a rich array of dialectal data. For this reason, this dialect region was preferred as the sample for the study. Another factor influencing the selection of this region is the lack of prior research specifically focused on the archaic elements in the reduplications used in the dialects of Sivas province.

Key words: Turkey Turkish dialects, Sivas dialect, reduplications, archaic elements.

Giriş

İkileme Terimi Üzerine

İkilemeler¹ anlamı kuvvetlendirmek ve zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak için meydana getirilen kelime öbekleridir. İkilemeler, Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarından itibaren dilde yaygın olarak kullanılmıştır. Tarihî dönemlere ait metinler üzerinde yapılan çalışmalarda kullanılan ikilemelerin dağılımları şu şekilde belirlenmiştir: “Göktürk Yazıtlarında 15, Uygur Türkçesinde 262, Kutadgu Bilig’de 197, Divanü Lûgati’t Türk’te 162 ve yine Nehcü'l-Ferâdis, Kısasü'l-Enbiyâ ve Mukaddimetü'l-Edeb gibi Harezmi dönemi eserlerinde pek çok ikilemenin yer aldığı konuyla ilgili çalışma yapanlar tarafından ortaya konulmuştur” (Alkaya, 2008, s. 38).

İkilemelerin tanımı ve kullanımına ilişkin araştırmacılar arasında bir birlik sağlanamamıştır. İkileme kavramı Türkçe Sözlükte (2005), “Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması” (s. 948) olarak tanımlanmıştır.

İkilemeler üzerine en önemli çalışmalardan birini yapmış olan Vecihe Hatipoğlu’na (1981) göre ikileme, “Anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek, amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır” (s. 9).

¹ İkilemeler ile ilgili geniş bilgi için bk. Ağakay, 1953; Ağakay, 1954; Abik, 1997; Abik, 1999; Ölmez M. 1998; Özkan, 2010; Tuna, 1949; Tuna 1950; Tuna, 1986; Erdem, 2005; Sev, 2004; Aydın, 2003; Şen, 2002; Talu, 2003; Kocasavaş, 1997; Ölmez Z. K. 1997; Ölmez Z. K. 1998; Hatipoğlu, 1981; Çağatay, 1978; Ulutaş, 2007; Uygun, 2007; Öz, 1997; Yastı, 2007; Alkaya, 2008; Sivri, 2020; Sarı, 2021; Aktan, 2010; Can, 2010; Toprak, 2005.

Zeynep Korkmaz (2007) ise “Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki ve daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi” şeklinde ikileme kavramını ele almıştır (s. 123).

Muharrem Ergin (2006), *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde ikileme yerine tekrarlar tabirini kullanmış, aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime grubu olarak tanımlamış ve aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar, ilaveli tekrarlar (s. 377) olmak üzere konuyu dört başlık altında ele almıştır.

İkilemelerin tanımında tam bir birlik sağlanmadığı gibi ikileme teriminde de bir birlik sağlanamamıştır. Bu terim için araştırmacılar farklı adlandırmalara başvurmuşlardır. İkileme terimi için Osman Nedim Tuna (1948) “tekrarlar” (s. 429), Saadet Çağatay (1978) “hendiadyoin” (s. 29), Tahir Nejat Gencan (1979) hem “ikileme” hem de “ikizlenme” (s. 193), Muharrem Ergin (2006) “tekrarlar” (s. 355), Zeynep Korkmaz (2007) da “ikileme” (s. 123) terimini kullanır. Bu farklı terim kullanımlarına karşın “ikileme” terimi çalışmalarda yaygınlık kazanmıştır. Bu nedenle çalışmada ikileme terimi tercih edilmiştir.

Arkaik Terimi Üzerine

Dilbilim çalışmalarında kullanımdan düşen ögeler için *arkaik* ya da *eskicil* terimleri kullanılmaktadır.² Araştırmacıların bu konudaki görüşleri genel olarak şu şekildedir:

Zeynep Korkmaz (2007) konuyla ilgili olarak *Gramer Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde “Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime” (s. 85) şeklinde değerlendirme yaparken, Berke Vardar (2007) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde genelin aksine arkaik ifadesi yerine “eskil” kelimesini kullanarak “kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu” (s. 93) olarak kavramı tanımlamışlardır.

Bir diğer *Dilbilim Sözlüğü*’nde ise terim şöyle tanımlanır: “Dilin geçmiş evrelerinde kullanılmış olup artık kullanılmayan sözcük ya da dilbilgisi özelliği.” Terim için verilen örnek ise şu şekildedir: “Türkoloji alanındaki yayınlarda günümüzde İran’da konuşulan bir Türk dili olan Halaççada 8. yüzyıldaki Köktürkçede kullanılan eskicil biçimlerin bulunduğu ortaya çıkmıştır” (İmer vd., 2011, s. 118).

Kavramı “eskilik” başlığı altında değerlendiren Günay Karaağaç (2013), “Bugün kullanılmayan veya eski biçim ve anlamıyla kullanılan herhangi bir dil birimi (s. 372)” şeklinde bir tanımlama yapar.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Gülsevin, 2015; Üşenmez, 2014; Ölmez, 2003; Yılmazkaya, 2017; Türk, 2009; Durgut, 2004.

Mehmet Ölmez ise konuya daha farklı yaklaşarak “Bir dilde Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra, sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır” (2003, s. 136) değerlendirmesini yapmıştır.

Alanyazında arkaik unsurlarla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı tarihî dönemlere ait metinler³ üzerindeki arkaik unsurların tespiti olurken bir kısmı da ağızlardaki⁴ arkaik unsurların tespiti hakkındadır. Türkiye Türkçesi ağızları barındırdığı zengin söz varlığı içerisinde arkaik unsurlar da geniş yer tutmaktadır. Nitekim Zeynep Korkmaz bir çalışmasında bu hususu şu şekilde dile getirir:

“Anadolu ağızlarına gelince: Bu ağızlar yazı dilinin bağlayıcı etkilerinden uzak kaldığı için, Türk boylarının Anadolu’ya Orta Asya’dan getirdiği eski devirlere ait söz varlığını büyük ölçüde korumuştur. Ayrıca dilin kendi kendini besleyen türetme ve geliştirme yollarına da başvurarak dildeki yaratıcılığı sürdürme gelmiştir. Anadolu şartlarının ortaya koyduğu yeni yaşayış biçimi ve yeni ihtiyaçlar, yeni türetmeleri gerekli kılmış veya mevcut kelimeler anlam dallanması yoluyla yeni anlamlar kazanarak kavram alanlarını genişletmiştir. Böylece dil kendi değerlerini koruyarak ve geliştirerek sürdürmüştür. Yazı dili ile ağızlar arasındaki bu farklı değişme ve gelişme şartları dolayısıyla Türkiye Türkçesinin yazı dili ile Anadolu ağızları arasında ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından önemli bazı ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Bu konu aslında geniş bir cildi dolduracak kapsam ve derinliktedir” (1999, s. 159-160).

Kalıplaşmış dil birimlerinden olan ikilemelerde pek çok arkaik unsur yer almaktadır. Bu konuda bir çalışma yapmış olan Hüseyin Durgut’un tespiti oldukça yerindedir. *Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler* adlı çalışmasında Durgut, standart dilde kullanılan 6 ikilemede, tek başına kullanılmayan arkaik unsur tespit etmiştir. Bu verilerden yola çıkarak yazar Türkiye Türkçesinin yazı dilinde, ikilemelerle ilgili kaynaklarda ve Derleme Sözlüğünde kelimelerinden birisinin anlamının unutulduğu daha pek çok eş ya da yakın anlamlı ikilemenin mevcut olduğu bilgisini vermiştir (2004, s. 807). Kalıplaşmış dil birimleri ile ilgili benzer bir çalışma da Gülcan Çolak tarafından yapılmıştır. Çolak, *Türkçede Fosil Kelimeler* (2015) adlı eserinde standart Türkiye Türkçesinde büyük

³ Tarihî dönemlere ait metinler üzerindeki çalışmalar için bk. Taş, 2009; Atmaca, 2019a; Gümüş, 2020; İlhan, 2011; Özdemir, 2012a; Özdemir, 2012b; Küçük, 2013; Küçük, 2014; İlhan, 2014; Ekşioğlu, 2015; Kurtoğlu, 2015; İlhan, 2017; Güneş, 2018; Çavdar, 2018; İsi, 2018; Güven, 2022.

⁴ Ağızlardaki çalışmalar için bk. Ata, 2000; Ata, 2001; Ata, 2007; Akar, 2001; Toprak, 2003; Tor, 2005; Güvenç, 2009; Akan Budak, 2012; Acar, 2013; Çimen, 2013; Ertekinoğlu, 2016; Tok, 2018; Atmaca, 2019b; Bulduk, 2019; Mert, 2019; Ayazlı, 2019; Başaran, 2019; Özgül, 2020; Ölmez ve Değer, 2020; Değer, 2021; Altuğ, 2021; Kürüm, 2022; Küçükballı, 2023.

oranda kullanımdan kalkmış, varlığını ancak kalıplaşmış söz birliklerinde devam ettirebilen kelimeleri incelemiştir.

İnceleme

Bu çalışmada Sivas ili ağızlarında kullanılan ikilemelerdeki arkaik unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çeşitli çalışmalarda Sivas ili ağızlarının oldukça zengin ağız verileri taşıdığı ortaya konulmuştur. Türkiye’de ağız araştırmaları ile ilgili çalışmaların öncüsü olan ve arkasında pek çok çalışma bırakmış olan Ahmet Caferoğlu’nun Sivas ili ve bu bölge ağızı ile ilgili şu değerlendirmesi oldukça önemlidir:

“Etnik bakımdan bu il Anadolu illerinin belki de en çok karışmış olanlarından biridir. Bu yüzden yerli ağızlar arasında göze çarpacak derecede bariz farklar gözükmemektedir. Burası eskiden beri Orta Anadolu merkezlerinden biri olduğundan, zamanla muhtelif bölgelerden gelip yerleşen birçok halklar ve uruklar bulunduğu gibi, son zamanlarda da birbirinden farklı bölgelerden getirilen göçmenlerin de yerleşme alanı olmuştur” (Caferoğlu, 1994, s. XV).

Taşınmış olduğu bu zengin veriler nedeniyle çalışmada örneklem olarak bu ağız bölgesi tercih edilmiştir. Yine bu ağız bölgesinin seçilmesindeki bir diğer etken ise Sivas ili ağızlarında kullanılan ikilemelerdeki arkaik unsurlar ile ilgili daha önce bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır.

Çalışmada temel alınan birincil kaynak Derleme Sözlüğü olmuştur. Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını içeren en önemli kaynak olan Derleme Sözlüğü taranarak Sivas kaydı olan ikilemeler tespit edilmiştir. Ardından Sivas ili ağızları üzerine yapılmış çalışmalar⁵ taranarak, bu çalışmalarda yer alıp Derleme Sözlüğünde yer almayan ikilemeler de belirlenmiştir. Belirlenen bu ikilemelerde yer alan arkaik söz varlığı tespit edilmiş ve bu söz varlığı incelemeye tabi tutulmuştur. Ayrıca bölge ağızı üzerine yaptığımız çeşitli inceleme ve araştırmalar neticesinde tespit ettiğimiz ikilemeler de metin dışı derleme (MDD) şeklinde çalışmaya eklenmiştir. İkilemelerde yer alan arkaik söz varlığının Orhun Yazıtlarından başlamak üzere Türk dilinin tarihî dönemlerinde yer alıp almadıkları kontrol edilmiştir. Tarihî metinlerde yer aldığı görülen eserlere gönderme yapılarak mukayeseli bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yine bu arkaik verilerin Derleme Sözlüğünde yer alıp almadıkları da araştırılmış ve yer alanlara da göndermeler yapılmıştır. Bu incelemelerin ardından Sivas ağızında yer alan ikilemelerdeki arkaik unsurlar geçtiği eser ve sayfa numarasıyla birlikte gösterilmiştir.

- **ala/alaca:** “Alaca, karışık renk”

⁵ Sivas ili ağızları üzerine yapılmış çalışmalar için bk. Güven, 2024. Ayrıca çalışma için taranan eserler için bk. Kısaltmalar.

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 2011, s. 10) *ala* “1. Cüzzam, 2. Ela renkli” şeklinde yer alır. Daha sonra Karahanlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 546), Harezmi (Ata, 1997, s. 19), Kıpçak (Toparlı vd., 2014, s. 6) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013, s. 30) *ala/alaça* varyantlarıyla kullanılmıştır. Yine Eski Anadolu Türkçesinde (TS I, 2009, s. 80-81) ve Derleme Sözlüğünde (DS I, 2009, s. 166) de benzer anlamıyla *ala/alaca* şeklinde yaygın olarak yer alan sözcükler, Sivas ağzında her iki biçimde tanıklanmıştır.

ala bula: Çok renkli, karışık renkli, alacalı bulacalı. (YSV, 2021, s. 28)

alaca bulaca: Çok renkli, karışık renkli. (DS I, 2009, s. 176)

- **aru**: “Temiz, pak, saf”

Orhun Yazıtlarından itibaren *arık* “temiz, saf, duru” (Clouston, 1972, s. 213) anlamıyla tespit edilen sözcük, benzer anlamda Eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 2011, s. 19) de kullanılmıştır. Tarihi lehçelerden Karahanlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 554), Harezmi (Ata, 1997, s. 31), Kıpçak (Toparlı vd., 2014, s. 10) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013, s. 50) de tespit edilmiştir. “Temiz, pak, saf” anlamlarında Eski Anadolu Türkçesinde (TS I, 2009, s. 193) oldukça yaygın olarak kullanılan sözcük, Derleme Sözlüğünde (DS I, 2009, s. 312) de benzer anlamda yer bulmuştur. Sivas ağzında da tertemiz anlamında *aru duru* ikilemesinde yer alır.

aru duru: Tertemiz. (DS I, 2009, s. 337)

- **bet**: “Yüz, surat, beniz”

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *bit* şeklinde “bet, beniz, yüz” (Caferoğlu, 2011, s. 45) anlamında kullanılmıştır. Yapılan taramalara göre Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülmeyen sözcük, Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013, s. 128) tespit edilmiştir. Sözcük Tarama Sözlüğünde de yer almamaktadır. Tarama Sözlüğünde yer almasa da kelimenin varlığına Eski Anadolu Türkçesinde rastlanır. Eski Anadolu Türkçesi döneminin en hacimli eserlerinden biri olan Şerifi'nin *Şehname Çevirisi*'nde *çehre* kelimesiyle birlikte kullanılmıştır (Erol Arslan, 2014, s. 718). Sivas ağzında, birleşik fiilin isim unsuru olarak, *beti beñzi at-* şeklinde deyimleşmiş ikileme⁶ olarak yer alır.

beti beñzi at-: Rengi solmak. (ŞSV, 2013, s. 33)

- **bıhın**: “Omurga, bel”

Sözcük ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 2011, s. 40) *bıhın* biçiminde “kalça” anlamıyla kullanılmıştır. Karahanlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 585), Harezmi (Ata, 1997, s. 99) ve Çağatay Türkçelerinde (Ünlü, 2013, s. 133) “bel, böğür, kaburga” anlamında kayıtlı olan sözcük, Kıpçak Türkçesinde ise (Toparlı vd., 2014, s. 30) “uca kemiği” anlamıyla yer alır. Tarama Sözlüğünde (TS I, 2009,

⁶ Deyimleşmiş ikilemeler için bk. Özkan, 2004.

s. 537) de “böğür” anlamında kayıtlı olan sözcük, 15. yüzyılda kaleme alınmış Eski Anadolu Türkçesi mahsullerinden olan Hurşîd-nâme’de (Ayan, 1979, s. 251) “*Deñedün mi hiç ol bilin bıkının/Ne yaraşdurmuş ol şonlar bicinin*” beytinde Sivas ağzında olduğu gibi ikileme biçiminde kullanılmıştır. Derleme Sözlüğünde (DS I, 2009, s. 663) de tanıklanan sözcük Sivas ağzında “omurga, sırt, bel” anlamlarında kullanılmıştır.

bel bıhın: Sırt, bel. (ŞSV, 2013, s. 32)

- **bicik:** “Dünyaya yeni gelen inek yavrusu, dana”

Tarama Sözlüğünde bir defa tanıklanan sözcük *bicik* “meme” (TS I, 2009, s. 544) anlamıyla kullanılmıştır. Yapılan incelemelerde yine Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bir tıp metninde (Kara Kütükçü, 2018, s. 182) de kelime benzer anlamda yer almıştır. Sözcüğün Derleme Sözlüğünde oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olduğu görülür (DS I, 2009, s. 681). Sözcük Sivas ağzında tek başına kullanıldığı zaman “dana, buzağı” anlamında yer almıştır (DS I, 2009, s. 681). Bunun yanında ikileme olarak bölge ağzında *bicik bicik* “hayvanları çağırma ve kovalama ünlemi” şeklinde yer almıştır.

bicik bicik: Hayvanları çağırma ve kovalama ünlemi. (SKMS, 2011, s. 29)

- **börk:** “Başa giyilen külah, kalpak gibi şeyler”

Sözcük, Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren görülür. Eski Uygur Türkçesi döneminde *börk* “başlık, takke, kamuflaj başlığı” (Wilkens, 2021, s. 193), Karahanlı Türkçesinde *börk* “başa giyilen şey, börk” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 598), Harezmi Türkçesinde *börk* “börk, başlık” (Ata, 1997, s. 135), Çağatay Türkçesinde *börk* “başlık, börk” (Ünlü, 2013, s. 168) ve Kıpçak Türkçesinde *börk* “börk, başlık, şapka” (Toparlı vd., 2014, s. 36) şeklinde kullanılmıştır. Benzer şekilde Tarama Sözlüğünde (TS I, 2009, s. 667) ve Derleme Sözlüğünde (DS I, 2009, s. 770) de yer alan kelime, Sivas ağzında *kurklü börklü* ikilemesinde yer almıştır.

kurklü börklü: Kılık kıyafeti düzgün olan. (ŞSV, 2013, s. 96)

- **büğrü:** “Yer yer eğrilmiş ve bükülmüş olan, çarpık çurpuk”

Sözcük Orta Türkçe döneminden itibaren görülür. Karahanlı Türkçesinde *bügri/bükri* “eğri, eğik, büğrü” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 606), Harezmi Türkçesinde *bügri* “eğri, eğik, kambur” (Ata, 1997, s. 147), Kıpçak Türkçesinde *bügri/bükri/bükri* “kambur” (Toparlı vd., 2014, s. 39) ve Çağatay Türkçesinde *bükri* “eğri, büğrü, kambur, eğik” (Ünlü, 2013, s. 180) şekilleriyle yer alır. Tarama Sözlüğünde (TS I, 2009, s. 737) ve Derleme Sözlüğünde (DS I, 2009, s. 814) de benzer şekilde kayıtlı olan sözcük, standart Türkçede *eğri büğrü* ikilemesinde kullanılmaktadır. Sivas ağzında ise ikilemenin sonunda “m” ünsüzü türeyerek *eğrim büğrüm* şekliyle kullanılır. Bu kelimelerdeki /m/ türemesinin Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesinde kuvvetlendirme ve bağlama edatı

olarak kullanılan ma / me edatının bir kalıntısı olduğuna dair bir görüş de vardır.⁷ Türkiye Türkçesi ağızlarında /m/ türemesinin oldukça yaygın görülen ses türemelerden biri olduğu pek çok çalışmada ortaya konulmuştur.⁸

eğrim büğrüm: Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı. (SGAS, 2014, s. 109)

- **çağa:** “Küçük çocuk”

Kelime İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *caga* “erkek çocuk” (Wilkens, 2021, s. 193) şeklinde görülür. Taramada Sözlüğünde *çağa* “yeni doğmuş, daha tüyü bitmemiş” (TS II, 2009, s. 786) şeklinde yer alan sözcük, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait önemli metinlerden olan Yunus Emre Divan’ında çocuk anlamında “*Kelecilerin bişürgil yaramazını şaşürgil/Sözün us ile düşürgil demegil çağada bir söz*” beytinde “çocuk” (Gölpınarlı, 1934, s. 268) anlamıyla kullanılmıştır. Derleme Sözlüğünde (DS II, 2009, s. 1033) de benzer anlamda oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan kelime, Sivas ağızında *çağa çoluh* ikilemesinde yer almıştır.

çağa çoluh: Çoluk çocuk. (SGAS, 2014, s. 78)

- **çap-:** “Koşmak, süratle hareket etmek”

Karahanlı Türkçesinden itibaren görülen sözcük geniş bir kullanım alanına sahiptir (Clauson, 1972, s. 394). Karahanlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 615), Harezmi (Hacıeminoğlu, 2000, s. 226), Kıpçak (Toparlı vd., 2014, s. 46) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013, s. 227) “koşmak, süratle hareket etmek, acele etmek, ivmek” anlamlarında kayıtlıdır. Benzer bir anlamla Tarama Sözlüğünde (TS II, 2009, s. 826) ve Derleme Sözlüğünde (DS II, 2009, s. 1077) de yer alan sözcük, Sivas ağızında da “koşmak” anlamıyla kullanılmıştır.

çapa çapa: Koşa koşa. (SİYA, 2006, s. 583)

- **çayan:** “Akrep”

İlk olarak Karahanlı Türkçesinde (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 611) *çağan* “akrep” biçimiyle görülen sözcük, Harezmi (Eckmann, 2004, s. 101), Kıpçak (Toparlı vd., 2014, s. 47) ve Çağatay Türkçelerinde (Ünlü, 2013, s. 233) *çayan* şeklinde d>y değişimine uğramış olarak yer alır. Tarama Sözlüğünde yer almayan kelimenin Derleme Sözlüğünde (DS II, 2009, s. 1096) oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olduğu görülür. Tarama Sözlüğünde yer almasa da kelime Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmıştır. Dönemin önemli metinlerinden olan Yunus Emre Divanında “*Ölene bak gözün aç dökülür sakal u saç/Yılan çayan gelirler yeyüp şişer kor geder*” (Bilgin, 2009, s. 155) şeklinde ikileme yapısı içinde yer alır. Sözcük Sivas ağızında *yılan çayan* şeklinde ikileme yapısı içerisinde yer almıştır.

⁷ Bu görüşlerin değerlendirildiği çalışmalar için bk. Gülensoy, 1988: 69; Atay, 2002: 826-828.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Eckmann, 1988; Sağır, 2002; İhan, 2009; Sağol Yüksekaya, 2010; Koç, 2010; Alpay, 2019; Mangır, 2021; Bahşi, 2022.

yılan çayan: Zehirli sürüngenler. (MDD)

- **dıhız:** “Dar, sıkı, tıkız”

Kelime tarihî dönemlerden Eski Anadolu Türkçesinde tespit edilmiştir. Tarama Sözlüğünde (TS II, 2009, s. 1129) *dıkız* “tıknaz, yoğun” biçiminde yer alan sözcük, aynı zamanda Derleme Sözlüğünde (DS II, 2009, s. 1454) de kayıtlıdır. Sivas ağzında yakın anlamlı ikileme olarak *dar tıhız* ikilemesinde kullanılmıştır.

dar tıhız: Dar, sıkıcı, kısıtlı. (SGAS, 2014, s. 94)

- **dünek:** “Tünek”

Karahanlı Türkçesinde (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 930) ve Harezm Türkçesinde (Ata, 1997, s. 659) *tünek* “zindan” anlamıyla kayıtlı olan sözcük, Tarama Sözlüğünde *dünek* “tünek, in” (TS II, 2009, s. 1317) anlamıyla yer alır. Kelime benzer anlamda Derleme Sözlüğünde (DS II, 2009, s. 1631) de yer alır. Kelimenin Derleme Sözlüğündeki bir diğer anlamı ise “huzur” şeklindedir ve örnek olarak; “*Gözüme uyku dünek girmedir*” cümlesi verilmiştir (DS II, 2009, s. 1631). Benzer bir kullanım Tietze’nin etimoloji sözlüğünde de tanımlanmıştır. Sözlükte kelimeye verilen ikinci anlam, “huzur, istihbarat, dinlenme” şeklindedir. Kelime, Sivas ağzında bu anlama paralel olarak *uyku dünek* ikilemesinde kullanılmıştır.

uyhu dünek: Uyku muyku. (ŞSV, 2013, s. 124)

- **guva:** “Güveyi, damat”

Eski Uygur Türkçesinde *küdägu* (Caferoğlu, 2011, s. 120) şeklinde kullanılan kelime, Karahanlı Türkçesinde *küdegü* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 754), Harezm Türkçesinde *küdegü* (Ata, 1997, s. 406), Kıpçak Türkçesinde *güyegü* (Toparlı vd., 2014, s. 88), Çağatay Türkçesinde *küyev* (Ünlü, 2013, s. 687) şeklinde pek çok fonetik değişkesiyle birlikte “güveyi, damat” karşılığında kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *güyegü* (TS III, 2009, s. 1887) ve Derleme Sözlüğünde *güve* (DS III, 2009, s. 2239) şeklinde yer alan sözcük, Sivas ağzında *gelin guva* ikilemesinde varlığını sürdürür.

gelin guva: Gelin damat. (ŞSV, 2013, s. 69)

- **helik:** “Duvar örülürken büyük taşların arasına konulan ufak taşlar”

Tarihî metinler tarandığında sözcüğün Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak kullanıldığı görülür. Tarama Sözlüğünde (TS III, 2009, s. 1909) *helik/helük/halik* “ufak taş parçası” şeklinde farklı fonetik değişkeleriyle birlikte kullanılan sözcük, Derleme Sözlüğünde (DS III, 2009, s. 2333) benzer anlamda kayıtlıdır. Sivas ağzında *helik hülük* şeklinde “önemsiz, değersiz” anlamında kullanılmıştır.

helik hülük: Önemsiz, değersiz. (SKMS, 2011, s. 82)

- **ıldır ıldır:** “Aydınlık, temiz ya da saydam olmayı anlatır”

Sözcük ikileme şeklinde Tarama Sözlüğünde *ıldır ıldır* “parıl parıl” (TS III, 2009, s. 1937) olarak yer alır. Derleme Sözlüğünde ise yine ikileme şeklinde *ıldır ıldır* “*aydınlık, temiz ya da saydam olmayı anlatır*” (DS IV, 2009, s. 2466) anlamıyla kayıtlıdır. Ayrıca yine Türkiye Türkçesi ağızlarında kelimenin geniş ünlülü şekli *yaldır yaldır* “parıl parıl” (Atay, 2006, s. 18) da ses yansımali (Zülfikar, 1995, s. 682) olarak kullanılmaktadır.

ıldır ıldır: Aydınlık, temiz ya da saydam olmayı anlatır. (DS IV, 2009, s. 2466)

- **iñez**: “Hafif, yavaş”

Tarama Sözlüğünde (TS III, 2009, s. 2083) *ineze/iñez/iñize* “zayıf, hâlsiz, hasta” şeklinde farklı fonetik değişkeleriyle birlikte kullanılan sözcük, Derleme Sözlüğünde (DS IV, 2009, s. 2542) de benzer anlamlarda yer alır. Ayrıca Derleme Sözlüğünde *iñez iñez* “ağır ağır, yavaş yavaş” (DS IV, 2009, s. 2543) biçimi de madde başı olarak bulunur. Sivas ağızdaki kullanımı da Derleme Sözlüğündeki gibi *iñez iñez* şeklindedir.

iñez iñez: Ağır ağır, yavaş yavaş. (SGAS, 2014, s. 161).

- **oğrun/uğrun**: “Gizli, gizlice”

Eski Uygur Türkçesinden beri Türk dilinde var olan sözcük *ogrı* “hırsız” sözcüğünden gelişmiştir. Eski Uygur Türkçesinde *ogrı* “hırsız, haydut” (Caferoğlu, 2011, s. 139) şeklinde kullanılan kelime, Karahanlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 771), Harezmi (Ata, 1997, s. 743) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013, s. 859) de benzer yapıda yer almıştır. Kıpçak Türkçesinde *ogrı, ogur, ugrı, ugur, uguru, uvur* “hırsız” (Toparlı vd., 2014, s. 203) biçiminde fonetik değişkeleriyle kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *ugrı* “hırsız” (TS VI, 2009, s. 3909) biçiminin yanı sıra *ugrı, ugrıladin, ugrınca uğrun* “gizli, gizlice” (TS VI, 2009, s. 3914, 3922, 3924) şeklinde çeşitli eklerle genişlemiş biçimleri tespit edilmiştir. Sözcüğün tarihî metinlerdeki kullanımında görülen fonetik çeşitlilik Sivas ağızında da görülür. Sivas ağızında sözcüğün *oğrun oğrun, uğrun uğrun, uğrundan uğrundan, uğrunü uğrunü* biçimleri tespit edilmiştir.

oğrun oğrun: Gizli gizli. (ŞSV, 2013, s. 105)

uğrun uğrun: Gizli gizli. (DS VI, 2009, 4030)

uğrundan uğrundan: Gizliden gizliye. (DS VI, 2009, 4030)

uğrunü uğrunü: Gizli gizli. (HMKH, 2014, 111)

- **tevir**: “Çeşit, tür”

Sözcük Tarama Sözlüğünde hem *tevir* “türlü” (TS V, 2009, s. 3796) hem de *tevir tevir* “türlü türlü” (TS V, 2009, s. 3796) biçimiyle yer alır. Benzer bir kullanım Derleme Sözlüğünde de bulunur. Derleme Sözlüğünde de hem *tevir* “çeşit, tür” (DS

V, 2009, s. 3904) hem de *tevir tevir* “çeşit çeşit, biçim biçim” (DS V, 2009, s. 3905) şekliyle kullanılan sözcük, Sivas ağzında *tevir tevir* şeklinde tespit edilmiştir.

tevir tevir: Çeşit çeşit. (SKMS, 2011, s. 119)

- **üğrün-**: “İrgalanmak, sallanmak”

Kelime, tarihî dönemlerden Karahanlı Türkçesinde *üğri-* “sallamak, kımıldatmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 930) şeklinde görülürken benzer anlamlarda Eski Anadolu Türkçesinde (TS VI, 2009, s. 4058) de yer almıştır. Bu fiile, -n fiilden fiil yapma eki getirilerek genişletilmiş olan sözcük, bu biçimiyle hem Tarama Sözlüğünde (TS VI, 2009, s. 4059) hem de Derleme Sözlüğünde (DS VI, 2009, s. 4062) yer almıştır. Yine ikileme şeklinde *üğrünü üğrünü* “salma salma” şeklinde Tarama Sözlüğünde (TS VI, 2009, s. 4059) kayıtlıdır. Bu sözcüğün fonetik değişkesi olan *uğrini uğrini* biçimi Sivas ağzında “salını salını” anlamıyla benzer şekilde kullanılır. *Türkiye Türkçesi Ağzlarında {I} Zarf-fiil Ekli İkilemeler* adlı çalışmasında ağzlarındaki {I} zarf-fiil ekli ikilemelerin kullanımı üzerinde duran Leylâ Karahan konu ile ilgili şu önemli bilgiler verir:

“Batı Grubu ağzlarında tek heceli fiillerde ikileme, ölçünlü dilde olduğu gibi {-A} eki ile yapılır. Çok heceli fiillerdeki ikilemelerde ise Batı Grubu ağzlarının bir kısmında düzenli ve sistemli olarak {-I} zarf-fiil eki kullanılmaktadır. Bu gruptaki bazı ağzlar için karakteristik ve ayırıcı olan bu özellik, hem gruplar arası hem de grup içi sınıflandırmalar için önemli bir ölçüttür. {-I} zarf-fiil eki, Batı Grubu’ndaki Adana, Amasya, Ankara, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İçel, Kahramanmaraş, Karaman, Kayseri, Kırşehir, Kilis, Malatya, Nevşehir, Niğde, Osmaniye, Sivas, Tokat, Yozgat ağzlarında çok heceli fiillerle yapılan ikilemelerde yaygın olarak kullanılmaktadır” (2014, 76).

Karahan’ın tespitleri doğrultusunda çok heceli fiillerdeki {-I} zarf-fiil eki kullanımı Sivas ağzında da yer almaktadır.

uğrini uğrini: Salını salını. (SİYA, 2006, s. 703)

- **ün:** “Ses”

Eski Uygur Türkçesinden itibaren Türk dilinde yer alan sözcüklerdendir. Eski Uygur (Caferoğlu, 2011, s. 272), Karahanlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 932), Harezmi (Ata, 1997, s. 682), Kıpçak (Toparlı vd., 2014, s. 298), Çağatay (Ünlü, 2013, s. 1197) ve Eski Anadolu Türkçesinde (TS VI, 2009, s. 4069) ün “ses” şeklinde tespit edilmiştir. Sözcük Sivas ağzında biri deyimleşmiş ikileme olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır.

ünü tünü yoğ ol-: Hiçbir iz ve belirti kalmamak, kaybolmak. (SKMS, 2011, s. 126)

ünüm ünüm: Bağıra bağıra. (DS VI, 2009, s. 4069)

- **yalap:** “Parıltı, ışııl”

Yapılan taramalarda sözcüğün Eski Anadolu Türkçesinden itibaren kullanım alanına çıktığı görülür. Sözcük bu dönem metinlerinden Dede Korkut Kitabı’nda hem *yalap* “parıl, ışık” hem de *yalap yalap* “parıl parıl, alev, ışık saçarak” şeklinde ikileme olarak kullanılır (Ergin, 2018: 317). Dönem eserleri incelendiğinde daha çok *yalap yalap* biçiminin yaygın olduğu görülür. Örneğin yine Dede Korkut Kitabı’nda; “*Yalap yalap yalabıyan ince tonlum/Yir basmayup yorıyan selvi boylum*” (Ergin, 2018: 197) şeklinde tespit edilmiştir. Benzer bir kullanım dönemin bir diğer önemli metni olan Yunus Emre Divan’ında; “*Od bıraktım cânıma dün gün yanar. Yânarım yâlap yâlap tutuşuban*” (Gölpınarlı, 2011, s. LXXXV) da yer almıştır. Derleme Sözlüğünde (DS VI, 2009, s. 4142) de her iki biçimi yaygın olarak kullanılan sözcük, Sivas ağzında *yalap yalap* olarak yer alır. Sözcük ile ilgili Gülensoy, *yalap yalap* ‘s., zf. parıl parıl, parıldayarak’ <*yâ- “parlamak”+*-l-a-p* şeklinde yıldızlı bir *yâ- filinden geliştiği bilgisini verir (Gülensoy, 2011, s. 1042).

yalap yalap: Parıl parıl, ışııl ışııl. (DS VI, 2009, s. 4142)

- **yazı:** “Ova, sahra, ıssız kır”

Eski Türkçeden itibaren kullanılan sözcüklerden biridir. İlk olarak Orhun Yazıtlarında (Tekin, 2022, s. 315) *yazı* “ova, düzlük” anlamlarında kullanılan sözcük, benzer anlamda Eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 2011, s. 291) de tespit edilmiştir. Tarihî metinlerden Karahanlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 963), Harezmi (Ata, 1997, s. 719), Kıpçak (Toparlı vd., 2014, s. 316) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013, s. 1244) de benzer anlamda yaygın olarak varlığı belgelenmiştir. Tarama Sözlüğünde (TS VI, 2009, s. 4450) ve Derleme Sözlüğünde (DS VI, 2009, s. 4218) de yer alan sözcük, Sivas ağzında *yazı yaban* ikilemesinde kullanılmıştır.

yazı yaban: Kır, bağ bahçe. (SGAS, 2014, s. 246)

- **yumuş:** “Görev, vazife”

Karahanlı Türkçesinden itibaren Türk dilinde kullanılan söz varlığından biridir. Karahanlı Türkçesinde *yumuş* “iki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme, haber götürüp getirme” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 988), Kıpçak Türkçesinde *yumuş* “hizmet, vazife” (Toparlı vd., 2014, s. 330) şeklinde yer alan sözcük, Tarama Sözlüğünde *yumuş* “iş, hizmet, ödev, vazife” (TS VI, 2009, s. 4320) olarak yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Benzer şekilde Derleme Sözlüğünde (DS VI, 2009, s. 4324) de tespit edilen kelime Sivas ağzında *yur yumuş* şeklinde yer almıştır.

yur yumuş: İşler, hizmetler. (DS VI, 2009, s. 4324)

Sonuç

Kalıplaşmış dil birimlerinden olan ikilemeler temel söz varlığı içinde önemli bir yere sahiptir. Anlamı kuvvetlendirmek ve zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak için başvurulan yöntemlerden biri olan ikilemeler, Türk dilinin hemen her döneminde görülmüş ve sıklıkla kullanılmıştır. İkilemelerin yaygın olarak kullanıldığı alanlardan biri de Türkiye Türkçesi ağızlarıdır. Standart dilde olduğu gibi ağızlarda da ahenk unsurlarından biri olan ikilemelere sıklıkla başvurulmuştur.

Türkiye Türkçesi ağızlarında, Türkçenin en eski tarihî dönemlerinden günümüze kadar yaşatılmış, tarihî devirlerin izlerini taşıyarak varlığını bugüne ulaştırmış birçok arkaik söz varlığı ile karşılaşılır. Bu arkaik söz varlığının yer aldığı kelime gruplarından biri de ikilemelerdir. Bu çalışmada Sivas ili ağızlarında kullanılan ikilemelerdeki arkaik veriler ele alınmaya çalışılmıştır. Başta Derleme Sözlüğü olmak üzere bölge ağzı üzerine hazırlanmış çalışmalar taranmış ve bu çalışmalarda ikilemeler belirlenmiştir. Belirlenen bu ikilemelerdeki arkaik söz varlığı Türk dilinin tarihî dönemlerine ait olan metinlerle karşılaştırılmış, Orhun Yazıtlarından başlanarak görülen değişim ve farklılaşmalar, kelimelerin geçirdiği aşamaları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu incelemelerde belirlenen söz varlığının bir kısmı şekil ve anlam bakımından varlığını aynen devam ettiren bir kısmında ise çeşitli değişmelerin olduğu görülmüştür. Ayrıca belirlenen söz varlığı Derleme Sözlüğü ile de karşılaştırılmıştır.

Çalışmada Sivas ili ağızlarında kullanılan ikilemelerde saklı kalmış “*ala/alaca, aru, bet, bihin, bicik, börk, büğrü, çağa, çap-, çayan, dıhız, dünek, guva, helik, ıldır ıldır, iñez, oğrun/uğrun, tevir, uğrün-, ün, yalap, yazı, yumuş*” sözcükleri incelenmiştir. Bu sözcüklerden bazıları Eski Türkçeden beri varlığını aynen devam ettiren bir kısmında çeşitli fonetik değişimler meydana gelmiştir. Örneğin “*ala/alaca, bicik, börk, çağa, çap-, ıldır ıldır, tevir tevir, uğrini uğrini, ün, yalap, yazı, yumuş*” sözcüklerinde genel olarak Eski Türkçeden beri benzer fonetik özellikler korunurken, “*arığ/aru, bet/bit, bıkın/bihin, bügri/bükri/bükri, çadan/çayan, dıkız/dıhız, tünek/dünek, küdäğü/güyeğü/güve/guva, helik/helük/halik, ineze/iñez/iñize, oğrı/ogur/ugrı/ugur/uguru/uvur*” sözcüklerinde ise çeşitli değişimler meydana gelmiştir.

Tarihî metinlerdeki kelimelerden birçoğunun Türkiye Türkçesi ağızlarında çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmesi dilin devamlılığının ortaya konması bakımından önemlidir. Günümüzde Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını sürdüren söz varlığının tarihî dönemlerdeki biçimleriyle büyük ölçüde yaşadığı görülmüştür. Yapılacak yeni çalışmalarla bu hususlar daha da derinleşecektir. Böylelikle geçmişten günümüze ulaşan söz varlığının ortaya çıkarılmasına katkı sağlanmış olacaktır. Benzer çalışmalarla Türkçenin söz varlığındaki gelişim ve değişimler de görülecektir.

Kısaltmalar

Taranan Eserler

DMA	: Divriği Merkez İlçe Ağzı
DS	: Derleme Sözlüğü
GYA	: Gemerek ve Yöresi Ağızları
HMKH	: Hafik İlçe Merkezinin Kelime Hazinesi
İA	: İlbeyli Ağzı
MDD	: Metin Dışı Derleme
SAAKTS	: Sivas Akıncılar Ağzı Karşılaştırmalı ve Tanıklı Sözlüğü
SGAS	: Sivas İli Gürün İlçesi Merkez Köyleri Ağzı Sözlüğü
SİYA	: Sivas İli ve Yöresi Ağızları
SKMS	: Sivas İli Kangal İlçe Merkezi Sözlüğü
SMKA	: Sivas Merkez İlçe ve Köyleri Ağzı
STİAT	: Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamamlar
SYİA	: Sivas İli Yıldızeli İlçesi Ağzı
SZA	: Sivas İli Zara İlçesi Ağzı
ŞSV	: Şarkışla'nın Söz Varlığı
ŞYA	: Şarkışla ve Yöresi Ağızları
YSV	: Yıldızeli'nin Söz Varlığı

Kaynaklar

- Abik, A. D. (1999). “(İsim1+II/+IU) (İsim2++II/+IU)” Kuruluşundaki İkilemeler. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul.
- Abik, A. D. (1999). Derleme Sözlüğü'nde İkinci Kelimesinin Başında s-Bulunduran Tekrarlar. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *IX. Millî Türkoloji Kongresi*, İstanbul.
- Acar, E. (2013). Sinop Ağızlarında Arkaik Unsurlar Üzerine. *Sinop İli Değerleri Sempozyumu*, 200-206.

- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler Üzerine. C. II, *Türk Dili*, S.16-17, 189- 191/268-271.
- Ağakay, M. A. (1954). Türkçede Kelime Koşmaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, TDK Yayınları, 97-104.
- Akan Budak, D. (2012). Erzurum Ağzı Söz Varlığında Eski Türkçenin İzleri. *Turkish Studies*, 7/4, 629-646.
- Akar, A. (2001). Derleme Sözlüğü Verilerine Göre Uşak Ağızlarındaki Eski Türkçe Unsurlar. *21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu*, Cilt 1, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 71-78.
- Aktan, B. (2010). Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 1-12.
- Alkaya, E. (2008). Orta ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 3/3, 37-76.
- Alpay, G. (2019). Anadolu Ağızlarında Anorganik Ünsüz (M, B, P, N, R, T) Türemesi. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No: 312, 58-77.
- Altuğ, M. (2021). Türkiye Türkçesi Bölge Ağızlarındaki Atasözlerinde Arkaik Ögeler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 216-231.
- Ata, A. (1997). *Kıssasü'l-Enbiyâ II (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2000). Derleme Sözlüğünde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler. *Türkoloji Dergisi*, XIII/1, 67- 99.
- Ata, A. (2001). Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Bir Kelime: ağlak. *Türkoloji Dergisi*, IV/1, 21-27.
- Ata, A. (2007). Derleme Sözlüğünde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler. *Turcology in Turkey. Selected papers, Studia Uralo-Altaica* 47, (haz. N. Demir ve E. Yılmaz), Szeged, 11-39.
- Atay, A. (2002). Eski Türkçe ma / me Edatının Anadolu Ağızlarındaki Kalıntısı. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 610, 826-828.
- Atay, A. (2006). Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten II*, 7-28.
- Atmaca, E. (2019a). Kaygusuz Abdâl'ın Divanı'nda Eski Türkçe İzler. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7/16, 466-506.
- Atmaca, E. (2019b). Batı Akdeniz Yörüklerinin Ağzında Eski Türkçe Unsurlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/1, 149-171.

- Ayan, H. (1979). *Hürşîd-nâme (Hürşîd ü Ferahşâd)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2019). Sivas Ağzında Eski (Arkaik) Öğeler: Âşık Veysel ve Âşık Talibî Örneği. *Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu*. 4. Cilt, s. 61-86.
- Aydın, E. (1997). Orhun Yazıtlarında Hendiadyoinler. *Türk Dili*, 544, 417-421.
- Ayık Darıcı, T. (2013). *Şarkışla'nın Söz Varlığı*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Bahşi, B. (2022). Anadolu Ağızlarında Ünsüz Türemesi Tespitleri Üzerine Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2) 619-627.
- Başaran, U. (2019). Kültür Taşıyıcısı Olarak Sivas'ta Kullanılan Yöresel İkilemeler. *Her Yönüyle Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Sivas Uluslararası Sempozyumu*. (4. Cilt Dil ve Edebiyat), Sivas, 57-102.
- Bilgin, A. (2009). Yunus Emre'nin Şiirlerinde Betimlemeler. *1. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu*, Karaman: Yunus Emre'yi anlamaya doğru: [bildiriler kitabı], Karaman Valiliği, 151-166.
- Bulduk, T. B. (2019). Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Eski Türkçe Kelimeler. *Mavi Atlas*, 7/1, 52-67.
- Caferoğlu, A. (1994). *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Can, M. (2010). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Çağatay, S. (1978). *Uygurcada Hendiadyoinler*. Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara, 29-66.
- Çavdar, Y. (2018). Beylikler Dönemine Ait Bir Tebâreke Suresi Tefsirinde Eskicil (Arkaik) Sözcükler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/69, 209-224.
- Çimen, Ö. (2013). Çağa Çoluk Davar Doluk İkilemesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 8/9, 2035-2041.
- Çolak, G. (2015). *Türkçede Fosil Kelimeler*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- Değer, N. (2021). *Anadolu Ağzlarında Eskicil Söz Varlığı*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Demir, N. ve Şen, Ü. (2006). *Sivas İli ve Yöresi Ağzları (Etnik Yapı-Dil İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Gazi Kitabevi.
- Doğan, Ş. (2001). *Sivas Merkez İlçe ve Köyleri Ağzları (Giriş-İnceleme-Metinler)*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Durgut, H. (2004). Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler. *Türk Dil Kurumu V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ankara, 805-814.
- Eckmann, J. (1988). Türkçede d, t ve n Seslerinin Türemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1955*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11-23.
- Eckmann, J. (2004). Nehcü'l-ferâdis uştmahlarnıng açuq yolu (Cennetlerin açık yolu), Mahmüd bin 'Ali. (2014). (Tıpkıbasım ve Çeviri yazı: János Eckmann; Yayımlayanlar: Semih Tezcan - Hamza Zülfikar; Dizin-Sözlük: Aysu Ata), (Birleştirilmiş Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekşioğlu, S. (2015). Şeyhî Divanı'ndaki Arkaik Sözcükler. *The Journal of Academic Social Science*, 3/15, 378-387.
- Ercilasun, A. B. ve AKKOYUNLU, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. D. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine. *Bilig*, 33, 189-225.
- Ergin, M. (2006). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut kitabı I-II*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erol Arslan, H. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertekinöğlü, S. (2016). Doğu Anadolu Ağzlarındaki Bazı Sözcük ve Eklerde Eskicil İzler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, 189-203.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1934). Yunus Emrede Öztürkçe Kelimeler, *Türkiyat Mecmuası*, 4, 265-280.
- Gölpınarlı, A. (2011). *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağzları (İncelemeler, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. C. I, II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2015). Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının Tespitindeki Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32/3, 1-12.
- Gümüş, A. K. (2020). Câmî'ü'n-nezâ'ir ve Bazı Arkaik Kelimelerin Divan Şiirinde Kullanımı. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7/18, 219-231.
- Güneş, İ. (2018). Ahmed-İ Dâî Divanı'nda Eskicil Ögeler. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, 4/8, 129-143.
- Güven, Ö. (2022). *Sivas İli Zara İlçesi Ağızı*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Güven, Ö. (2022). Şemseddin Sivasî'nin Mevlid Adlı Eserinde Arkaik Unsurlar. *Türk Tarihi Araştırmaları I (Kültür, Dil, Tarih, Coğrafya, Eğitim)*. Ankara: 149-185.
- Güven, Ö. (2024). Sivas Ağızı ile İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Söylem Filoloji Dergisi*, 9/1, 480-500.
- Güvenç, L. (2009). Kayseri ve Yöresi Ağzlarında Arkaik Söz Varlığı. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)* içinde (s. 283-295). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkilemeler*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İçer, E. (2010). *Sivas İli Yıldızeli Ağızı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İhan, N. (2009). Türkiye Türkçesi ağzlarında ses türemesi ve ağız tasnifleri açısından değerlendirilmesi. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, M. (2017). Kelile ve Dimne'de Kullanılan Arkaik Kelimeler ve Bazı Çift Dilli Kullanımlar. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/14, 344- 356.
- İlhan, N. (2011). Yunus Emre'nin Eserlerinde Kullanılan Ancak Yazı Dilinde Unutulan Fiiller. *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (6-8 Mayıs 2010)*, Eskişehir, 451-475.

- İlhan, N. (2014). Garib-name’de Kullanılıp Günümüz Türkçesine Ulaşmayan Eski (Arkaik) Kelimelere Dair. *Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu* (1- 2 Kasım 2013), Kırşehir Valiliği Kültür Hizmeti Yayınları, No 38, Kırşehir, 187-216.
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İsi, H. (2018). Kelile ve Dimne’de Arkaik (Eskicil) Ögeler. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7/16, 56-89.
- Kara Kütükçü, N. (2018). Kitâb-ı Kânûnçe’de Geçen Organ Adları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, 175-190.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2014). Türkiye Türkçesi Ağızlarında {-1} Zarf-fiil Ekli İkilemeler, VIII, Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 30 Eylül-04 Ekim 2013, Bildiri Kitabı: Cilt-II. İstanbul,75-84.
- Kocasavaş, Y. (1997). Aynı Köke Dayalı Unsurları İsim ve Fiil Olan İkilemeler. *IX. Millî Türkoloji Kongresi*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 15-19 Eylül, İstanbul.
- Koç, A. (2010). Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 47-67.
- Korkmaz, Z. (2003). Türk Dilinin Eski Kültür Mirasının Anadolu Ağızlarındaki Devamı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 47(1999), 158-167.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kurtoğlu, O. (2016). Yozgatlı Nihânî’nin Hacı Bektaş-ı Velî Velâyetnâmesi’ndeki Eskicil Unsurlar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 80, 99-120.
- Küçük, S. (2013). Zâtî Dîvânı’nda Arkaik Unsurlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 117-130.
- Küçük, S. (2014). Şeyyad Hamza’nın Yusuf u Zeliha’sındaki Arkaik Unsurlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 52, 1- 25.
- Küçükballı, F. N. (2023). Alanya Yöresi Ağızlarında Kullanılan Deyimlerde Saklı Kalmış Kelimeler. *Karadeniz Araştırmaları*. XX/77, 259-277.
- Kürüm, M. (2022). Bayburt ve Yöresi Ağızlarındaki Bazı Arkaik Unsurlar. *Mavi Atlas*, 10/1, 280-290.
- Mangır, M. (2021). Türkiye Türkçesi Ağız Çalışmalarındaki ‘Ünsüz Türemesi’ Tespitleri Üzerine. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (27), 281-312.

- Mert, A. (2019). Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve ağızlarına uzanan söz varlığı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Ökruca, L. (2011). *Sivas İli Kangal İlçe Merkezi Sözlüğü*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ölmez, M. (1998). Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 8, 35-47.
- Ölmez, M. (2003). Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Mustafa Canpolat Armağanı, 135-142.
- Ölmez, Z. K. (1997). Kutadgu Bilig’de İkilemeler-1. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 19-40.
- Ölmez, Z. K. (1998). Kutadgu Bilig’de İkilemeler-2. *Bahsı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul, 235-260.
- Ölmez, Z. ve DEĞER, N. (2020). Çorum Ağızındaki Eskicil Söz Varlığından Örnekler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4/4, 851-871.
- Öz, A. (1997). Özbek Türkçesinde İkileme. *Türkoloji Dergisi*, C. XII. S.1 Ankara Üniv. D.T.C.F., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, 287-311.
- Özdemir, H. (2012a). Günümüze Göre Sehî Bey Dîvânı’ndaki Arkaik Unsurlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 15, 90-100.
- Özdemir, H. (2012b). Günümüze Göre Klâsik Türk Edebiyatındaki Eskicil Unsurlar: İbn-i Kemâl Örneği. *Turkish Studies*, 7/4, 2501-2509.
- Özgül, A. G. (2020). Ladik (Samsun) Ağızındaki Arkaik Unsurlar Üzerine. *Turkish Studies*, 15/2, 787-803.
- Özkan, B. (2010). Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar -Derlem Tabanlı Bir Uygulama-. *Çukurova Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi*, EF-2008-BAP-11 Numaralı Araştırma Projesi, Adana.
- Özkan, M. (2004). Deyimleşmiş İkilemeler. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: TDK Yayınları, 2289-2317.
- Öztürk, Z. (2014). *Sivas İli Gürün İlçesi Merkez Köyleri Ağız Sözlüğü*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Paçacıoğlu, B. (1987). *Sivas İlbeyli Ağız (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Sağır, M. (2002). Ses Olayları Bakımından Anadolu Ağızları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 20, 1-7.
- Sağol Yüksekaya, G. (2010). Alıntı Kelimelerde Son Türeme. *Turkish Studies*, 5/1, 90-105.
- Sarı, C. (2021). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kalıplaşmış Dil Birimleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Sev, G. (2004). Divanü Lûgat'it Türk'te İkilemeler. *Türk Dili*, 634, 497-510.
- Sivri, Ö. (2020). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Talu, F. N. (2003). *Süheyl ü Nev-Bahâr'da İkilemeler*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Tanyıldız, E. (2014). *Hafik İlçe Merkezinin Kelime Hazinesi*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Taş, İ. (2009). *Süheyl ü Nev-Bahâr'da Eskicil Ögeler*. Konya: Palet Yayınları.
- Taş, P. (2006). *Şarkışla ve Yöresi Ağızları*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Taşkıran, H. İ. (2021). *Sivas Akıncılar Ağzı Karşılaştırmalı ve Tanıklı Sözlüğü*. Sivas: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık (KDY).
- Tekin, T. (2022). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tietze, Andreas (2023), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, İkinci Cilt, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tok, T. (2018). Antalya ve Yöresi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Sözcükler. *Antalya Kitabı (Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya) -1* (içinde). Konya: Palet Yayınları, 922-932.
- Tokatlı, S. (1991). *Gemerek ve Yöresi Ağızları*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Toparlı, R. vd. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. (2003). Sivas Ağzında Kullanılan Eski Türkçe Kelimeler. *Cumhuriyet'in 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 597-613.

- Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V/2, 277-292.
- Tor, G. (2005). Mersin İli Ağızlarında Yaşayan Eskicil Ögelerden Seçmeler I. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 15, 19-59.
- Tuna, O. N. (1949). Türkçede Tekrarlar. *TDED III*, 429-447.
- Tuna, O. N. (1950). Türkçede Tekrarlar 2. *TDED IV*, 35-82.
- Tuna, O. N. (1986). Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi. *TDAY-Belleten 1982-1983*, 163-228.
- TÜRK DİL KURUMU. (2005). *Türkçe Sözlük*. 10. baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU. (2009). *Derleme Sözlüğü: Türkiye 'de Halk Ağızlarından I-VIII*. 3. baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU. (2009). *Tarama Sözlüğü 1-8*. 3. baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk, V. (2009). Türkülerde Eski (Arkaik) Sözcükler. *Turkish Studies*, 4/8, 83-88.
- Ulutaş, İ. (2007). Kırgız Türkçesinde İkilemeler. *Akademik Bakış*, 13, 1-15.
- Uygun, H. (2007). *Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması*. Pamukkale Üniversitesi, Denizli: Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Üşenmez, E. (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Vardar, B. (2007). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-DeutschTürkisch*. Göttingen: Universitätsverlag.
- Yastı, M. (2007). Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 51-87.
- Yelok, V. S. (1999). *Divriği Merkez İlçe Ağzı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yılmaz, K. (2021). *Yıldızeli'nin Söz Varlığı*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Yılmazkaya, E. (2017). Eskicil/Eskicilik Kavramları ve Çuvaşça Üzerine. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 55, 145-153.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları*. Ankara: TDK Yayınları.

YEL DEĞİRMENLERİNE KARŞI SAVAŞMAK: KARAMAN’DAKİ GELENEKSEL MESLEKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Meltem ÖKSÜZ**

Özet

Küresel çağın getirdiği yeni ticari ilişkilerle birlikte gündelik ihtiyaçların karşılanması noktasında bir zamanlar büyük görevler üstlenmiş geleneksel meslek zanaatkarının hayatı büyük ölçüde değişir. Sanayileşmenin el emeği dışında her ürünü makine yardımıyla üretmeye yönlendirmesi, söz konusu meslek icracılarının zamanın gerisinde kalmasına neden olur. Çağa uyum sağlamak için farklı bir tutum geliştirmek zorunda kalan bu kişiler, zaman zaman yeni yöntemler deneseler de kendi mesleki varlıklarının temel şartı olan geleneği de bir tarafa bırakamaz. Pierre Bourdieu, bu ayak uyduramamaya bağlı krizi kendi sosyoloji yaklaşımının merkezindeki *habitus* kavramına bağlı olarak yorumladığı *hysteresis* etkisiyle açıklar. Fransız sosyolog, vaka bağlamında bu kavramları imge hâlinde örneklemek için aynı zamanda *Don Quichotte etkisi* terimine başvurur. Bu incelemede daha önceki yıllarda saha araştırması yapmış olduğumuz Karaman il merkezindeki geleneksel meslek ustalarının çevrelerindeki değişime karşı yönelimleri, Bourdieu’nün *habitus hysteresis* kavramı çerçevesinde ele alınmış ve mesleğin sürdürülmesi için icracılar tarafından da dile getirilen çözüm önerileri “koruma” bağlamında tartışılmıştır.¹

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Meslekler, Koruma, Bourdieu, Habitus, Hysteresis, Don Quichotte Etkisi.

FIGHTING AGAINST WINDMILLS: A STUDY ON TRADITIONAL OCCUPATIONS IN KARAMAN

Abstract

With the new commercial relations brought about by the global era, the lives of traditional craftsmen, who have undertaken great tasks in meeting daily needs and whose shops were once overflowing, change drastically. The fact that industrialization leads to the production of every product other than manual labor with the help of machinery causes the performers of the profession in question to fall behind the times. These people, who have to develop a different attitude in order to adapt to the age, cannot leave aside the tradition, which is the basic condition of their professional existence, even though they try new methods from time to time. Pierre Bourdieu explains the crisis due to this inability to adapt with the effect of *hysteresis*, which he interprets in relation to the concept of *habitus* at the center of his sociological approach. The French sociologist also uses the term *Don Quichotte effect* to illustrate these concepts in the context of the case. In this study, the orientations of traditional craftsmen in Karaman province center, where we have conducted field research in previous years, against the change in their environment are discussed within the framework of Bourdieu’s concept of *habitus hysteresis* and the solution proposals expressed by the performers for the continuation of the profession are discussed in the context of “protection”.

* Bu çalışma, yazarın *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Taşıyıcıları: Karaman El Sanatı Ustaları Üzerine Bir İnceleme* başlıklı yüksek lisans tezinin başka çalışmalarla ve konunun güncel durumuyla genişletilmiş bir versiyonudur.

** Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü e-posta: simsekkmeltem@gmail.com ORCID: 0000-0001-6774-5793

Keywords: Traditional Occupations, Protection, Bourdieu, Habitus, Hysteresis, Don Quichotte Effect.

Giriş

Günümüzde çok sayıda geleneksel meslek, günlük ihtiyaçların karşılanmasına hizmet etme işlevini yitirip eski biçimleriyle yapıldıkları müddetçe de kârlı olmadığından kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Değişimin doğal sonucuysa çirak bulmanın zorlaşması, mesleği bırakma ve buna bağlı işletmelerin sayısındaki düşüştür. Bugün geleneksel zanaatkârın dükkânı, internet alışverişinin hâkimiyet kurduğu², yüzlerce reklam tabelası ile çevrili zincir mağazaların kenarındaki “nadirat alanı”dır. Artık ancak kent gezilerinin gözde fotoğraf mekânları arasında yer alabilen bu mekânlar, aslında değişen kentle uyumsuzluğun yarattığı nostaljik etki halesinin birer örneğidir.

Geleneksel mesleklerdeki³ söz konusu değişim ve yok oluş, Türkiye’nin pek çok şehri gibi Karaman için de geçerlidir. 2018-2019 yılları arasında yüksek lisans çalışmamız için Karaman Merkez ilçesindeki zanaatkârlar ile “gözlem” ve “sözlü mülakat” yöntemlerine dayalı olarak yürüttüğümüz saha araştırmasında, şehirde sıcak demircilik, kalaycılık, tenekecilik, yorgancılık, ayakkabıcılık, hatta çoğu Anadolu şehrinde bugün görülmeyen nalbantlık, bıçakçılık, saraçlık gibi el sanatlarının yanı sıra kündekâri, ahşap ney yapımı, ok ve yay yapımı gibi üstün beceri isteyip nadir görülen 15 geleneksel el sanatının varlığını tespit etmiş ve bunları yaşatan 28 ustayla görüşmeler gerçekleştirmiştik.⁴ O günlerde Karaman Çarşısı’nda Saraç Hasan Günaştı’nın, Ahşap Oyuncakçı Halit Dede’nin, aynı dükkânı paylaşan Kalaycı Yusuf Tuncer ve Yusuf Güder’in, Nalbant Yusuf Usta’nın, Bıçakçı Mahmut Kantar’ın, Demirci Numan Usta’nın, Hallaç Ali Usta’nın, yorgancıların ve ayakkabı yapımcıların dükkânları göze çarpmaktaydı. 2024 yılındaki güncel durumda ise sıcak demirciler, yorgancılar, hallaç, kündekâri ustası, saraç ve bıçakçının işlerini bir şekilde devam ettirmeye çalıştığı söylenebilirken şehirdeki tek nalbantın dükkânını kapattığı, ahşap oyuncak ve

² Ciro su çok hızlı artan e-ticaretin Türkiye geneli ticaret içinde payı %20 seviyelerini aşmıştır. Yakın gelecekte %25 seviyesine ulaşacağı da beklenmektedir. Haber için bkz. <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiyenin-e-ticaret-hacmi-22-trilyon-liraya-ulasacak-843547>. Daha detaylı istatistik veri için bkz. <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10094/detay> Erişim tarihi: 08.12.2023.

³ İsmail Öztürk (2005: 67), “geleneksel el sanatları” ve “geleneksel meslekler” gibi isimlendirmelerin atölyelerin fabrikalara dönüşmesi ve kentleşmenin etkisiyle kırsal kesimde yaşayan insan sayısındaki önemli düşüş nedeniyle 1930, 1940 ve 1960’lı yıllarda sürekli olarak değiştiğini belirtir. Ayrıca 1960’lı ve 1970’li yıllarda turizmin önem kazanmasıyla birlikte “turistik eşya”, “turistik hediyelik eşya” ve “turistik el sanatları” gibi kavramların yaygınlaşmaya başladığını vurgular.

⁴ Bu makalede kullanılan görüşme verileri 2020 yılı öncesine ait olduğu için zorunlu Etik Kurul iznine tabi değildir.

gündelik kullanım eşyası üreticisi Halit Dede⁵ ile şehrin iki kalay ustasından Yusuf Tuncer'in vefat ettiği⁶, pek çok el yapımı ayakkabı üreticisinin mesleği bırakmak zorunda kaldığı, ok/yay ve ahşap ney ustası Osman Gözel'in ise başka bir şehre taşındığı görülmektedir. Bu makalenin amacı, beş yıl gibi kısa bir sürede bile fark edilir kayıpların söz konusu olduğu Karaman kentindeki geleneksel meslekleri “koruma” yaklaşımıyla değerlendirmektir.

İncelemede Karaman kentinde sürdürülen geleneksel meslekler, öncelikle Pierre Bourdieu'nün “habitus”, “hysteresis” ve bunlara bir örnek oluşturan “Don Quichotte etkisi” kavramlarından yola çıkarak değerlendirilmiş, sonrasında söz konusu meslekleri yaşatma ve yeniden canlandırma noktasında çeşitli koruma önerileri dile getirilmiştir. Temelde şehirdeki zanaatkarların çağa ayak uyduramamadan kaynaklı yaşadıkları ticari ve toplumsal farklılaşmaya direnmek için gösterdikleri çabayı kültürel alana yönlendirmenin bir koruma modeli yaratıp yaratamayacağı tartışılmıştır. Makalenin birinci bölümünde Bourdieücü kavramlar açıklanmış ve bunlardan yola çıkarak Karaman geleneksel meslek ustalarının günümüzdeki değişim karşısında gösterdikleri uyumsuzluk ve uzlaşma yöntemleri çözümlenmiştir. İkinci bölümde ise mevcut durumdan “koruma” bağlamında yeni bir değin hangi koşullar altında üretilebileceği ortaya konmuştur.

1. Ticari Değişime Uyumsuzluk: “Habitus”, “Hysteresis” ve “Don Quichotte Etkisi”

Pierre Bourdieu (2015: 254), habitusu hem “nesnel olarak sınıflandırılabilir pratiklerin üretici ilkesi” hem de bu “pratiklerin sınıflama sistemi” olarak tanımlar. Ona göre temsil edilen toplumsal dünya yani “yaşam tarzları uzamı”, habitusu belirleyen iki temel nokta arasındaki ilişkide oluşur: Sınıflandırılabilir pratikler ve yapıtlar üretme kabiliyeti ile bu pratik ve ürünleri ayırt edip değerlendirme kabiliyeti yani beğeni. Bu tanımdan hareketle habitusun toplumsal yaşamda düzenli ve tekrarlanan davranış kalıpları ürettiği ve söz konusu kalıpların gündelik hayatın çeşitli özerk alanları ve kültürel sınırlarında gözlemlenebileceği söylenebilir. Başka bir ifadeyle habitus, bireylerin toplumsal koşullarla uyum içinde davranış geliştirme (pratik ve beğeni) biçimlerini yansıtan önceden belirlenmiş ama aynı zamanda belirleyici kalıplar şeklinde değerlendirilebilir.

Pierre Bourdieu'nün estetik beğeni izahındaki kilit noktaları açıklamaya çalışan Ian Woodward (2016: 169) da özetleyici bir yaklaşımla habitusu, “beğenilerin geliştirilmesini ve hayata geçirilmesini sağlayan mekanizma” ve ayrıca “insanların nesnel ve insanlar ile ilişkilerinde kullandıkları usuller” kısacası

⁵ Karaman'da 76 yıldır marangozluk yapan Halit dede, 2024 yılı Haziran ayında, 89 yaşında hayatını kaybetmiştir. Haberin kaynağı için bkz. <https://www.karamandauyanis.com/marangoz-halit-dede-vefat-etti/77378/>. Erişim tarihi: 15.06.2024.

⁶ Aslen Güneyyurtlu olup Karaman'da ikamet eden, şehrin sevilen esnaflarından Kalaycı Yusuf Tuncer Usta, 2021 yılında 61 yaşında iken vefat etmiştir. Haberin kaynağı için bkz. <https://www.karamangundem.com/kalayci-yusuf-tuncer-vefat-etti>. Erişim tarihi: 16.12.2023.

“toplumsal dünyada nesnelere ve insanlarla ilişkilerinde bireyleri yönlendiren pratik birtakım temayüller” olarak açıklar ve habitusu hem “yapılandırılmış” hem de “yapılandırıcı” bir sistem olarak aktarır.

İncelememiz bağlamında kavrama yaklaşıldığında, diğer tüm mesleklerde olduğu gibi Karaman’da yaşayan geleneksel zanaatkarların da kültür yoluyla kendilerine aktarılan birtakım “habitus”larının mevcut olduğu söylenebilir. Kendilerine ustalıkla ilişkisiyle kazandırılan davranış biçimleri ve öğretiler, yüzlerce yıldır sürdürülen geleneksel yöntemlere dayalıdır. Ustaların mesleki birikimlerine dayalı alışkanlıkları, üretim stilleri, dükkânı açma biçimleri, çalışma saatleri gibi mesleki kimliği belirleyen pek çok şey bu açıdan değerlendirilebilir. Bununla birlikte habitus her ne kadar süreklilik arz eden bir bileşke olsa da bir usta yalnızca bu kültürel birikimiyle varlık göstermez, işin doğası her bir zanaatkarı ayrı ayrı kurtararak kendi sınırlarını zorlamaya iter.

Pierre Bourdieu (2015: 170), bu noktada eyleyicilerin yalnızca habitus kavramıyla değil ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye gibi farklı birikimlerle de varlıklarını sürdürdüklerini ifade eder. Ona göre sermaye, değişebilen her türden birikim anlamına gelir ve köken sermaye ile ulaşılan sermaye hatta köken konum ile toplumsal uzamdaki güncel konum arasındaki ilişki son derece değişken olabilir Karaman’daki geleneksel meslek icracılarının da köken sermayeleri ile ulaştıkları sermaye arasında önemli değişimler yaşandığı söylenebilir. Bir zamanlar yüksek ekonomik getiriye sahip bu mesleklerin günümüzde yok olma noktasına gelmesi, maddi kayıplarla birlikte kültürel donanımın işlevini yitirmesine ve sosyal sermaye ağlarının etkisizleşmesine bağlanabilir.

Karaman’daki zanaatkarların mesleğe başlangıçlarındaki çalışma şartlarına bakıldığında hemen hepsinin dükkânlarının müşteriyle dolup taşıdığı ve uzun saatler mesailerine devam etmelerine rağmen mevcut işleri yetiştiremedikleri görülmektedir. Özellikle ustaların pek çoğunun 1945-1960 yılları arasında dünyaya geldiği göz önüne alındığında bundan 40-50 sene evvelinde şehirdeki demircilerin, kalaycılarının, ayakkabıcıların dükkânlarında ve bunların civarında toplandığı Semerciler Sokağı’nda büyük bir hareketlilik söz konusudur. Süreç bu şekilde ilerlediği müddetçe doğal akışta bir bozulma gözlemlenmemektedir. Pierre Bourdieu’ye (2015: 170) göre habitusun doğurduğu pratikler doğal seyirlerinde sürdürülebildikleri takdirde fark edilmez, varlıkları yalnızca uyumsuzluk sergilediklerinde anlaşılabilir. Bu bağlamda bir saracın topluma pratik fayda sağlamanın yanında kültürün de üreticisi olduğu ancak meslek kaybolmaya başladığı anda fark edilmeye başlanır. Belirli işlevlerini kaybetmiş mesleklerin yok olacağı ve geleneksel değerlerin elden gitmekte olduğu genel endişesi de zanaatkarların habitusunun günümüz şartları ile bağdaşmayıp belirginleşmesinden kaynaklanır.

Pierre Bourdieu’nün ortaya koyduğu ve zanaatkarlar hakkındaki birtakım görüşleri temellendirmeye yarayacak diğer bir kavram ise “hysteresis”tir. Pierre Bourdieu’ye (2015: 169-170) göre kişiler yaşamlarında habitusun kurucu

yatkınlığında varlıklarını sürdürür ve bu, habitusun “hysteresis” yani bir nevi uyuşturma, atalet etkisidir. Edinilen niteliklerin kazanılma ve kullanılma koşulları arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmadıkça bireyler yaşamlarını bu doğrultuda sürdürmeye devam ederler ve mevcut durumla bir aykırılışma gözlemlenmez. Habitusun ürettiği pratikler ancak mevcut durumla uyumsuzluk gösterdiklerinde belirginleşebilir ve bu durum araştırmacıya göre Don Kişot’un davranış biçiminden yola çıkarak “Don Quichotte etkisi” şeklinde adlandırılıp çözümlenebilir. Fransız düşünürün söz konusu roman kahramanını teorisine örnek göstermesi ise şu şekilde açıklanabilir: Dünyadaki değişimler karşısında bazı bireyler, kendilerini zamanın dışında kalmış hissederek değişen şartlara uyum sağlamakta güçlük çeker. Bu kişiler, geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmaya çalışırken davranışları genellikle çevrelerindeki yeni gerçeklikle uyumsuz bir hâl alır. Don Kişot örneğinden hareketle genellikle yaşça büyük bireylerden oluştuğu söylenebilecek bu grup, geçmişi idealize ederek mevcut koşullara karşı nostaljik bir direniş sergiler.⁷

Karaman’daki geleneksel meslek ustaları, yaşadıkları çağın ihtiyaç ve isteklerine uyumsuzluk göstermeleri bakımından “Don Quichotte etkisi” çerçevesinde ele alınabilir. Nitekim bu zanaatkarların eski yoğun iş günlerindeki mesleki habituslarını sürdürmeleri mümkün değildir. Günümüz teknolojik koşullarının eskiye nazaran büyük ölçüde değişimi ve seri üretim imkânları, geleneksel yöntemlerle çalışan kişilerde küresel çağa bir geç kalmışlık hissi yaratır. Bugünün teknik imkânlarıyla yarışamayan ustalar, âdeta Don Kişot gibi yaşadığı çağın gerçeklerini kabullenip kökten bir dönüşüm geçirmek yerine bunları mümkün mertebe yok sayarak kendilerine uzlaşımına dayalı bir kaçış dünyası yaratır.

Devamlı surette şövalye hikâyeleri okumaktan aklı karışan yaşlı aristokrat kahraman Don Kişot, şövalyelik dönemi kapanmasına rağmen kendini bir şövalye addederek kötülere ve haksızlıklara karşı savaşmak için evinden ayrılır. Atı Rocinante ile dörtnala koşturarak kendi zihninde bir dev gibi gördüğü yel değirmenlerine karşı savaşır. Geleneksel meslekleri icra eden son temsilci de küresel çağa karşı Don Kişotvari bir mücadele verir. Dükkânını her gün açmaya devam ederek kendini mesleğini yoğun olarak icra ettiği günlerin atmosferinden ayırmamakta ısrar eder. Zaman zaman her şeyi bırakıp gitmeyi düşünse de geçmişle etkileşim kurmaktan vazgeçmeyerek alıştığı mekânı terk edemez. Zamanı geri almaya çalışır lâkin Don Kişot’un her seferinde insanlara haksızlık yaptığına inandığı egemen güçlerle savaşında yenik düşmesi gibi zamana karşı mağlup gelir. Makine yapımı ürünler ve temelde küresel çağ ile Don Kişot’un yel değirmenleriyle çarpışması gibi savaşır.

⁷ Hysteresis, eserin Türkçe çevirmenlerinin dipnotuna göre aslında nedeni ortadan kalktıktan sonra da devam eden etki ve atalet biçimlerini işaret eden bir fizik terimidir. Bourdieu, terimi gecikmeden doğan fark (décalage) ortaya çıktığında daha belirgin hâle gelen habitusları nitelemek için kullanmış ve bunları “habitus hysteresis” şeklinde yeni bir kavramla karşılayarak konuya örnek olarak ünlü roman kahramanı Don Kişot’u göstermiştir (Bourdieu, 2015: 170).

Atın yerini motorlu taşıtların almasının üstünden yıllar geçmiştir ancak Saraç Hasan Usta ve Nalbant Yusuf Usta hayvanlara yönelik eşyalar üretmeye devam eder. Halkın büyük kesiminin spor ayakkabı giydiği bir devirde el yapımı ayakkabı üreticisi Mustafa Öcal, takım elbisenin altına kundura giyecek gençlere ayakkabı imal etmeyi sürdürür. Çin malı ucuz enstrümanlara karşı el yapımı bağlamalar yapan Mahmut Emir ise müzikten anlayan kişilerin takdiriyle çok sevdiği sazların üretimine devam etme imkânı bulur. Bir zamanların sık kullanılan kap kacağı bakır gözden düşüp yerine plastik, teflon, alüminyum geleli çok olmuştur ancak kalaycılıkla uğraşan Yusuf Tuncer ve Yusuf Güder, Yusuf Tuncer Usta rahmetli olana dek evlerde kalan bakır eşyaları kalaylamaya devam ederek yıllarca geçimini sağlamaya çalışmıştır. Piyasaya çoktan Çin malı plastik oyuncaklar hâkim olsa da Halit Dede çocuklar için ahşaptan topaçlar, beşikler, yürüme araçları; mutfaklar için çeşitli ağaçlardan sağlıklı kaşıklar, kepçeler yontmaya yaşamı boyunca devam etmiştir. Kimi ustalar ise olumsuz gidişatın farkına ederek bir çözüm yolu da bulamadıkları için her şeyden elini eteğini çekerek dükkânlarını kapatmıştır. Nitekim Karaman ilinde yüzlerce yıl sürdürülen keçecilik, debbağlık, bakırcılık (kazancılık vb.), tahta oymacılığı, tabakçılık, kirişçilik, abacılık, at arabası imalatçılığı, dokumacılık (çarpana dokumacılığı vb.), cüllâhlık (çul dokumacılığı), penbecilik (pamuk dokuma), külahçılık, takkecilik, nalıncılık, yemenicilik, mozaikçilik, nakkaşlık, şapkacılık, hasırcılık, sepetçilik olmak üzere pek çok geleneksel el sanatı bugün için yok olup gitmiştir (Uca ve Ülker, 2016: 7-10). Bu çalışmanın konu aldığı zanaatkârlar işlerini bırakmamıştır ancak pek çoğu (saraç, nalbant, kalaycı vs.) varlığını sürdürmek için ne teknolojik imkânlarla barışabilmiş ne de alternatif yollar aramayı denemiştir. Kendilerini âdeta akan bir suya teslim edip “doğal koşullar” sayesinde varlıklarını sürdürmektedirler. Karaman’daki yorgancılar bu bağlamda akla gelen ilk örnektir çünkü onlar yorganın sert geçen kışlarda hâlâ kullanılması nedeniyle zamana galip gelebilmişlerdir. Yüzlerce yıl önceki mesleki bilgilerini devam ettirmekte ve güncel bir teknolojik alet kullanmaya ihtiyaç duymamaktadırlar.

Bunun yanında dünya genelinde olduğu gibi Karaman’da da çağa uymak adına üretim tekniğinde/habitusunda birtakım değişimlere gitmiş ustalar da mevcuttur. Onlar ne tam bir Don Kişot (üretim tekniğinde hiçbir değişikliğe gitmeyen zanaatkârlar) ne de seri üretime geçmiş bir makinedir. Bu gruptaki ustalar, yaş ve alışkanlıkları dolayısıyla pazarlamada kullanabilecekleri teknolojik imkânlarla mesafeli dursalar da genellikle çocuklarının teşvikiyle teknolojiyle bir noktada barışma gereği hissetmişlerdir. Örneğin Karaman ve başka şehirlerdeki pek çok caminin kapı, pencere, minber gibi detaylarının zanaatkârı künde-kâr Ahmet Usta (KK1), mesleğe ilk başladığı günlerdeki gibi her bir deseni elleriyle tek tek çizmeden hazır şemalar kullanabildiğini belirtmiş ve bunları eliyle tek tek çatmadan çok kısa sürede CNC (bilgisayar sayımlı yönetim) tezgâhıyla tamamladığını iletmiştir. Başka bir örnek olarak şehirdeki bağlama yapım ustası Mahmut Emir (KK2) de enstrüman üretiminin bazı aşamalarında CNC makinesinden destek alarak işlerini biraz olsun kolaylaştırmaya çalıştığını ifade etmiştir. Benzer şekilde demirci Erkuş Kardeşler (KK3, KK4) de işlerinde artık

sadece çekiç kullanmak yerine demiri dövmeğe yarayan pres makinesinden yararlandıklarını söylemişlerdir (Öksüz, 2019: 80-86).

Erkuş Kardeşler (KK3, KK4), teknolojik imkânları kullanmanın yanı sıra daha iyi kazanç sağlayabilmek için el emeği üretimlerin dışında dükkânlarında fabrikasyon ürünlere de yer vererek başka alternatif çözümler üretmek durumunda kaldıklarını da ifade etmiştir. Görüşmelerde halkın ucuz olanı tercih etmesi nedeniyle kendi dövme demir üretimleri yanında bu tarz ürünleri de pazarladıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte müşterilerine kendi ürettikleri ürünlerin nesillerce kullanılabilceğini, endüstriyel ürünlerin ise bir vuruşta kırılabilceğini söylemeden geçmemektedirler. Bu şartlarda ocaklarını her gün değil de haftada yalnızca bir veya iki gün yakarak seri üretimin baskısına direnmeye çalışmaktadırlar. Konunun başka bir örneği olarak Tenekeci Ahmet Usta (KK5) da geçmişteki gibi artık tenekeden kap kakak, soba gibi ürünler üretmediğini, geçinmek için bir alternatif olarak her türlü oluk-boru, muhtelif sac işleriyle sürecin üstesinden gelmeye çalıştığını belirtmiştir. Bununla birlikte geleneği de bir kenara bırakamayıp özel sipariş verenler için hâlâ tenekeden koniler, süzekler, idare lambaları, litre gibi bir dönemin çok revaçta olan eşyalarını imal etmeye devam etmektedir. Tenekecinin iş alanını değiştirmesi ve demircilerin yakında tamamen hazır ürün satışına yönelme olasılığı bulunduğu için bunların “geleneksel” olma özelliklerini bir anlamda yitirdiklerini söyleyebiliriz. Artık teknolojiyi de belirli bir ölçüde kullanmalarına rağmen yine de yetiştirecek çırak bulamamaları ve şehirdeki mevcut temsilcilerden sonra mesleği icra edecek kimse olmaması bakımından sıradaki başlık altında “koruma” bağlamında önerilecek destek modelleri bu meslek grupları için de geçerli olacaktır.

İster teknolojiden yararlansın ister yeniliklere mesafeli dursun her iki gruptaki zanaatkarların ortak özelliği de Karaman’da mesleğin son temsilcisi olarak kalmaları ve yel değirmenlerine karşı tek başlarına savaştıklarıdır. Hiçbirinin arkadan gelen bir çırağı yoktur ve sadece biyolojik anlamda değil toplumsal olarak da yaşlandıklarını kabul edip bir kenara çekilmek üzeredirler. Öyle ki 2018-2019 yılları arasında yürüttüğümüz saha araştırmasında, Karaman’da sürdürülen birçok geleneksel mesleği (ahşap mutfak ve gereçleri, baston ve oyuncak yapımı, saraçlık, kündekârlık, müzik aletleri yapımı, ok ve yay yapımı, ahşap ney yapımı, yastıkçılık, hallaçlık, bıçakçılık, kalaycılık (1 dükkân, 2 usta), nalbantlık, tenekecilik) yalnızca bir temsilcinin devam ettirdiği saptanmıştır. Bu ustalar da o günlerdeki görüşmelerde bile çok yakın zamanda emekliye ayrılacaklarını ve arkalarından gelen bir çırakları olmadığını sözlü olarak ifade etmişlerdir. Şehir genelinde her biriyle görüşme imkânı bulamasak da sayıca burada belirtilenden çok daha fazla olmadığını gözlemlediğimiz yorgancılık (6 kişi), demircilik (4 kişi), ayakkabıcılık (3 kişi) ve sıcak demircilik (5 kişi) mesleklerindeki temsilcilerin diğerlerinden nispeten fazla olmasının nedeni ise sınırlı da olsa üretimlerine şehir bazında talebin olmasıdır. Fakat belirtmeli ki bu mesleklerin sürdürülmesinde bile çok büyük zorluklar görülmektedir. Kunduracılıkta ham deri fiyatlarının artması ve saya ücretleri, yorgancılıkta koza

pamuğunun temin edilmesindeki güçlükler, demircilikte kömürün çok uzaktan gelmesi ve pahalı oluşu gibi nedenler zaten geliri düşük el sanatlarının icrasını daha da güçleştirmektedir (Öksüz, 2019: 145-151).

2. Ustaların Görüşleri Işığında Karaman'daki Geleneksel Meslekleri “Koruma” Önerileri

Halk bilimi açısından koruma, kelimenin ilk anlamıyla akla gelebilecek durağan bir tutum değil ancak yaşatarak ve değişime uyum sağlama yoluyla ortaya konan bir girişimdir. Nitekim Öcal Oğuz (2013: 10) başlangıçta halk bilimcilerin kültürel mirası derleme, yayımlama, arşivleme ve müzeleme yoluyla koruma çabası içinde olduğunu belirttikten sonra bu yöntemlerin zamanla yetersiz kaldığını ifade ederek 19. yüzyıldan itibaren “yaşatmak için saklamak” amacıyla toplanan kültürel ürünlerin, 20. yüzyılın ortalarında “yaşatmak için yaymak” düşüncesiyle daha aktif bir şekilde uygulamaya konduğunu kaydeder. Ayrıca Öcal Oğuz’a (2021: 11) göre 20. yüzyılın ortalarında şekillenen bu yaklaşım, halk biliminin sadece belgeleme ve arşivleme ile sınırlı kalmayıp “yaşatma, yayma ve yeniden canlandırma” gibi toplumsal katılım ve uygulamaya dayalı geliştirilmiş bir anlayışı benimsediğini de gösterir.

Karaman’da geleneksel mesleklerin korunması konusundan söz ederken öncelikle mevcut engellerin örneklenerek gündeme getirilmesi gerekmektedir. Belirtilmeli ki şehirde geçmişten günümüze pek çok geleneksel meslek tarihe karışmıştır. Bunlara bir örnek olarak şapkacılık mesleği gösterebilir. Mesleğin kentteki son temsilcisi sayılabilecek, elli iki yıldır mesleğin icracısı Şapkacı Harun Usta (KK 6), sanatına çok fazla güvenip bu yolda Kafkasya’dan gelen ustası İmameddin Bayşen’le birlikte orijinal tasarıma sahip pek çok şapka üretmesine rağmen yakın bir dönemde toplumsal olarak yaşlandığını kabul etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Seri üretim şapkaların piyasaya hâkimiyetinden sonra el üretimi bir şapkanın yüksek maliyeti ve her şeyden öte yapımına verilen emek ile düşük satış fiyatı arasındaki dengesizliği gördüğünü belirten Harun Işık (KK6) 2018 yılının ocak ayında emekliye ayrılmayı seçmiştir. Benzer biçimde Bıçakçı Mahmut Kantar (KK7) da yirmi yıl boyunca kendi dövüp suyunu verdiği bıçakları satmaya çalışarak fabrikasyon olanlarla mücadele etmeyi denedikten sonra yarışı kaybettiğini kabullenmek durumunda kaldığını iletmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak söylenebilir ki geleneksel meslek icracılarının karşılaştıkları temel problemlerin kökeni, ekonomik sıkıntılara ve geçmişteki yüksek itibarın azalmasına dayanmaktadır. Görüştüğümüz zanaatkârların büyük kısmının aylık geliri geçinmek için yetersizdir. Emekli olmayan bir usta, dükkân çalıştırmanın bedeli olarak kira, sigorta gibi düzenli aylık ödemeler nedeniyle geçimini sağlamakta büyük zorluk çekmektedir. Tüm bunlar nedeniyle sigortalı işçi çalıştırmanın imkânsız olduğu bu meslekler, gençler tarafından da cazip bulunmamaktadır. Ailelerin çocuklarını yetişmeleri için öncelikle bir mesleğe çirak vermesi gibi uygulamalar neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Bu durum yalnızca ekonomik değil aynı zamanda toplumsal ve eğitim sisteminden kaynaklı

bazı hususlarla da ilişkilidir. Ülkemizde meslek liselerinin etkinliğini yitirmiş olması ve bu okulların geleneksel zanaatkârlarla ilişkilendirilmeyişi, mesleki eğitimin altyapısını zayıflatmıştır. Ayrıca görüştüğümüz pek çok zanaatkârın dile getirdiği gibi gençlerin mesleklere karşı ön bilgilerinin şekillenmesinde modern yaşam alışkanlıkları ve rahata alışma gibi faktörler de etkili olmaktadır. Aileler de modern sistemin oluşturduğu algı nedeniyle çocuklarını daha çok kamu sektörü ya da büyük özel sektör işletmelerine yönlendirmektedir. Dolayısıyla önerilecek herhangi bir “koruma” modelinin ekonomik ölçütlerin yanı sıra eğitim ve toplumsal algı gibi faktörleri de kapsamı en önemli gerekliliklerden biridir.

Ekonomik sorunlar açısından bakıldığında mesleklerin varlığını sürdürebilmesi için kira ve sigorta ödemeleri noktasında geleneksel el sanatı ustalarına destek verilmesi önem arz etmektedir. 31 Mayıs 2012 tarihinde, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun 9’uncu maddesinin 1’inci fıkrasına, 6322 sayılı Kanun’la eklenen 8’inci bent uyarınca geleneksel, kültürel, sanatsal değeri olduğu ve kaybolmaya yüz tuttuğu belirtilen meslek kollarında faaliyette bulunanlara ilişkin düzenlemelere gidilmesi konu hakkında önemli bir gelişmedir. Bu değişiklik uyarınca 27 Temmuz 2012 tarih ve 28366 sayılı *Resmî Gazete*’de yayınlanan 283 no’lu Gelir Vergisi Genel Tebliği ile “El dokuma işleri, bakır işlemciliği, çini ve çömlek yapımı, sedef kakma ve ahşap oyma işleri, kaşıkçılık, bastonculuk, semercilik, yazmacılık, yorgancılık, keçecilik, lüle ve oltu taşı işçiliği, çarıkçılık, yemenicilik, oyacılık ve bunlar gibi meslek kollarında faaliyette bulunanlar” vergi muafiyeti kapsamına alınmıştır.⁸ Kanunun amacı, ustaların vergi yükümlülüğünü ortadan kaldırarak kaybolma tehlikesi bulunan el sanatlarını uzun süre yaşatabilmektir. Nitekim bu yasal düzenlemenin ticaret hayatına olumlu katkısı olmuş, görüştüğümüz ustalar vergi muafiyetinin kendilerini biraz olsun rahatlattığını dile getirmiştir (Öksüz, 2019: 146-147).

Vergi kolaylığının yanı sıra mevcut sıkıntıları hafifletecek diğer destekler de göz önünde bulundurulmalıdır çünkü ustaların geçim ve gelecek kaygıları giderilmeden bu mesleklerin sürdürülebilirliği mümkün görünmemektedir. İldeki geleneksel zanaatkârların coğrafya, tarih ve insanın bir araya gelerek oluşturduğu birikimlerini gelecek kuşaklara aktarabilmesi için ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesi, bu alanda bir dönüşümün sağlanması elzemdir. Etkili çözüm ise ustaların ticari kaygılarla yalnızca günlük satış odaklı bir alanda faaliyet göstermelerinin ötesine geçerek kültür, estetik ve kaliteyi temel alan bir yapıya yönlendirilmesiyle mümkündür. Makine üretimiyle rekabetin neredeyse olanaksız hâle geldiği günümüzde kültürel, turistik ve tarihî değerleri ön plana çıkararak üretim biçimlerine geçiş sağlanmalıdır (Öksüz, 2019: 148).

Nitekim görüşmeler sırasında mesleklerini “yeniden canlandırma” noktasında çözüm önerileri sorulan zanaatkârlardan bazıları, yaptıkları işin önemini farkında olduklarını ve kültüre hizmet edecek eserler üretmek istediklerini dile getirmiştir.

⁸ Yönetmeliğin tamamı için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120727-14.htm>

Kalaycı Yusuf Tuncer'in (KK8) Karaman'da geleneksel meslek ustalarının bir arada çalışabilecekleri bir çarşı veya han oluşturulması, buradan gelip geçenlerin zanaatkârların çalışmalarını izleyerek kültürel ve turistik bir deneyim kazanmalarına yönelik önerisi, bu kapsamda dikkate değer bir koruma fikri olarak değerlendirilebilir. Örneğin bir demirci ustasının örsünde dövdüğü kor hâlindeki yatağana su verme anı ve bundan sonraki aşamada balyoz çekiç ritmini dinlemek insanlara farklı ve öğretici bir kültürel tecrübe sunabilir. Yalnız bu noktada gelir kaynakları yalnızca sergileme ve deneyim ücretiyle sınırlı kalmamalı, zanaatkârların ürettikleri ürünlerin kültür turizmi kapsamında pazarlanmasıyla oluşumun desteklenmesi gerektiği söylenmelidir. Bu doğrultuda ustalara üretim süreçleri ile ürün satışını dengeleyebilecek bir organizasyon modeli sunulması elzemdir. Yusuf Usta'nın (KK8) önerisi, mekânın zanaatkârlara eserlerini hem sergileyip hem de satışını yapabilecekleri imkânlarla donatılması durumunda pek çok ihtiyaca cevap verebilir. Karaman'da geleneksel meslek ustalarının bir arada üretim yapabilecekleri, ürünlerini halk ve turistlerle buluşturabileceği bu tarz bir ortam yaratımı, söz konusu zanaatların kültürel ve ekonomik sürdürülebilirliği açısından etkili bir çözüm sağlayabilir.

Geleneksel ustaların teknik, model ve moda alanlarında alım garantileriyle yönlendirilmesi de meslek sahiplerinin ekonomik şartlarını iyileştiren bir öneri olarak dile getirilebilir. Bu noktada devlet desteğine ve yetkililerin yardımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte kamu kuruluşlarının yanı sıra özel kuruluşlar da bu konuda sorumluluk alabilir. Saha araştırmamızdaki gözlemlerimizden yola çıkarak örneğin bir demirci ustası, sıradan bir çapa dövmenin yanında bütün tatil yörelerinde ve konaklarda kapıları süsleyen, Osmanlı başkentinde 500 yıl önce kullanılmış kapı tokmaklarını ve farklı ferforje (dövme demir) modellerini estetik biçimlerde imal edebilmektedir. Bunlar ekonomik kazanç sağlama noktasında el hünerine sahip olmayan bir kimsenin ortaya koyamayacağı önemli becerilerdir (Öksüz, 2019: 148).

Bir başka çözüm yolu ise geleneksel el sanatları ustalarının bir eğitmen ya da atölye yürütücüsü olarak kullanılması olarak sıralanabilir. Ustalar belirli kısa hazırlık aşamalarıyla kültürel alana yerleştirilerek gerek mesleğe ilgi duyanlara ama daha önemlisi günümüz hobi kültürü ve turizm ihtiyacına cevap verebilecek donanıma sahiptir. Nitekim Karaman'da bir zanaatkâr tarafından olmasa da bir akademisyenin yürütücülüğünde bunun hayata geçirilmiş somut örneği de mevcuttur. Taşkale beldesinde, 2017 yılında halı dokumacılığını ve diğer el sanatlarını canlandırmak adına örnek teşkil edebilecek çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu tarihte Karaman'ın ünlü Taşkale halılarının üretiminin sadece evlerde ve ne yazık ki kişisel ilişkilerle ulaşılabilecek sınırlılıkla gerçekleştiği görülmüş, geçmişte yörenin önemli gelir ve geçim kaynağı durumundaki halıların ihracatında büyük bir gerileme yaşandığı, halı dokuyarak geçimi sağlayan kadınların fabrikalarda ve özellikle Çin'de üretilen ürünler nedeniyle sıkıntılı

günler yaşadığı saptanmıştır.⁹ Bu nedenle Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü ve Anadolu Sigorta Anonim Şirketi iş birliğiyle, Yaygın Kültür Eğitim Faaliyetleri ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü koordinasyonunda, İl Milli Eğitim Müdürlüğü Karaman Halk Eğitim ASO Müdürlüğü ile Taşkaleliler Kültür ve Dayanışma Derneği'nin destekleri ile 2017 yılında Taşkale'de "Bir Usta Bin Usta Projesi" isimli proje hayata geçirilmiştir. Taşkale İbrala Kültür Evi'nde 06 Kasım 2017 tarihinde 488 saat olmak üzere bir halı dokuma kursu açılmış ve kursun eğitmenliği akademisyen Derya Konuk tarafından yürütülmüştür. Dört yüz seksen sekiz saat olarak açılan Taşkale Halı Dokuma Kursu'nun sonucunda 20 adet çeşitli ebatlarda halı üretimi gerçekleştirilmiş ve kursu başarıyla bitiren 12 kişiye eğitimin sonunda sertifika verilerek bu kişiler, Türk süsleme sanatlarını ve geleneksel el sanatlarımızı tanıtmak ve yaşatmak, aslına uygun olarak öğretip yeni elemanlar ve ustalar yetiştirerek gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak için gerekli donanıma kavuşturulmuşlardır.¹⁰ Bu örnekten de görüldüğü gibi kültürel alana geçirilen tek bir usta, verdiği eğitimlerle bin usta yaratabilir.

Sonuç

Dünya genelinde ve diğer şehirlerde olduğu gibi Karaman'da da "koruma" adına çaba gösterilmeyen pek çok geleneksel meslek yok olmaya yüz tutmaktadır. Söz konusu iş grupları ya toplumsal olarak yaşlandıklarını kabul etmek zorunda kalmakta ya da zamanın koşullarına göre kendisini güncelleyerek "geleneksel" niteliğini bir ölçüde kaybetmektedir. Bu çalışmada geçmişteki mesleki itibarı ve etkinliğini kaybeden Karaman'daki zanaatkârların maddi kaygılardan sıyrılarak kültürel kimlikleriyle güçlü şekilde var olabilmeleri için çeşitli çözüm yollarına ihtiyaç duyduğu aktarılmıştır.

İncelemede Karaman'da faaliyet gösteren pek çok geleneksel meslek zanaatkâr, üretim alışkanlıklarının çağın koşullarıyla uyumsuzluğu nedeniyle Pierre Bourdieu'nün *habitus*, *habitus hysteresis* ve *Don Quichotte etkisi* kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Küresel dünyanın getirdiği zorluklar karşısında varlık mücadelesi veren bu kişilerin belirli ekonomik desteklerle ve meslek sevgilerinin ancak kültürel alana yönlendirilmesiyle mevcut sorunların aşılabileceği öne sürülmüş ve bu yaklaşımın mesleklerin korunmasına ve sürdürülmesine olumlu bir katkı sağlayabileceği vurgulanmıştır. İncelemenin ikinci başlığındaki öneriler 2019 yılında yaptığımız yüksek lisans çalışması esnasında geliştirilmiş olsa da girişte aktardığımız üzere beş yılda bile şehirde bazı geleneksel mesleklerin temsilcisinin kalmaması, bugün "koruma"nın daha da geçerli ve acil hâle geldiğini göstermektedir.

⁹ Haberin kaynağı için bkz. <https://www.haberler.com/el-dokumasi-halicilik-fabrika-urunlerine-yenik-5712046-haberi/> Erişim tarihi: 20.06.2018.

¹⁰ Haberin kaynağı için bkz. <http://www.karamankulturturizm.gov.tr/TR-205586/bir-usta-bin-usta-karaman-taskale-hali-dokumaciligi-kap-.html> Erişim Tarihi: 19.06.2018.

Etik Kurul İzni: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Etik Kurul izni ile ilgili; bu makalenin konusunu oluşturan çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmiştir.

Çatışma Beyanı: Yazarın makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ve kuruluşun destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. D. F. Şannan ve A. G. Berkut (Çev.), Ankara: Heretik Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2013). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2021). “Halk Biliminde Koruma Yaklaşımları ve SOKÜM Sözleşmesinde Kuşaktan Kuşağa Aktarım”. *Millî Folklor*. 17 (132), 5-15.
- Öksüz, M. (2019). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Taşıyıcıları: Karaman El Sanatı Ustaları Üzerine Bir İnceleme*. Karaman: T. C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk, İ. (2005). “Türk El Sanatlarının Günümüzdeki Durumu (Tarihçe, Sorunlar, Öneriler)”. *Sanat Dergisi: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi*, 0(7), 67-75.
- Uca, A., Ülker, A. (2016). *Geçmişten Günümüze Karaman'da Meslekler*. Konya: Palet Yayınları.
- Woodward, I. (2016). *Maddi Kültürü Anlamak*. F. B. Aydar (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaynak Kişi Listesi

- KK1: Ahmet Kızılay, 1947 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 30. 03. 2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK2: Mahmut Emir, 1971 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 24.09.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK3: İlyas Erkuş, 1975 Doğumlu, Lisans Mezunu, 10.12.2018 tarihinde yapılan görüşme.

- KK4: İdris Erkuş, 1981 Doğumlu, Lise Mezunu, 10.12.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK5: Ahmet Koca, 1961 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 27.09.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK6: Harun Işık, 1948 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 01.06.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK7: Mahmut Kantar, 1963 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 16.04.2018 tarihinde yapılan görüşme.
- KK8: Yusuf Tuncer, 1958 Doğumlu, İlkokul Mezunu, 26.04.2018 tarihinde yapılan görüşme.

İnternet Kaynakları

- İsimsiz (2018). “Bir Usta Bin Usta Karaman Taşkale Halı Dokumacılığı Kapanış Töreni”. 19.06.2018 tarihinde Web: <http://www.karamankulturturizm.gov.tr/TR-205586/bir-usta-bin-usta-karaman-taskale-hali-dokumaciligi-kap-.html> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2014). “El Dokuması Halıcılık Fabrika Ürünlerine Yenik Düştü”. 20.06.2018 tarihinde Web: <https://www.haberler.com/el-dokumasi-halicilik-fabrika-urunlerine-yenik-5712046-haberi/> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2012). “Resmî Gazete Gelir Vergisi Genel Tebliği” 08.12.2023 tarihinde Web: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120727-14.htm> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2021). “Kalaycı Yusuf Tuncer Vefat Etti” 16.12.2023 tarihinde Web: <https://www.karamangundem.com/kalayci-yusuf-tuncer-vefat-etti> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2023). “2023 Yılı İlk 6 Ay E-Ticaret Verileri Açıklandı” 08.12.2023 tarihinde Web: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10094/detay> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2024). “Marangoz Halit Dede Vefat Etti” 15.06.2024 tarihinde Web: <https://www.karamandauyanis.com/marangoz-halit-dede-vefat-etti/77378/> adresinden erişildi.
- İsimsiz (2024). “Türkiye'nin e-ticaret hacmi 2,2 trilyon liraya ulaşacak” 08.12.2023 tarihinde Web: <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiyenin-e-ticaret-hacmi-22-trilyon-liraya-ulasacak-843547.html>. adresinden erişildi.